
Самотният
зрител
Йосиф Аструков

Йосиф Аструков

Самотният зрител

София, 2026

© Йосиф Аструков, *автор*
© Емануела Янева, *редактор*

ISBN 978-619-91370-8-6 (pdf)
ISBN 978-619-91370-9-3 (epub)

iosifastrukov.eu

2026

Книгата е част от изследване,
разработено към Институт за изследване на изкуствата, БАН,
и проект BG16RFPR002-1.014-0011
„Устойчиво развитие на Център за върхови постижения
„Наследство БГ“, финансиран по процедура за предоставяне на безвъзмездна
финансова помощ № BG16RFPR002-1.014
„Устойчиво развитие на Центрове за върхови постижения и Центрове за
компетентност, в т.ч. и на конкретни инфраструктури или техни обединения от
Национална пътна карта за научна инфраструктура.

С благодарност към всички колеги.

Are you still in need of background noise
to fill the deafening void that is your lonely life?
Continue watching
Back

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР 7

ВЪВЕДЕНИЕ 8

SMART TV 17

САМОТНИЯТ ЗРИТЕЛ 31

ТРАНСФОРМАЦИЯ НА СЕРИАЛА 64

BLACK MIRROR 81

ИЗВОДИ 101

БИБЛИОГРАФИЯ 107

Предговор

Границите на самотата са трудни за дефиниране. С изключение на чисто физическата самота, когато индивидът очевидно е изолиран от околните, в социален и психологически план невинаги това състояние е категорично. Добре познати са моментите, в които човек се чувства самотен сред тълпа или предпочита доброволно да се усамоти. В настоящия текст разглеждам самотата като двойствено състояние – един от съвременните парадокси на дигитализацията, когато индивидът е едновременно физически сам, но виртуално свързан с други. Основната хипотеза и въпрос тук е до каква степен ние сме действително свързани в мрежата или тя по-скоро ни разединява, и дали това всъщност не е отдушник и показател за дълбокото отчуждение в съвременното общество, което дори не е склонно да си признае своята самота.

Цитираните източници дават представа и колко назад се простира началото на тази тенденция. Много преди създаването на компютъра и интернет редица психолози и социолози са анализирали посоките на развитие на обществата. Разбира се, винаги е имало и има различни възгледи за социалните и технологични процеси, които никога не са еднозначни. Важно е да се отбележи и че всички направени изводи са ясно разпознаваеми днес, но в никакъв случай не бива да се абсолютизират. Обществото е съставено от много и различни индивидуалности, по всяко време и навсякъде могат да се посочат изключения и субкултури, често диаметрално противоположни. Хипотезите са изградени и върху западно ориентираните общества, които до голяма степен доминират глобално към момента, но навсякъде имат и своите нюанси. Изведените наблюдения и анализи тук често се възприемат като крайни и песимистични. За нас, като общество, е важно да можем да погледнем открито случващото се, без да го приобщаваме към една или друга субективно желана от нас посока. Действителността не се вълнува от нашите пристрастия, но налага своите реалности. И доколкото тя никога не е еднозначна, масовите тенденции е важно да бъдат осмислени.

Трябва да се има предвид и че тези процеси са изключително динамични последните десетилетия. Представената тук картина е като моментна снимка на действителността и като всяка една снимка не може да претендира, че обхваща целия контекст на съвремието.

„Най-голямата потребност на човека следователно
е да превъзмогне изолираността, да напусне затвора на самотата си.
Абсолютният неуспех да постигне тази цел означава обезумяване, понеже
паниката от пълна изолация може единствено да се надвие
с такова радикално оттегляне от външния свят, при което чувството за самота
изчезва, понеже изчезва външният свят,
от който индивидът е изолиран.“[1]

Въведение

Динамиката последните десетилетия е огромна – както в технологиите, така и в социалните процеси. Двете изглеждат неразривно свързани, като повечето изследователи имат склонност да поставят акцент върху технологиите и тяхното влияние върху човешкото възприемане, общуване и взаимоотношения като цяло. Когато говорим за кино (и всички съвременни негови проявления), технологията безспорно е ключова. Ако използваме английското нарицателно „game changer“ – от самото си създаване всяка технологична стъпка има способността да пренарежда изцяло методите на създаване, разпространение и възприемане на филмовите произведения. Когато обаче говорим за социални процеси, там като че ли невинаги посоката е еднозначна, просто защото технологиите имат много възможности за употреба, но социумът припознава една като модел, която се налага масово. Социалните тенденции също така не са хомогенни – съществуват паралелни процеси, взаимно влияещи си, често и реакционни на основните, както и изолирани и изключения. Симптоматиката, която разглеждам тук, е много ясно видима последните години, изграждайки един масов модел, чиито корени са много по-назад във времето.

Дигитализацията в началото изглеждаше като технология за приобщаване, но днес вече осъзнаваме, че работи двупосочно – един от нейните безспорни парадокси. Ние сме обединени в разединението си. Никога не е имало повече зрители на сериали например, но повечето гледат сами, пред собствения си екран. Тълпи от самотни зрители имат своеобразна виртуална среща всяка вечер пред самотните си екрани, възприемайки едно и също съдържание поотделно. Тази тенденция има своите корени още в телевизията, когато обаче семейството гледаше заедно един екран. Днес все повече индивидът гледа своето собствено устройство, в рамките често пъти на една стая. И със слушалки на ушите, за да се изолира и за да не пречи на останалите. Така всеки е оставен сам, в собствените си виртуални измерения, физически на едно място с други отделени индивиди, но виртуално събран с непознати отдалеч.

Кое е първопричината – технологията или социалната нагласа? Този въпрос заема централно място в настоящия текст, за съжаление без еднозначен отговор. Двете се завъртат в омагьосан кръг, взаимно пораждащи и засилващи се. Множество примери показват, че социума не се е променил драстично, нито поведението е било коренно различно, технологията предоставя една или друга възможност, която тълпата

[1] Фром, Ерих, **Изкуството да обичаш**, Сиела, София, 2019, онлайн издание - https://chitanka.info/text/8927-izkustvoto-da-obichash/0

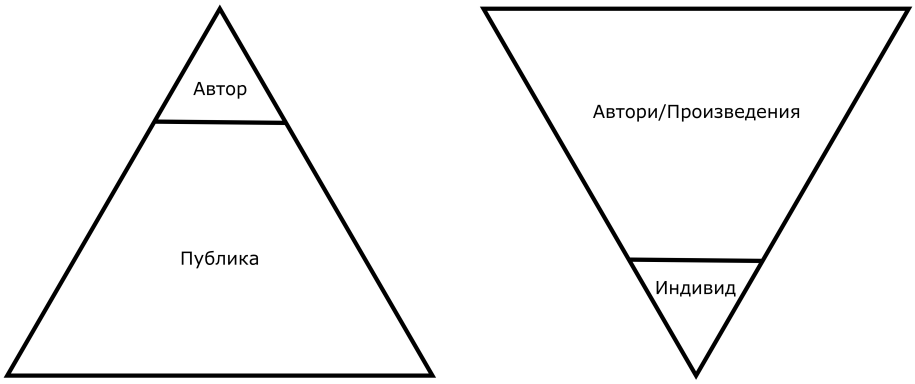
използва. Защо обаче изначално тръгва натам? От хилядите други вероятности ние като човечество избираме една.[2] Отговорът се корени в човешките потребности, в крайна сметка ние развиваме единствено това, от което имаме необходимост. Много са факторите, които показват дигиталната среда като единствено и най-лесно бягство от реалността и самотата. Парадоксалното е, че е илюзия за бягство. Разбира се, технологията го засилва допълнително, но щяхме ли да сме различни, ако я нямаше? Или ако зададем въпроса по друг начин – при тези социални взаимоотношения възможно ли е именно тези технологии да не бъдат създадени? Убеден съм, че отчуждеността има много по-дълбоки измерения в нашето общество, които вторично ни тласкат към виртуалното бягство, което на свой ред поражда истеричното развитие на именно тези технологии.

Екранът отдавна надскочи единствената си характеристика да възпроизвежда. Дигиталният екран в момента е едновременно фрагментарен и флуиден. Той се разпада в множество малки екрани, преминавайки безпрепятствено от един към друг, фрагментирайки същевременно и съдържанието. Той също така е комуникационен, интерактивен, мултифункционален, на него битува напълно равноправно всякакво съдържание – от високите образци на човешкото изкуство, до чиста порнография, пропаганда или просто новините от ежедневието. Използваме го за връзка с близките си, да се запознаваме, флиртуваме, да воайорстваме живота на другите, да слушаме/ гледаме музика, филми, сериали, спорт, да играем, да работим и т.н. Неслучайно има десетки „мемета“ (смешни картинки), които ни рисуват като обсебени и заробени от тях. Дигиталният екран, във всичките му форми, доминира живота ни във всяко едно отношение.

[2] Този сайт показва списък на всички програми и приложения, „погребани“ от Google през годините - https://gcemetery.co. Всяка от тях би могла да бъде успешна или да стартира изцяло нови процеси, ако тълпата я е припознала като нещо, от което има нужда и иска да използва ежедневно

Съдържанието (content), както вече наричат целия този поток от информация, преминаващо през дигиталните екрани е постоянна променлива. До голяма степен тя се формира от модата на деня, еднодневки, появяващи се и изчезващи в рамките на дни или месеци. Повечето хора не биха си спомнили най-актуалното съдържание дори само един сезон назад. Лекотата на създаване и разпространение на съдържание (неслучайно използвам тази обща категория, в голямата си част не можем да говорим за култура или изкуство, а за преповтаряне на едни и същи модели, които заливат виртуалното пространство) обърна посоката автор-публика. Днес всеки е едновременно и автор, и публика, като никой не е способен физически да обхване този нескончаем поток.

Процес, предречен още от Валтер Бенямин за четящи и пишещи, днес е реално реализирана практика и то във всички сфери.[3] Но това обръщане отново е илюзия, тъй като броят на наистина качествените произведения не се е увеличил – умножава се потокът от повтаряща се и посредствена в общия случай информация/съдържание. Ситуацията напомня някогашните опасения, след изобретяване на пишещата машина, че писателите изведнъж ще станат много.[4]

Така наречените „reel(s)“ – в буквален превод „макара“, но също използвано и като нарицателно за кинофилм, от големите ролки върху които се навива и прожектира кинолентата, в момента обозначават кратки видеа, от порядъка на секунди до няколко минути, заснети или монтирани/изрязани във вертикален формат, така както всички любители днес просто насочват телефоните си и снимат. Наложени от платформата TikTok, те постепенно навлязоха и във всички останали, включително и първата успешна и все още най-масова видео платформа YouTube. В същността си тези „reel“-ове са именно *съдържание* – те често пъти не отговарят дори на техническите параметри за професионално аудио-визуално произведение. Освен в изключенията, когато са преформатирани реклами, части от музикални видеоклипове или откъси от филми, но отново сериозно деформирани и поставени в друг контекст – монтажно

---

[3] *„Векове наред в писмеността нещата са стояли така, че на един малък брой пишещи са се падали хиляди пъти повече четящи. Към края на миналия век в това положение настъпва промяна. С нарастващото разпространение на пресата, която поставя на разположение на читателите все нови политически, религиозни, научни, професионални и местни печатни органи, все по-голяма част от читателите - отначало случайно - попадат сред пишещите.[…] Четящият е винаги готов да се превърне в пишещ.”* Бенямин, Валтер, **Художественото произведение в епохата на неговата техническа възпроизводимост**, цитирано от **Из история на филмовата мисъл**, антология, съставител Знеполски, Ивайло, част 1, Наука и изкуство, София, 1986, стр. 479

[4] *„Когато се появи пишещата машина, всички мислеха, че ще се увеличи броят на писателите. Увеличи се броя на графоманите“*, Игнатовски, Владимир, **Кой живее в електронната къща**, Валентин Траянов, София, 2005, стр. 202

насечени с други кадри, сменен звук и добавени „субтитри“. В кавички, тъй като това са огромни надписи в центъра на екрана, най-често автоматично генерирани и изписващи говора на участниците. Това се наложи с времето защото тези видеа невинаги е възможно да бъдат гледани със звук. Те основно се гледат на мобилни телефони, точно по тази причина доминира и вертикалният формат, навън, докато хората пътуват, чакат и т.н. В огромната си част те са и създадени с мобилни телефони. Именно това е най-гледаното съдържание онлайн и в частност тези „reel(s)“, които при това се въртят безконечно. Вероятно това е другата причина да ги нарекат така – края на едно е началото на следващо, а ако потребителят не желае да изгледа цялото, само плъзга с пръст по екрана и се появява и стартира автоматично следващото видео. Това видео съдържание няма начало и край – то е като една аморфна маса от движещи се картинки, без паузи или прекъсвания, скачащи едно през друго и подредени според *вездесъщия* алгоритъм. Платформите се грижат този поток да не спира, като е строго индивидуализиран – алгоритмите засичат цялото поведение на потребителя онлайн, за да показва съдържание, което ще се хареса и ще го държи постоянно пред екрана. Намирам за емблематично и другото значение на reel – *въртя се, замайване, виене на свят, залитане*. Гледането на тези видеа има точно този ефект върху възприятията. Неслучайно думата на Оксфорд за 2024 година беше „brain rot“ – мозъчно гниене.[5] Основната публика на тези „въртящи се видеа“ са тийнейджърите, при които се наблюдават сериозни проблеми с концентрацията, мисленето, способността за възприемане и обработване на по-сложна информация и други психологически негативни последици. Въпросните „reel(s)“ са и апотеоз на самотното гледане. Изначално те нямат потенциал за групово възприемане, да не споменаваме „голям екран“, било то дори телевизионен. Колкото и да се „споделят“ на живо, показвайки си взаимно екраните на телефоните, на практика трябва да вземеш чуждия телефон и да изгледаш сам видеото. Което налага по-лесния и масов подход – просто изпращането в лично съобщение или споделяне в социалните мрежи, където другите самотни зрители ще го изгледат. Разбира се, възможно е гледането им и на компютърен екран, най-често от по-възрастната аудитория, доколкото тя въобще гледа „reel(s)“, но все още предпочита да ползва компютър пред телефон. В този случай е възможно зрителите да са повече от един, но е относително рядко явление. Компютърният екран, колкото и „голям“ да изглежда спрямо мобилния, също предполага индивидуално възприятие.

Днес много се говори за т.нар. изкуствен интелект (AI). В същността си това е просто алгоритъм от ново поколение, който мултиплицира именно тези съществуващи онлайн модели, затваряйки се още повече в омагьосан кръг и създавайки предпоставки за още по-голям поток от на практика същото съдържание. Повечето пъти генерирано още по-посредствено от машинния код. Съвременната ситуация дава възможност за изява на всеки, същевременно „тренда“, с който следващите поколения

---

[5] https://bntnews.bg/news/brain-rot-ili-mozachno-gniene-stana-duma-na-godinata-na-oksfordskiya-rechnik-1316713news.html
Jared Cooney Horvath (Джаред Куни Хорват) наскоро заяви, че Gen Z „са първото поколение в съвременната история, което постига по-ниски резултати на стандартизирани академични тестове от предишното“,
https://www.vesti.bg/lyubopitno/gen-z-e-pyrvoto-pokolenie-koeto-e-po-glupavo-ot-predhodnoto-6251422 ; https://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-15520263/Gen-Z-intelligent-neuroscientist.html

растат, е претенцията, че всичко е относително, въпрос на виждане и „позитивно“ възприемане, и никой не е в състояние да оценява техните произведения. Това особено важи в случаите, когато съдържанието им събира популярност онлайн, подхранвайки усещането им за „звезден“ успех и известност, често пъти в ограничен илюзорен балон, който най-често има съдбата именно на сапунен мехур. Но те заживяват със самочувствието на „инфлуенсъри“, така мечтаното занимание на цели поколения, изцяло отговарящо на ценностната им система да бъдат богати и известни, без да работят. Този феномен се наблюдава както локално, в рамките на град/държава, така и в международен порядък. Примерите за съдържание, което става „viral“ (набира популярност в рамките на часове), завърта се в „целия“ интернет и след броени дни изчезва, са хиляди. Само седмици или месеци, дори не години по-късно, никой не си ги спомня.[6]

Подобен моден цикъл съпътства както самото съдържание, така и цели жанрове, стилове или видове произведения. Ако вземем сериалите като пример, можем да видим как само преди няколко години бяха на върха на вълната, ръка за ръка с развитието на онлайн платформите за стрийминг (HBO/MAX, Netflix, по-късно и други). Само няколко години по-късно виждаме как сериалите се изместиха от непосредствения фокус на общественото внимание, точно както всяка мода преминава мимолетно през социалните слоеве и отстъпва място на следващата. Премиерите на новите сериали или сезони далеч вече не са такива събития, каквито бяха в периода 2017 – 2020. Платформите все още не споделят реалната информация и рейтинги, но косвените признаци като бюджети за реклама и премиери, както и чисто социалното внимание – сериалите бяха тема на разговор при всяко едно събиране, са показатели именно за отлив. Обществото днес реагира като изключително разглезено дете, чието внимание трябва да бъде непрестанно засипвано с нещо ново, модерно и „различно“.

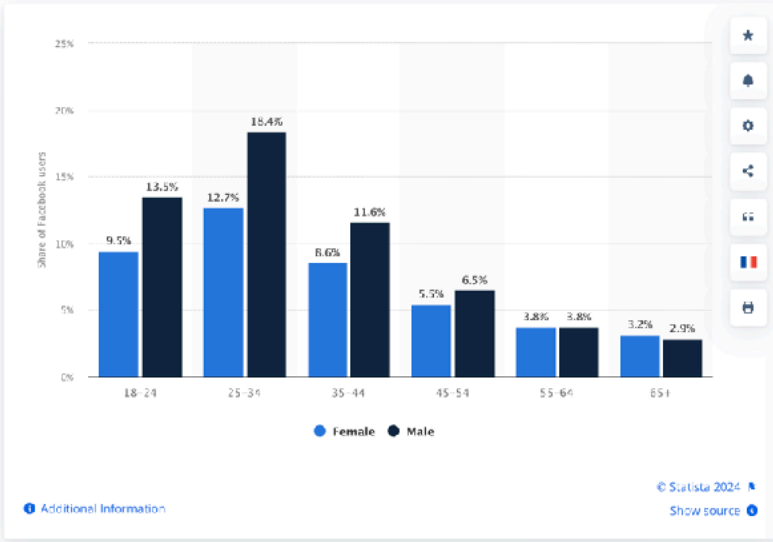
Подобно поведение се наблюдава и към социалните мрежи – след голямата промяна, която донесе Facebook, следващите поколения постепенно припознават други платформи – Instagram и TikTok. Популярната фраза сред младите е, че „*Facebook е за стари хора*“. Това изместване се вижда отчетливо в следващите статистики[7]:

[6] Малцина си спомнят например за „Gangnam Style“, което се смята за първото видео, достигнало от само себе си милиард гледания в YouTube, https://www.newyorker.com/culture/cultural-comment/the-door-opened-by-gangnam-style

[7] https://www.statista.com/statistics/325587/instagram-global-age-group/; https://www.statista.com/statistics/376128/facebook-global-user-age-distribution/; https://www.statista.com/statistics/1299771/tiktok-global-user-age-distribution/

Internet › Social Media & User-Generated Content

Distribution of Facebook users worldwide as of April 2024, by age and gender

DOWNLOAD

PDF XLS PNG PPT

Sources
- Show sources information
- Show publisher information
- Use Ask Statista Research Service

In cooperation with
KEPIOS

Release date
April 2024

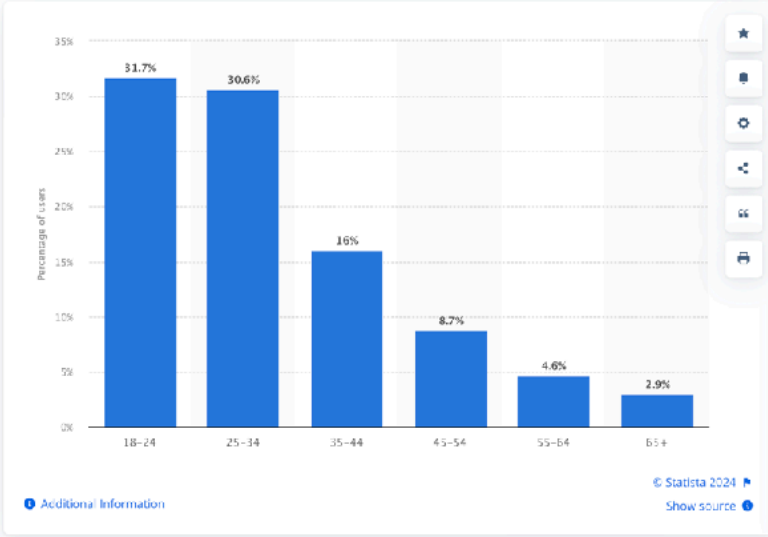
Region
Worldwide

Survey time period
April 2024

Age group
18 years and older

Internet › Social Media & User-Generated Content

Distribution of Instagram users worldwide as of April 2024, by age group

DOWNLOAD

PDF XLS PNG PPT

Sources
- Show sources information
- Show publisher information
- Use Ask Statista Research Service

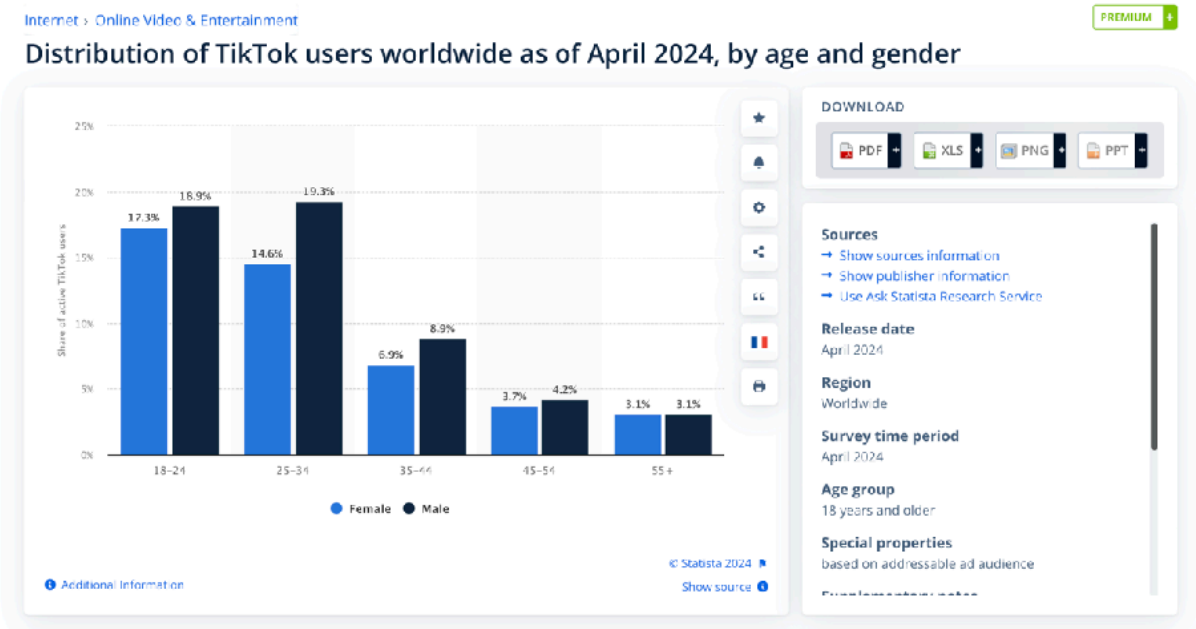
In cooperation with
KEPIOS

Release date
April 2024

Region
Worldwide

Survey time period
April 2024

Age group
18 years and older

Европейските данни са подобни:

> *„…a majority of respondents in Europe use Facebook (67%), WhatsApp (61%) and YouTube (56%). Among the 15–24-year- olds, Instagram is the most used social media platform (79%). TikTok (49%) and Snapchat (43%) are also common among the young respondents.“*
>
> *„…мнозинството от анкетираните в Европа ползват Facebook (67%), WhatsApp (61%) и YouTube (56%). Сред 15-24-годишните Instagram е най-ползваната социална платформа (79%). TikTok (49%) и Snapchat (43%) са също често използвани от младите анкетирани.“*[8]

Динамиката в социалните мрежи е постоянна, което е задача на всички, занимаващи се с маркетинг – следене на актуалните тенденции и адекватно таргетирани аудитории. Важно е да се отбележат още няколко фактора – първият е склонност за окрупняване и обединяване на платформи, какъвто е случаят с Meta, която обедини двете най-големи в момента мрежи – Facebook и Instagram. Придобиването на Twitter от Илон Мъск и скандалите около президентските политически борби, обвиненията в цензура, създаване на нови мрежи и канали показват другата централна роля, която социалните платформи играят – пропаганда. Би било наивна илюзия да смятаме все още интернет за свободна територия, в която всеки има право да се изразява. Алгоритмите, които работят невидимо, са на практика много по-ефективни и незабележими от потребителите от всяка една цензура, съществувала до момента.[9] Разбира се, всичко това се случва под шапката на защита и недопускане на обидно, расистко или порнографско съдържание, което също изобилства. Бизнес практиките са третият съществен фактор, който завърта социалните мрежи в омагьосан кръг – алгоритмите

[8] Boshnakova, Dessislava, **Hegemony: Platformization of Video**, NBU, Sofia, 2024, стр. 141

[9] Документалният филм „The Social Dilemma“ (2020) разкрива много подробно тези механизми

таргетират всеки потребител със същите теми и произведения, вече разглеждани от него, за да го задържат максимално дълго онлайн и да реализират повече продажби (на реклама и стоки). Тези алгоритми, отново наричани вече „изкуствен интелект“, не правят разлика в съдържанието – то може да е абсолютно всичко. Резултатът е капсулиране на хората в едни „виртуални балони“ от една и съща повтаряща се информация, което в крайна сметка увеличава общественото напрежение – социалните мрежи се превърнаха в кипящ котел на ежедневни конфронтации. Тук отново можем да зададем въпроса за първопричината – технологиите или нагласите? Онлайн общуването ли създава това напрежение, или там то е най-видимо? Безспорно, липсата на жив контакт е предпоставка за влошена комуникация, но надали тази полярност можеше да съществува без наличието ѝ в дълбочина в обществото. Технологията единствено я изважда наяве там, където най-масово в момента социумът битува – онлайн.

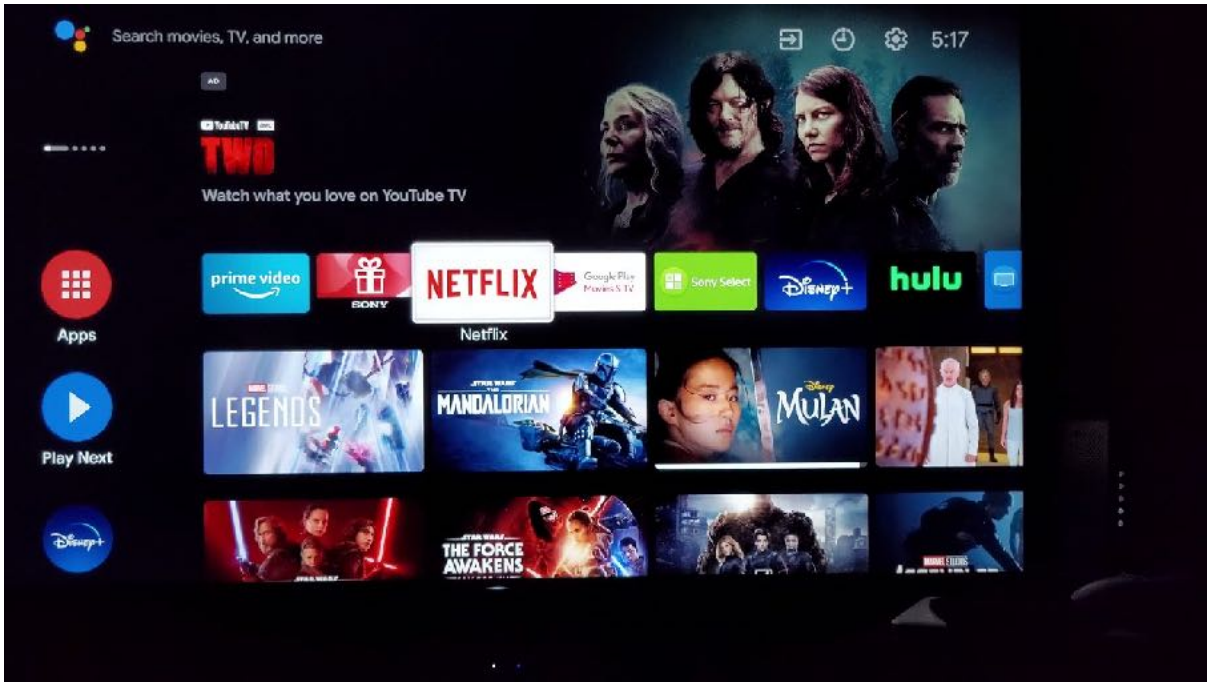
Самотният индивид е уязвим. Откъснат от корените си и семейството, като най-малката обществена единица, която безусловно се грижи и подкрепя един друг, индивидът е оставен на произвола на съдбата. Масово споделяната философия в момента, че някога индивидът се е нуждаел от общност за физическото си оцеляване, докато днес всеки, дори най-слабият може да оцелява и сам, се оказва под въпрос в много случаи, разгледани в следващите глави. Самотният индивид се оказва често беззащитен и податлив към изцяло криминални практики, разпространявани безконтролно онлайн. Манипулациите далеч не засягат единствено политически цели. Интернет от самото си начало е обект на престъпни практики – анонимността и трудният контрол се оказаха много благоприятна среда. Базисните човешки потребности от любов, споделеност, здраве, надежда за по-добър живот се оказват лесна мишена, безмилостно използвана от сутеньори, измамници и всякакъв криминален контингент. Алчността и желанието за бързи пари също кара много хора да попадат в капани онлайн. Самотата и нуждата от общност от своя страна подхранва всевъзможни варианти на нови секти, псевдо окултни практики и нови „гурута“, често маскирани днес под психологически термини и забъркани като лесен коктейл от рецепти за щастлив живот. Отново добре познати на човечеството престъпления, съществуващи във всяка епоха и общество, но разгърнати глобално от дигитализацията и с още по-голям потенциален процент от обществото, превърнат в жертва.

Целият този *калейдоскоп* от виртуални картини и процеси съставлява екрана на самотния зрител днес.

Smart TV

„В цивилизацията на зрелището царува смешникът.“[10]

В епохата на „умни“ устройства телевизорите не правят изключение. Те се превърнаха от просто приемници на информационен визуален поток в сложна система, интегрирана в интернет мрежата и с потенциално интерактивни възможности. Съвременните телевизори дори не се продават с антена – тя е допълнителна опция, срещу заплащане. Не се предполага, че ще възпроизвеждат ефирен сигнал. Поне не и в масовия случай. С включването на съвременния телевизор първата възможност е връзката му с интернет (кабел или Wi-Fi), като заглавният екран е неразличим от тези на стрийминг платформите, таблети или други дигитални устройства:

В същността си това устройство отдавна не е телевизионен приемник – това е компютър, подобно на всички останали заобикалящи ни технологични предмети, от часовници до готварски печки, който все още обитава формата и частично функциите на телевизор. Съответно има всички характеристики на един компютър – операционна система (най-често Android, поради предоставянето от Google на безплатна платформа), интерфейс, ъпдейти, добавяне на програми (apps) и т.н. Дори антивирусни системи, тъй като Android, както и Windows, са несигурни операционни системи и периодично се наблюдават сривове или просто лесен достъп и изтичане на

[10] Льоса, Марио Варгас, **Цивилизация на зрелището**, Колибри, 2013, стр. 34

информация за потребителите (извън официалните такива[11]). Последното се оказа значително по-важно и интересно в съвременния свят от някогашните вируси, които просто унищожаваха файловете и операционната система. Нашите поколения сме свидетели на тази еволюция на телевизията или може би по-точно би било да се нарече промяна, която е само част от промяната на цялостната медийна среда, движена основно от технологичните промени, но също и от социалните.

Първите опити за свързване на компютър и телевизор датират от самата зора на масовите компютърни технологии, но от гледна точка на показ на филмово съдържание, т.нар. стрийминг (stream), по-късно променил значението си към платформите, започна след развитието на интернет и появата на пиратско филмово съдържание онлайн. В тази „ранна“ епоха, която нашите поколения добре помнят, телевизорите бяха още с кинескоп, а един филм от 700Mb се сваляше цяла една нощ. Преди още появата на торент технологиите се ползваха специални програми, които имаха възможност да свалят големите файлове на части или да продължи оттам, откъдето е спрял, поради срив на интернет връзката. А това се случваше постоянно. Ключовият момент в този процес е *индивидуалното желание* на потребителя-зрител, който не желае да се оставя на програмирането на телевизиите, колкото и голямо да беше тогава вече разнообразието от кабелни канали, а желае сам да избира какво и кога да гледа. Както и, разбира се, възможността да гледа най-новите продукции безплатно – пиратското съдържание продължава и до днес да се разпространява свободно и почти неконтролируемо в мрежата. Този процес на индивидуална рецепция беше вече познат от т.нар. видеотеки, много популярни през 90-те, които в последните си години предлагаха и DVD дискове. Появата на безплатно онлайн филмово съдържание много бързо измести и затвори видеотеките, някои от които бяха изключително печеливш бизнес модел за период от десетина години.[12] Следващите процеси са просто усъвършенстване на възпроизвеждането, тъй като в тези „ранни“ за дигиталните технологии години компютърните монитори бяха малки, с кинескоп, във формат 4:3, а за качествен звук също трудно можеше да се говори. Тогава често се свързваха отделно каналите за образ и звук, към отделни домашни устройства, в зависимост от наличното. В този период не съществуваше и HD форматът, превърнал се в стандарт днес. Филмовите файлове в тези години бяха от порядъка на 720x480 / 720x576 (варират, в зависимост от NTSC/PAL и съотношението, всичко под 720 пиксела се приема за стандартен, не HD формат). При тази тенденция производителите съвсем естествено се насочиха към развитието и предлагането на все по-големи екрани и системи за домашно кино, включващи всевъзможни и все по-лесни решения. След появата на HD технологията започна и един процес на постоянна нова дигитализация на класически филмови заглавия (HD, 2К, 4К), появата на нови носители, които да съхраняват по-големия обем (blue-ray дисковете), единни стандарти за звук и картина (HDMI) и направо USB и мрежови портове за връзка директно в телевизорите, което означава вече наличието на компютърни чипове с декодиращи програми за

[11] Филмите за Едуард Сноудан показаха практиките на службите още преди години - https://www.imdb.com/title/tt4044364/?ref_=nv_sr_srsg_0_tt_8_nm_0_in_0_q_citizenfou; https://www.imdb.com/title/tt3774114/?ref_=nv_sr_srsg_0_tt_5_nm_3_in_0_q_snowd

[12] Много софиянци вероятно още помнят лилавия бранд на денонощните видеотеки ВИДЕОЕЛИТ

безкрайните видео стандарти. Появата на платените платформи са последният етап в този процес до момента, които заплашват да премахнат дори „големия екран“ на телевизора въобще от домовете на хората. Следващите поколения дотолкова свикнаха с малките джобни екрани, че изглежда все по-малко и по-рядко имат необходимост да прехвърлят образите към телевизионен екран, като тук има съществено значение и съдържанието, което те гледат. Актуалните видео формати в момента, особено на най-младите поколения, са вертикални секундни клипчета – „reel(s)“, които се възприемат „на килограм“ в социалните мрежи, като безкраен поток, стартиращ на всяко плъзгане с пръст по екрана. На този фон компютърният екран се явява „голям“ и „широк“, напълно задоволяващ изискванията им за голяма част от съдържанието в платформите. А то от своя страна често е само запълващ или приспиващ елемент от ежедневието им.

Тези трансформации на телевизора продължават вече няколко десетилетия, като той ставаше все по-зависим от връзката с домашния компютър, който постепенно го измести като медиен център във всеки дом. Съвсем естествено компютърните компании започнаха да търсят и предлагат решения, като вероятно първото подобно е на компанията Apple и тяхното Apple TV от 2007 година. [13]

[13] До колкото може да се вярва на информацията в Wikipedia, за съжаление към момента все още няма достатъчно достоверни други източници за тези съвременни процеси, а от друга страна Wikipedia все повече се превръща и в достоверен източник, https://en.wikipedia.org/wiki/Apple_TV

Това устройство, което както се вижда от снимката има все още и от старите изходи (т.нар. на жаргон „чинчове“), е всъщност цялостна система, която свързва Apple компютрите с телевизорите и домашните озвучителни системи, правейки изключително лесно пускането на всякакво съдържание към тях. С развитието на операционните им системи и мобилните устройства, постепенно то се превърна в нещо като безжичен център, към който може да се свърже всяко Apple устройство и да прехвърля сигнал (телефони, таблети), интеграция с музикалните им програми (iTunes) и т.н. Всеки гост например, с устройство от тяхната система, може да се свърже и да пуска собствено съдържание, което го направи изключително популярна система за домашни партита. Следващите поколения по наблюдения ползват само Bluetooth колонки, към които се редуват да се свързват и пускат музика от телефоните. Тяхното предимство е, че са на батерии и са лесно преносими навсякъде, което създава проблем на обществени места. Google няколко години по-късно през 2013 пускат тяхна подобна система – Chromecast[14], отворена за всички компютри и устройства. За разлика от Apple, които традиционно разработват технологии само за техните устройства, Google се стреми да обхване максимално широк пазар и да създава системи за ползване от всички. Chromecast, както може да се види и от снимката, е значително по-опростена, с един HDMI вход, който се поставя на телевизора, връзка през домашната Wi-Fi мрежа и интеграция през техния браузър (Google Chrome), който

[14] https://en.wikipedia.org/wiki/Chromecast

има версии за различни операционни системи. По този начин те решават проблема със съвместимостта.

Оттук всяко съдържание (видео или аудио) може много лесно да се „стриймва“ към всеки телевизор, имащ HDMI порт. Десет години по-късно, през 2023 Google обявява следващия си продукт – Google TV Streamer [15], със подобрени функции.

[15] https://store.google.com/intl/en/ideas/articles/google-tv-streamer/

*„**Everything you stream on one screen***

With Google TV, you won't run out of entertainment options. Dive into an extensive library of over 700,000 movies and TV shows from your favorite streaming apps like YouTube TV, Netflix, Disney+, Max, Prime Video, Apple TV+, and many more – all from your home screen.
But Google TV doesn't stop there. Bring live TV to your fingertips with more than 800 free channels, all conveniently organized in one place alongside your streaming subscriptions. No more endless channel surfing or bouncing between multiple apps. It's easier than ever to find the entertainment you crave.“

*„**Всичко, което стриймвате на един екран***

С Google TV никога няма да останете без възможности за развлечение. Потопете се в огромна библиотека от над 700 000 филми и телевизионни предавания от любимите ви стрийминг програми като YouTube TV, Netflix, Disney+, Max, Prime Video, Apple TV+ и много други – всички през домашния ви екран.
Но Google TV не спира дотук. Пренесете на живо телевизията на една ръка разстояние с над 800 свободни канала, всички удобно подредени на едно място заедно с платените абонаменти. Край на вечното лутане по каналите или жонглиране между програмите. По-лесно от всякога е намирането на забавлението, което жадувате.“ [16]

[16] https://store.google.com/intl/en/ideas/articles/google-tv-streamer/

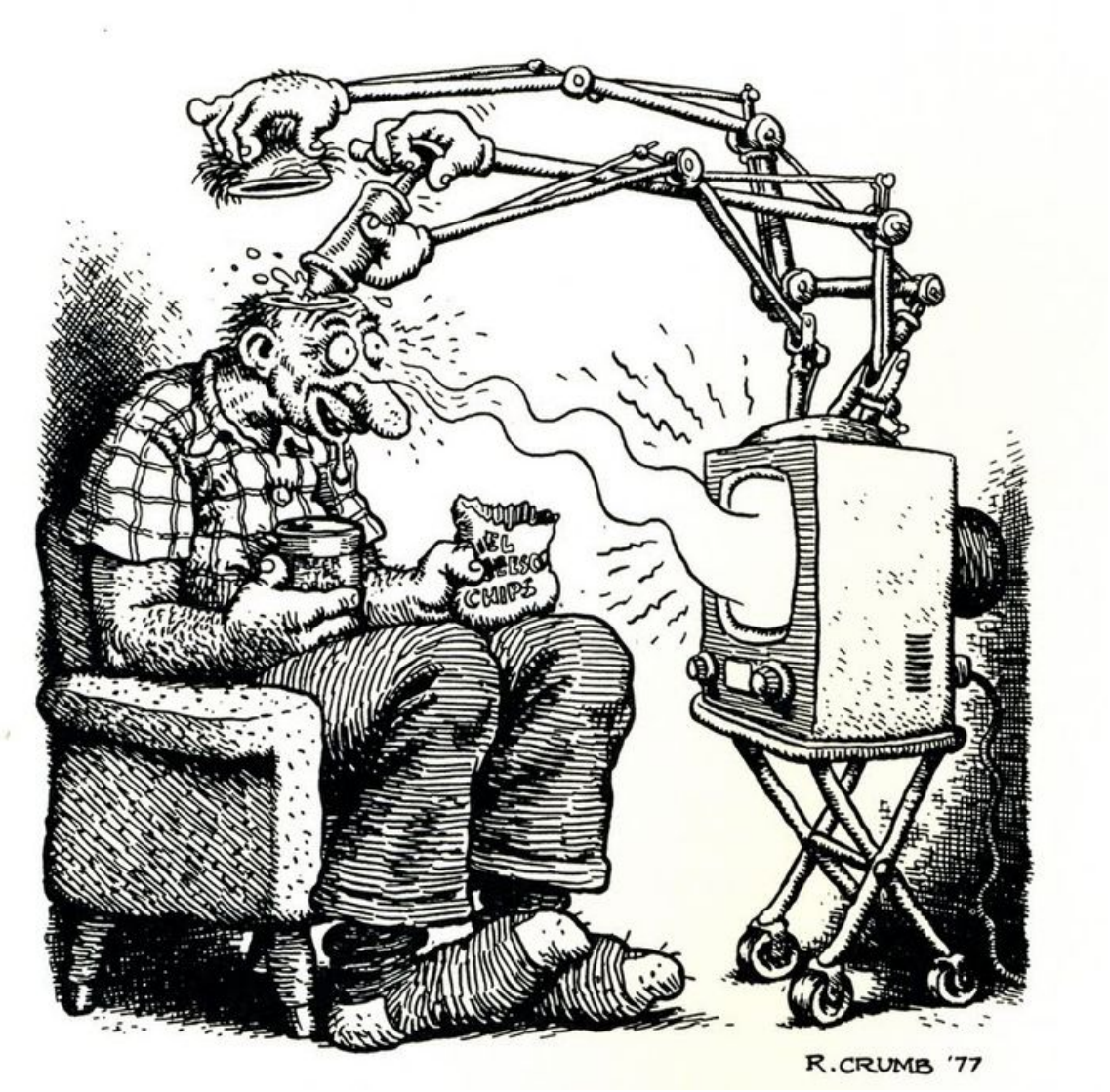
Към него вече има добавена вградена памет и разбира се съвременното рекламно изкушение – 4К. Както се вижда и от рекламата, тези устройства отдавна предлагат връзка със стрийминг платформите, част от които са на самите компании (Apple TV+), които също се впуснаха в голямата надпревара за абонати и зрители, силно конкурирайки се за съдържание. Освен тях обаче, в момента има сериозна конкуренция на много безплатни канали. На пазара се предлагат подобни устройства на китайски производители[17], които от своя страна предлагат достъп до други пакети от онлайн канали и съдържание.

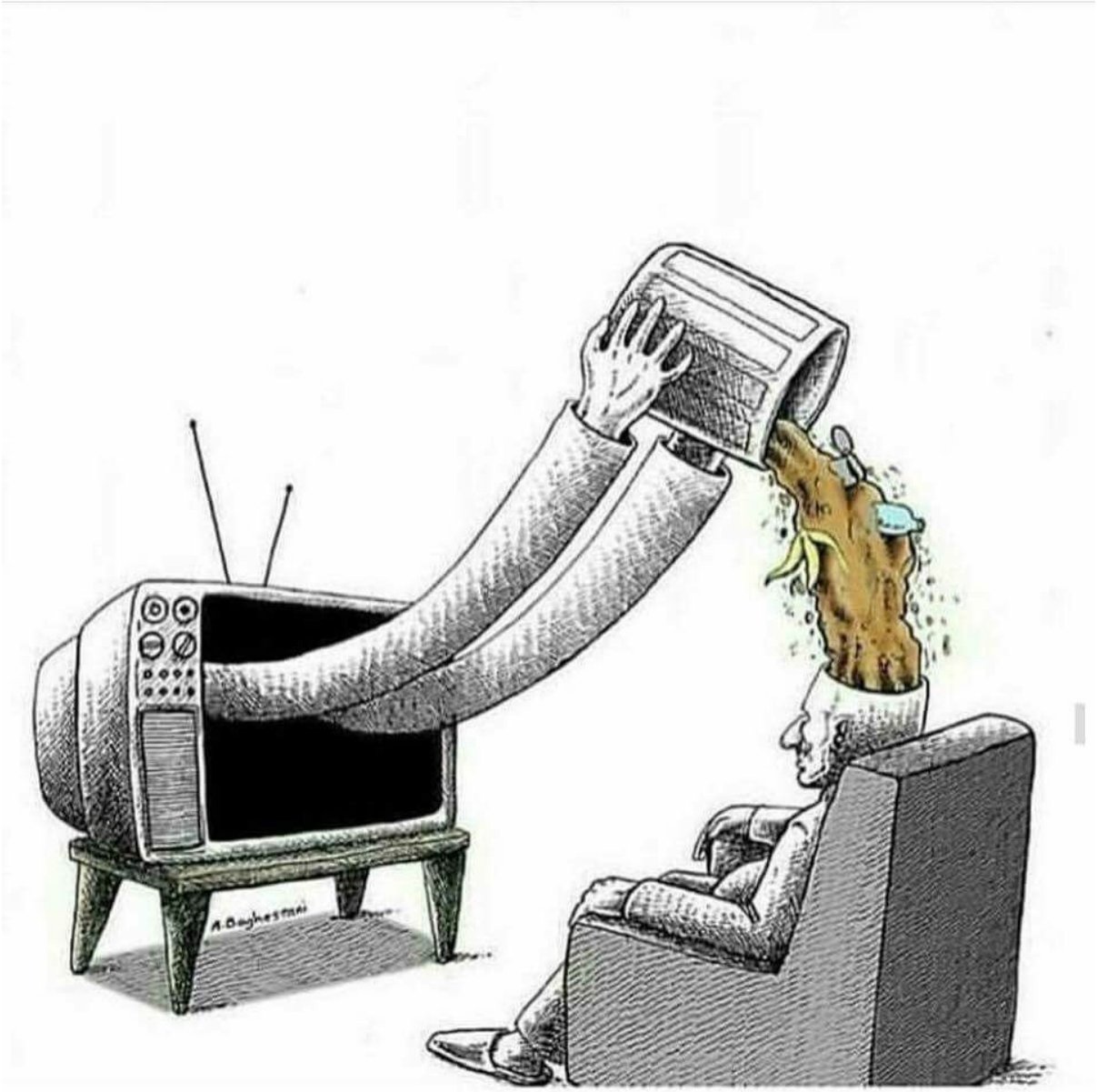

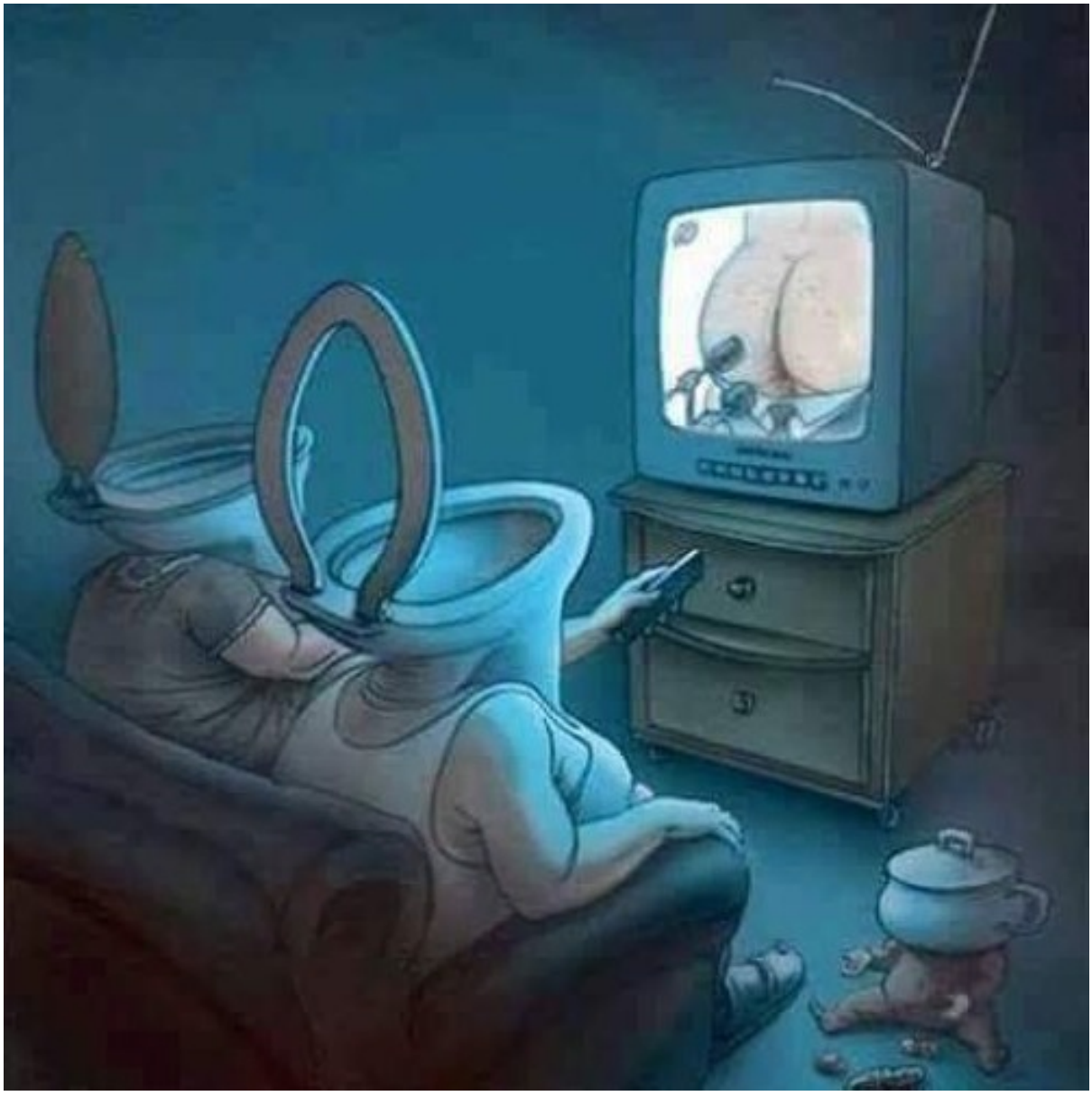
И ако приемем максимата, че безплатен обяд няма, трябва да си зададем въпроса кой и защо води тази своеобразна „война на платформите“, както условно я наричам. И кой би имал полза от поддръжката на безплатни канали и генериране на съдържание, тъй като тези денонощни канали трябва да бъдат запълнени 24/7. Рекламата е основна

[17] https://www.emag.bg/tv-smart-boks-android-11-bezplatna-televizija-4k-hdmi-wi-fi-internet-tv-you-tube-nettflix-29539992/pd/DFC4QJMBM/

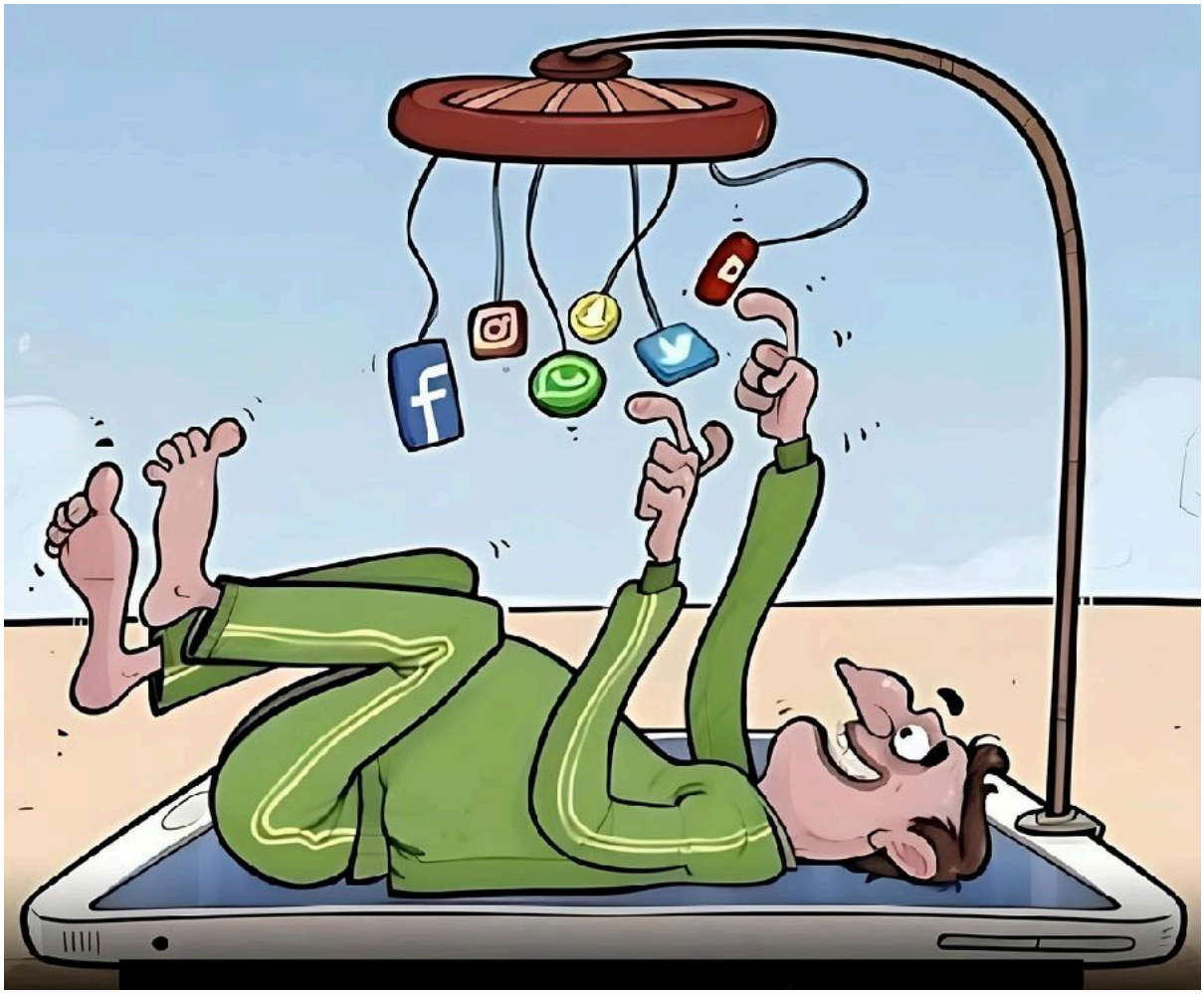
движеща сила в медиите и интернет, но не и единствена. Социалните мрежи и платформи развиха нови методи, пряко свързани със съвременните зрителски нагласи и навици на публиката. Те обаче водят и до много негативни последствия – силно манипулативни практики насочени към потребителите, с единствената цел да ги задържат колкото се може по-дълго пред екрана. Именно там е рекламно-финансовата логика, разгледана подробно в следващите глави. Но освен чисто икономическия смисъл, в съдържанието на много от медийните канали пряко или косвено е застъпена и политика, както на местно, така и на международно ниво. В дълбоко поляризирания ни свят, на практика се оказахме в нова студена война, платформите и социалните мрежи отдавна се превърнаха и в средство за пропаганда. Така както телевизията преди беше нарочена и емблематично обвинявана в промивка на мозъка, последните години обвиненията се пренасочиха към социалните мрежи. Следващите карикатури, разпространявани онлайн, илюстрират именно тази промяна:

O-SEHOER

Наивно е да се обвинява техническото средство или конкретната медия – пропагандата просто следва тълпата. Експериментът на Орсън Уелс, хвърлил Америка в паника, се случва по радиото през 1938 година.[18] До края на 90-те и началото на новото хилядолетие телевизията беше най-силната и популярна медия, така както преди това са били радиото или печатната преса. Днес това са социалните мрежи, в които до голяма степен традиционните медии са претопени. Характерно за интернет е, че не ги измести, както предвиждаха някога експертите, а ги интегрира – най-често днес хората гледат/слушат/четат през социалните мрежи, където материалите се разпространяват. Съвсем естествено пропагандата намира почва в най-масовите канали, тя не би могла да битува другаде. Принцип, формулиран още от Едуард Бернайс:

> *„Няма средство за човешка комуникация, което не може да бъде и средство за преднамерена пропаганда, защото пропагандата е просто установяване на взаимно разбиране между индивид и група.“*[19]

Директната интеграция на последните поколения телевизори към мрежата обезсмисля до голяма степен всички тези устройства-посредници, които вероятно ще изчезнат до няколко години. Изчезването и на самата телевизия, както и останалите традиционни медии, също се предрича отдавна, но до момента не се наблюдава. Променя се единствено тяхното битие – от ефирно и печатно към виртуално, както и превръщането им в *нелинейно*. Съвременният зрител в момента има свободата да избира *какво* и *кога* да гледа/чете/слуша, напълно независим от програмирането на медията. Това, което се сочеше още от появата на дистанционното, като качествена промяна – зрителят да решава кога да смени канала и какво да гледа, едва сега се случва в пълнота. Виртуалното битие на медиите изначално изключва програмиране, тъй като липсва онзи непрекъснат поток, който електронните медии поддържат. Всяко нещо качено онлайн остава на разположение, докато медията реши, а зрителите от своя страна не се включват към постоянното излъчване, нито чакат предварително началото на определена програма (новини, филми). Влизайки в сайта, те са пред избор какво да стартират или търсят. Това промени до голяма степен и социалните навици на новите поколения – те не са принудени да чакат вечерните новини, за да са в течение на случващото се, то ги залива постоянно от мрежата. Медиите от своя страна отговориха на това чрез цялостна система за запис и възможност за връщане назад и повторно гледане на програмата, онлайн или през кабелните оператори. Всичко това само потвърждава споменатата интеграция на медиите онлайн, а не тяхното изчезване. В потока от дезинформация и фалшиви новини, които в момента преобладават в социалните мрежи, в някаква степен се наблюдава дори завръщане към традиционните медии или поне повишаване на тяхната достоверност в очите на хората. Парадоксален процес, особено предвид отношението към тях в близкото минало и непроменения им статут – като собственост или част от медийна група. Очевидно има значение общата среда, която служи за референция на зрителя, в която дори дозата консервативност или сдържаност в изразните средства звучат по-достоверно. И действително, въпреки ясно видимите политически нюанси,

---

[18] https://archives.bnr.bg/vojna-na-svetovete/

[19] Бернайс, Едуард, **Пропаганда**, Изток-Запад, 2019, стр. 137

официалните медии все пак са длъжни да спазват определени граници, установени и от нормативната база. Останалите често остават в сянка и анонимни. И това надали е случаен процес. Вероятно осъзнавайки още в началото на 90-те, че интернет е труден, дори невъзможен за цензуриране, онлайн пространството се наводни до степен, в която никой вече не е в състояние да се ориентира в океана от противоречива информация. Няма нищо по-лесно в момента от пускането на противоречива теория, която моментално подкопава доверието към официалната. Следващите поколения, израснали в тази среда, често декларират, че не вярват в нищо, наивно смятайки, че това решава проблема. Истината е, че това просто ни завърта в омагьосан кръг – да вярваш на всичко или да не вярваш на нищо еднакво ни заблуждава и не можем да отделим истината от лъжата и да заемем адекватна гражданска позиция. Като това е част от един по-глобален проблем на нагласите и философията на живот днес:

> *„Съвременният човек не вярва в нищо, или по-точно вярва в нищото като в истина. Това нищо обосновава „свободата без граници“ и се преживява като голямо либерално постижение, като връх на съвременната цивилизация.“*[20]

Всички тези технологични и социални промени доведоха до силна индивидуализация на възприемането. До голяма степен изчезна т.нар. „прайм тайм“ и събирането на семейството като социална единица в рамките на едно домакинство пред телевизора. От години се наблюдава разпадането на обществото на отделни зрители-единици, всеки пред собствен екран, гледащ понякога едно и също съдържание, но често и съвсем различно. При променения медиен модел индивидът се таргетира строго индивидуално от алгоритмите, които следят денонощно неговата активност, предлагайки му „адекватно“ (според алгоритъма) съдържание. И независимо от използвания екран – компютърен или телевизионен, навсякъде е задължен да ползва своите акаунти, платени или не, които го определят и легитимират пред платформите, предлагайки му още от същото любимо зрелище. А голяма част от широко тиражираното и най-гледано съдържание е именно зрелище, без добавена стойност като изкуство, новина, документ или знание. Просто развлечение за масите, които убиват времето. Омагьосан кръг, тъй като в крайна сметка зрелището изяжда времето ни.

---

[20] Михайлов, Николай, **Политиката не раздава щастие и не решава екзистенциални въпроси**, интервю на Галина Чолакова, https://dnes.dir.bg/na-fokus/d-r-nikolay-mihaylov-politikata-ne-razdava-shtastie-i-ne-reshava-ekzistentsialni-vaprosi

Самотният зрител

„Няма ли хората да се превърнат в затворници
на собствените си високотехнологични жилища?“ [21]

Документалният филм „The Social Dilemma” (2020) още в началото извежда максимата:

„If you’re not paying for the product, then you are the product.“

„Ако не плащате за продукта, значи вие сте продукта.“[22]

В серия от интервюта с хора, работили на високи позиции, в така наричаното напоследък GAFAM – Google, Amazon, Facebook, Apple, Microsoft, които се смятат за водещи и определящи посоките на развитие на интернет, но също и с работили в платформи като Instagram, Pinterest, TikTok и много други, филмът изважда на светло скритите практики на социалните мрежи и начините, чрез които се манипулират хората. В основата на проблема според тях е именно този бизнес модел, при който човекът се е превърнал в продукт. Респективно индивидът се третира като продукт – бива манипулиран, „изграждан“, обработван, променян и т.н., с единствената цел – задържане по-дълго време пред екраните, и конкретно масовите платформи, които така печелят милиони от реклама. Практиките, изнесени от интервюираните, са действително плашещи. Автоматичните алгоритми, които те наричат „изкуствен интелект“ (AI), създадени да следят всяко наше действие онлайн, всяко задържане на вниманието, всеки клик, лайк и т.н., за да могат впоследствие да ни бомбардират със съдържание, което ние отново да „харесаме” – омагьосан кръг, който ни задържа като наркомани пред екраните, в крайна сметка води и до много други лавинообразни процеси. За най-очевидния се говори отдавна, това е натрупването на огромни лични данни, с които впоследствие се спекулира. Скандалите около изборните резултати в САЩ от 2020 година са пример за това. Напрежението, което доведе дори до цензурирането на Тръмп, при това като все още действащ президент, показа и колко добре те могат да се контролират. Неслучайно имаше изказвания, че датата на спиране на неговите акаунти в Twitter и Facebook ще остане в историята на социалните мрежи като „повратна точка“.[23]

„The ability of a handful of people to control our public discourse has never been more obvious.“

---

[21] Игнатовски, Владимир, **Кой живее в електронната къща?**, Валентин Траянов, София, 2005, стр. 224

[22] „The Social Dilemma” (2020), 1:21 мин., https://www.imdb.com/title/tt11464826/?ref_=nv_sr_srsg_0

[23] https://www.nytimes.com/2021/01/09/technology/trump-twitter-ban.html

„Способността на шепа хора да контролират публичния дискурс никога не е била по-очевидна.“[24]

В следващите дни се наблюдаваха интересни процеси – социалната мрежа Parler беше на практика спряна, чрез обединените усилия на Google, Apple и Amazon. Първите я премахнаха от Google Play и App Store, за да не могат хората да я инсталират, а Amazon прекрати хостинга им.[25] Загубили доверието им, хората очевидно се пренасочваха към други медии. Програмата Telegram регистрира 25 милиона сваляния за 72 часа.[26] Тези събития наистина бяха прецедент в историята на интернет и показаха недвусмислено, че мрежата като свободна зона е отдавна изгубена илюзия. Разбира се, разпали и дискусиите за допустимите граници – какви норми и ограничения все пак трябва да имаме и кое е обществено приемливо. Следващите години процесите продължиха, задълбочени от политическите борби. Малко повече от година преди следващите избори в САЩ, Twitter бе придобит от Илон Мъск.[27] Той впоследствие се превърна в ключова фигура от новата администрация на Доналд Тръмп.[28] Следващите месеци се оказаха изключително турбулентни, довеждайки до пропагандна кампания против Илон Мъск. Това обръщане е също много интересно и се наблюдава често в интернет пространството. След като десетилетия наред в социалните мрежи се тиражираше като гений и преуспял милиардер, изведнъж започна съвсем целенасочена кампания против него и бизнеса му, което прерасна дори във вандализъм спрямо неговата марка автомобили – Тесла.[29] Сривът на акциите на компаниите му и изостряне на отношенията му с Тръмп в крайна сметка доведоха до оттеглянето му от властта, само месеци след старта на новата администрация.[30] Тези събития са показателни за огромната динамика на процесите днес и доколко обвързана е политическата пропаганда със социалните мрежи и, разбира се, бизнеса.

Интернет платформите в момента са най-голямата арена за политическа пропаганда. Техният контрол е ключов за диктата на общественото мнение, до голяма степен изместващи традиционните медии. Манипулирането на общественото мнение за политически дивиденти е било винаги характерна черта за всяка една масова медия, била тя печатна, радио или телевизия. Киното и изкуствата са също много често проводник на определени директиви. Емблематичният цитат на Ленин гласи „Докато

---

[24] Пак там

[25] https://www.businessinsider.com/amazon-is-removing-parler-from-its-web-hosting-service-2021-1

[26] https://www.businessinsider.com/telegram-hits-500-million-users-after-whatsapp-backlash-2021-1

[27] https://www.svobodnaevropa.bg/a/32104981.html

[28] https://bntnews.bg/news/mask-vliza-vav-vlastta-v-sasht-miliarderat-stava-neformalen-ministar-1300624news.html

[29] https://forbesbulgaria.com/2025/03/13/bojkotat-na-tesla-prerastva-v-nasilie-tramp-zaplashi-protestirasthite-s-obvineniya-za-terorizam/; https://btvnovinite.bg/svetut/zapaliha-njakolko-avtomobila-tesla-v-berlin.html

[30] https://www.svobodnaevropa.bg/a/musk-doge-trump-amerika/33428512.html

народът е непросветен, от всички изкуства за нас най-важни са киното и циркът“.[31] В ранната епоха на киното, в неговия т.нар. панаирджийски период, той ги приравнява двете. Век по-късно, в дигиталното битие на киното, природата и възможностите за пропаганда не са се променили, дори напротив, интернет ги разгръща в още по-големи мащаби. Едуард Бернайс пише още през далечната 1927-а година:

> *„Американското кино е най-големият непреднамерен проводник на пропаганда в света днес. То е колосален разпространител на идеи и мнения. Киното може да стандартизира идеите и навиците на нацията. Тъй като филмите се създават, за да посрещнат търсенето на пазара, те отразяват, подчертават и дори преувеличават широките популярни тенденции, вместо да стимулират нови идеи и мнения. Филмите се възползват само от идеи и факти, които са на мода. Както целта на вестника е да доставя новини, така целта на филма е да доставя развлечения.“*[32]

Безпрецедентното при социалните мрежи е начинът, по който се случва, както и огромните маси, върху които влияе. Докато традиционните медии разчитат най-вече на плакатна пропаганда, която малко или повече е видима, социалните мрежи се изродиха в една порочна скрита манипулация, в която всички се явяваме неволни участници. Тази практика на асоциативно показване на подобни данни, която започва от чисто търговски подбуди – да получаваме таргетирана реклама на продукти, които ни интересуват, споменатият вече бизнес модел на социалните мрежи, в крайна сметка доведе до силно поляризиране на обществото. Тъй като този модел отдавна се разпростира далеч извън сферата на продажбите. Всяка информация, която ние харесаме или ѝ отделим време, започва да се тиражира многократно. Така например ако харесаме публикация за конспирации, започваме да получаваме още подобни. В резултат ние „сами“ все повече се убеждаваме в тях. Ако харесаме обратното, антиконспиративни постове, започват да ни заливат те. Така неусетно, всяка страна се „бетонира“ в собствените си убеждения. Това, разбира се, може и да се контролира – пряко или косвено. Пряко чрез забрана и филтриране, и косвено чрез заливане на интернет с едностранчиви постове, които на следващо ниво търсачките „улавят“ и впоследствие извеждат на челни места при търсене. Неслучайно на финала на документалния филм „The Social Dilemma” някои отговори на интервюираните за най-големите им страхове бяха гражданска война. И социалните процеси от последните години потвърждават тези страхове. Цитираните във филма изследвания показват ясно разделяне на хората, до степен на агресия. Друго следствие на това събиране на данни е селективността на поднасяне на информацията. Това е избирателност на намираните резултати, за което като че ли се говори по-малко, но за мен е дори по-страшно и води

---

[31] В. И. Ленин, **Полное собрание сочинений**, издание пятое,
Издателство политической литературы, 1978г. т.44, с.579, цитирано от рецензия на Иван Георгиев за хабилитационен труд „Българско игрално кино от „Калин орелът“ до „Мисия Лондон“, ИИИзк, 2013, https://artstudies.bg/konkursi%20files/IBratoeva_pdf/IGeorgiev_Recenzia_IBratoeva.pdf

[32] Бернайс, Едуард, **Пропаганда**, Изток-Запад, 2019, стр. 141

освен до още бетониране на споменатото разделение и до масова дезинформация. Дава възможност и за друг начин на контрол, при това неосъзнат от обществото. Отново ще повторя, че това далеч не е новост в историята на медиите, новото е степента и маскирането на манипулативните техники. Ако само допреди няколко десетилетия, по време на социализма например, пропагандата беше доста явна и хората бяха развили способността да четат „между редовете", днес малко хора си дават сметка, че когато напишат каквото и да е в Google, резултатите които получават са строго индивидуализирани. Те са на база местонахождение, пол, възраст и десетки други извлечени данни. Казано по-просто – резултатите, които аз ще получа, написвайки произволна дума в търсачката, може да няма нищо общо с тези, които би получил произволен човек от Южна Америка. Но повечето хора не подозират това и предполагат, че Google е абсолютен източник на информация. За следващите поколения той се е превърнал в емблема, дори се употребява като глагол – „google it". Тази практика на селективност отново започва като необходимост – при днешните планини от данни и информация имаме нужда от пресяване. Физически не е възможно дори да прегледаме всички резултати, които търсачката ни показва. Но това отново се изражда от бизнес и политически цели. Споменатите схеми за извеждане на информацията на предни позиции отново започва от търговски модел – да се рекламират най-търсените продукти и статистически най-полезните за потребителя, но се прилага за всяка една информация. Обикновено търсачките ти предлагат на първо място резултати, отговарящи на комбинация фактори – най-четено, най-ново, най-релевантно към твоя профил и т.н. Съответно съществуват начини да се излъжат за броя посещаемост на даден сайт, за да го изведат по-напред в търсенето, както и да се таргетират точно определени групи хора. Освен тези косвени методи Google понякога налага и съвсем директно цензуриране. Пример е ситуацията с изтичането на данните от НАП през 2019 година – първите дни те бяха общодостъпни и само след ден-два Google спря да ги показва, в опит да спре разпространението им. В някои райони на света (Китай, Дубай) властите налагат забрани и регулации, респективно там те показват съвсем други резултати или въобще не работят.

Тези събития и практики дават само най-обща картина на виртуалната среда днес. Съществен елемент е и начинът ни на общуване, който също се изражда в тази среда. Психологията извежда невербалната комуникация като изключително важна, а именно тя отсъства напълно в този вид общуване. Често дори интонацията може да повлияе драстично върху това, което казваме. Личната ми хипотеза е, че именно тази преграда засилва още повече конфликтите онлайн, на практика създавайки една атмосфера на непрестанно напрежение. Всяко нещо, споделено в социалните мрежи, бива моментално атакувано или възхвалявано. Поляризацията в мненията, начина им на изразяване и въобще комуникацията ни видимо страда изключително много. На пръв поглед изглежда, че сме загубили способността си за нормално човешко общуване, но като затворим екраните и излезем навън, се оказва че там поведението ни е съвсем друго. Много често съм наблюдавал как конфликтните хора в интернет се държат напълно различно на живо – значително по-обрани, умерени и сдържани. В прякото общуване носим отговорност. Изградените обществени норми налагат по-голяма сдържаност и агресия само в краен случай. Отпадането на всичко това виртуално, предразполага към изкривяването на взаимоотношенията. А вероятно и до излизане на редица потиснати иначе страсти. Цялостният ни образ в интернет е

различен и сериозно преекспониран. Екранът се явява и вид социален отдушник. Там е днес „виртуалният Хайд Парк“ – отворен за всеки, който жадува да споделя, а най-често и да крещи своите послания. Отделните послания обаче обикновено се претопяват в един общ шум. Открояват се единствено онези, които биват споделяни многократно от една критична маса потребители в мрежата. Изкривяванията на тази среда обикновено водят до масовото „шерване“ (споделяне) на идеите на известните, успелите, богатите. Някакъв вид „елит“, който поради своята известност се превръща в своеобразен лидер (инфлуенсър) и е „следван“, пряко и преносно (виртуално) от милиони хора. Единствено техните послания успяват да надскочат общия шум и често задават модата на деня. Като и те имат ясно видими граници на отделни социални „балони“. Бизнесът от своя страна ги използва като рекламни лица, които да тиражират определени продукти, като резултатът е много правилно определен от Кирил Василев като „виртуален капитализъм“.[33] Отречената вече идеология се оказва все още валидна и във виртуалния свят:

> *„Идеите на господстващата класа са, във всяка епоха, господстващите идеи“*[34]

Доминиращите идеи в момента се оказаха модерните „трендове“ за щастлив и позитивен живот, в който хората са винаги млади, красиви и успешни.

> *„Ние сме тъжно поколение с щастливи снимки в интернет.“*[35]

Истинските човешки емоции се оказаха срамни и нежелани. И тъй като никой не иска да бъде отритнат, общата лъжа се превърна в норма, а тя от своя страна в един паралелен изкуствен свят онлайн.

Младите поколения са особено подвластни на този изкривен виртуален свят, те израстват с него и го възприемат напълно равноправно, дори повече от реалния физически свят. В детското съзнание много често тези реалности се сливат, без да правят ясна граница, както и кое е допустимо. Много продукции последните години алармират за тези тенденции, както документални, така и игрални. Документалният филм „Childhood 2.0“ (2020)[36] разглежда много подробно този процес при подрастващите днес и показва мрачните страни на техния свят. Съвременните тийнейджъри, израствайки с всички тези платформи и комуникации, развиват много повече психични проблеми, неврози, по-самотни са, по-трудно общуват, а опитите за самоубийства са нараснали в пъти. Но това не е само при тях. Депресивните състояния, паник атаките и употребата на наркотици и антидепресанти са се превърнали в норма

---

[33] Василев, Кирил, **(К)раят на една идея за култура**, вестник Култура, 20.12.2019, https://kweekly.bg/publication/5779

[34] Маркс, цитирано от Дайнов, Евгений, **Идеология**, Университетски речник – основни понятия, https://nbu-rechnik.nbu.bg/bg/obsht-spisyk-na-ponqtiq/ideologiq

[35] https://kekso.wordpress.com/2020/01/08/ние-сме-тъжно-поколение-с-щастливи-сни/?fbclid=IwAR1qzX-niO-aIho6NQrV0J2nFPXZ2q7gtel0dv-BNUtAu4rB7xn7fa68ASY

[36] Childhood 2.0 (2020) https://www.imdb.com/title/tt12945742/?ref_=fn_al_tt_1

за голяма част от съвременния човек.[37] Психиатърът Николай Михайлов често анализира в свои интервюта капана, в който се намира индивидът в момента:

> *„Човешката душа е фабрика за идоли, за производство на фалшиви богове, на които се посвещаваме, доколкото сме паднали жертва на техните измамни предложения. Един такъв фалшив бог е богът на успеха. Друг такъв фалшив бог е това, което на Запад се нарича fun, онова лекомислено, шампанизирано, много често креативно, артистично битие – битие през каприза, през инвенцията, през перманентното приключение. (…) Но човешката душа е не само фабрика за идоли. Тя е и фабрика за страхове.“*[38]

Платформите и виртуалното общуване не са първопричината за страховете и депресивните състояния, както много често се изтъква, но със сигурност имат сериозно влияние и ги засилват, като тийнейджърите се оказват в най-рисковата група. Има случаи, когато именно тийнейджъри стигат до опити за самоубийство, поради непрестанното им заливане с подобна информация от алгоритмите.[39] Първите думи на това дете, след като излиза от кома и освобождават дихателните му пътища е „Къде ми е телефонът?“. Пристрастяването при тях е огромно. Австралия е първата страна в света, която прие закон през 2024 година за забрана за ползването на социални мрежи от деца до 16-годишна възраст.[40] Доколко това ще бъде успешно, предстои да видим. Изключително сложен е контролът на технологиите. Игралните сериали „Adolescence“ (2025)[41] и „Euphoria“ (2019 –)[42] стреснаха много родители с бруталните разкрития от живота на съвременните тийнейджъри. Разбира се, много от ситуациите в тях са съзнателно преекспонирани, но въпреки това показват доста точно процесите и тенденциите при тях. Сюжетът на „Adolescence“ е за 13-годишно момче, което извършва престъпление – убийство на своя съученичка, след като бива тормозено и унижавано в Instagram. За нашите поколения, израснали без интернет, изглежда шокиращо и как въобще е възможно да има и да се възприема дотолкова на сериозно случващото се онлайн. Но за тийнейджърите, отново подчертавам, комуникацията и показността в мрежата е дори по-важна. Съществено тук, което струва ми се често се подценява, е *усещането за публичност*, което създава постоянен *натиск* върху

---

[37] През 2011 година излиза статистика, че в щатите употребата на антидепресанти се е увеличила с 400%, https://www.health.harvard.edu/blog/astounding-increase-in-antidepressant-use-by-americans-201110203624. Тази статистика разбира се може да се дължи на редица фактори, една от които е фармацевтичната индустрия, но общата тенденция е към увеличаване на депресивните състояния.

[38] Михайлов, Николай, **Тревогата е най-големият учител, който имаме**, https://webstage.bg/li-ri-chni-otkloneniya/2733-trevogata-e-nay-golemiyat-uchitel-koyto-imame-d-r-nikolay-mihaylov.html

[39] https://www.instagram.com/p/DNlf8Rph2GF/?utm_source=ig_web_copy_link

[40] https://bntnews.bg/news/avstraliya-parva-v-sveta-zabranyava-socialnite-mrezhi-na-deca-pod-16-godini-1302629news.html

[41] Все още няма официален превод, буквално означава „Юношество“, https://www.imdb.com/title/tt31806037/?ref_=nv_sr_srsg_0_tt_8_nm_0_in_0_q_adolescen

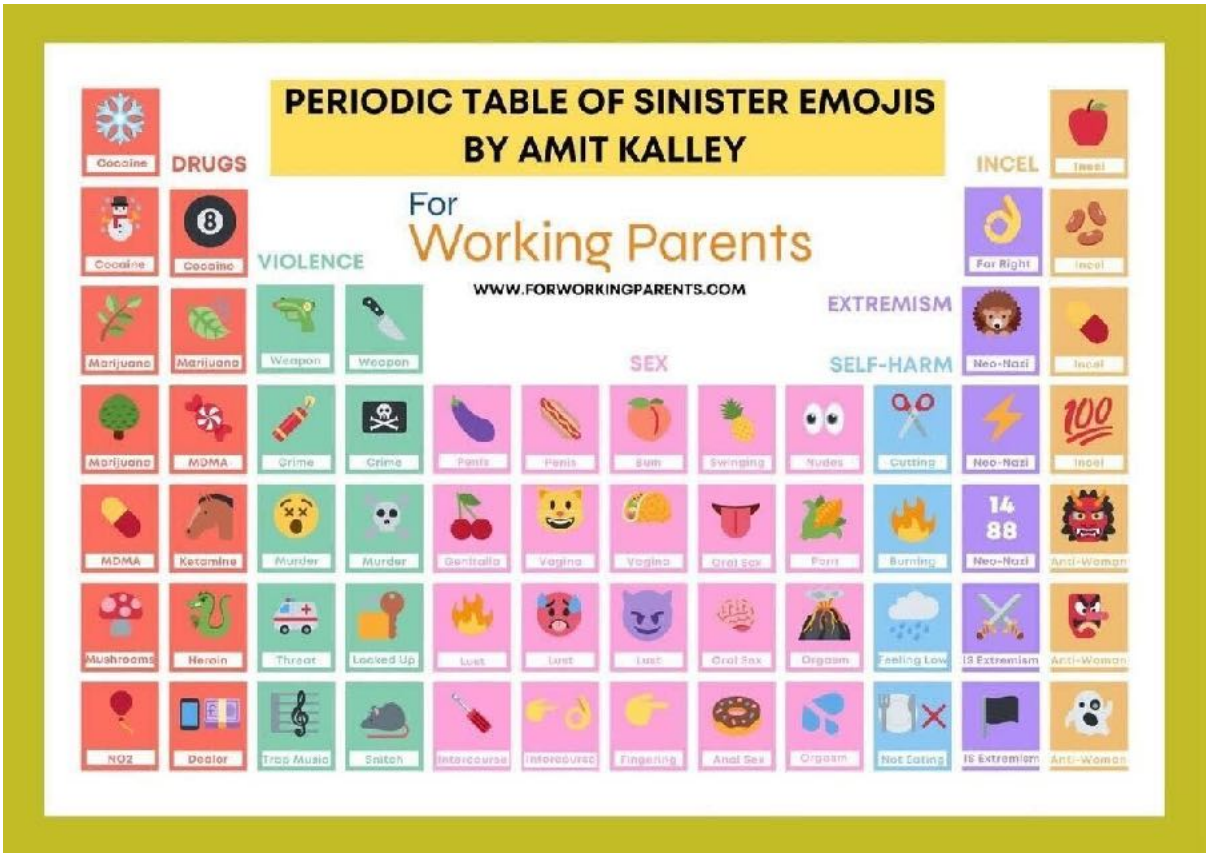
[42] https://www.imdb.com/title/tt8772296/?ref_=nv_sr_srsg_0_tt_8_nm_0_in_0_q_eupho

психиката им. Престъпления и агресия винаги е имало, особено в пубертета, но днес социалните мрежи разширяват зловещо мащабите. Ако някога всичко случващо се беше достояние на един клас или дори квартал, където децата растат и учат, в момента усещането за всичко публикувано онлайн е, че е пред очите на целия свят. Трябва да се отбележи и че този натиск и усещане за „излагане в световен мащаб“ не засяга само тийнейджърите – това се отнася за всички, които ползват ежедневно социалните мрежи. Чувството, че всяко нещо е публично и може, и реално бива „атакувано“ чрез публикации и коментари, безконтролно разпространявано и често дори обект на злоупотреби, се е превърнало в ежедневие. Това води до постоянно напрежение, неврози и очевидно престъпления. Същевременно усещането е до голяма степен илюзорно, един от парадоксите на интернет и социалните мрежи – потенциално те са глобални и оставят своята следа, но в същото време никой реално не се вълнува особено от съдбата на отделния безизвестен индивид, нито има как да попадне на точно определена публикация, от милионите генерирани ежедневно. На практика информацията достига отново до относително тесния кръг от приятели/съученици/познати, с които са свързани чрез профилите си в платформите, което обаче е напълно достатъчно за тийнейджърското съзнание да има усещането за „целия свят“. И не само тийнейджърското. Разбира се, всяко нещо, което става „вайръл“, започва истерично да се „шерва“ и разпраща, като така за изключително кратко време може да достигне огромна аудитория. Но това отново много рядко засяга отделния индивид, характерно е за популярните лица, световноизвестни, които имат необходимата критична маса онлайн, която да разпространи информацията. Но в рамките на едно училище, каквито са примерите в двата сериала „Adolescence“ и „Euphoria“, една споделена гола снимка на момиче за часове достига до всички в училището. Тийнейджърите са изключително податливи емоционално, като в тази възраст те все още се търсят, експериментират с алкохол, наркотици, любовни отношения и т.н. Сериалите разкриват именно тази страна на тяхната реалност днес, случваща се пред постоянно присъстващите камери на телефоните и разпространявани по всички дигитални канали. А тези следи имат своите потенциални бъдещи последствия.[43] „Adolescence“ сякаш предизвика по-силни реакции и притеснения поради привидно обикновената ситуация и персонажи, показани във възможно най-простата социална среда, което накара много родители да се припознаят. Но „Euphoria“ е значително по-краен, правейки разрез на цялото съвременно общество, в което тийнейджърите са като оставени на произвола, попиващи всички проблеми на разпаднатата семейна среда, лицемерие, оръркана сексуалност, манипулации, изнудване, желание за власт и известност, новите наркотици, пълната безконтролност и анонимност, дебнеща онлайн, и много други. Вероятно обаче, поради специфичния начин на изграждане на образите и ситуациите, масовият зрител го възприема по-скоро като фикция. Докато в „Adolescence“, заедно с начина му на заснемане – в един кадър (master/long shot[44]), въздействието е почти документално и публиката съпреживява. Родителите масово бяха в шок от този сериал,

[43] Пример от близкото минало за изтекли голи снимки по време на предизборна кампания – https://dariknews.bg/novini/sviat/kandidat-kmeticata-na-momin-prohod-stana-porno-aktrisa-video-2329094

[44] The Making Of Adolescence: The One-Shot Explained, https://youtu.be/HG9XUSnK9g8?si=t8OKLnP7rHYuLu_M

явно задавайки си въпроса дали всичко това се случва и със техните деца и доколко рисковете са реални. Действително социалните мрежи се изродиха и се превърнаха от едно приятно място за връзка с близки и познати и споделяне на съкровени моменти, в една вечна арена, показност, реклама, сблъсък на мнения, криминални практики, политически пропаганди, социално напрежение... Вероятно следващите поколения ще изградят нови модели на поведение онлайн, дори негласни кодове, които частично са видими вече, така както обществото е изградило своите норми на поведение в реалния живот. Във втори епизод на „Adolescence“ показват именно графичните кодове на съвременните тийнейджъри. Като всяко поколение те си имат своя код на общуване, естествено днес виртуален. Всеки „емотикон“, съкращение, дума, превърнала се в нарицателно, има своето значение и контекст в тяхното общуване.

45

Този епизод стряска хората извън системата на образованието, показвайки и до каква степен много от тийнейджърите днес са абсолютно неуправляеми и в колко безсилна, дори импотентна институция се е превърнало училището. Човечеството често отива от една крайност в друга – от голямата строгост и дисциплина на предните поколения до

45 https://uk.style.yahoo.com/parents-secret-emoji-meaning-adolescence-netflix-children-152155057.html?guccounter=1&guce_referrer=aHR0cHM6Ly93d3cuZ29vZ2xlLmNvbS8&guce_referrer_sig=AQAAANr_YUdpdb26agiirppP6EZ7WQk_PdZtV14ppuClOFAXe-BoCGfB8sCdCASFN6GjQ9V9iwiCi8tgSut0KJC9rRsb_c5kHGP86SvJedTRUMGQ7Vni3nv-UhNOOmlBeOdCGuCe4Dy7EqmcH6joKVR4gjt9WK5NaeVGm9QeME_CCtWz

абсолютната либералност и анархия в момента. Тези процеси са отново следствие на цялостното състояние на обществото, в което децата са потопени. Показаното поведение в сериала е на пълната липса на уважение и отношение към каквито и да е авторитети, учители, родители, дори представителите на закона. Отказът за съдействие на полицаите и цялостното отношение към тях са много показателни. Но този вакуум не остава празен – децата намират своите кумири в лицето на псевдо „инфлуенсъри“, подобно на превърналия се в емблема Андрю Тейт[46], споменат и в „Adolescence“, които ги хвърлят в една доста опасна посока. Доста крайното израждане в съвременните отношения и виртуалната реалност като изкривено огледало привличат податливите емоционално тийнейджъри, чувстващи се отхвърлени, към една често определяна и като крайно дясна посока, но в същността си те просто търсят решение на натрупаните в тях въпроси, напрежение и неудовлетвореност. Много се говори в момента и за т.нар. „локали“[47] – това са именно групи от момчета, на възраст 15-20 години, които се събират и споделят подобни разбирания. Споменатият Андрю Тейт често е един от техните кумири[48]. До голяма степен те са съвременните варианти на някогашните „скинари“ и неонацисти, чиито „униформи“ днес са черни анцузи, черни фланелки, суитшърти с качулки и къси прически, движейки се из града на групи и нападащи различните по етнос или сексуалност. Специфичното при тях са не само крайните националистични разбирания, но и целият този модел на „токсична мъжественост“, както сега е модерно да се нарича, като отношение към жените, самодоказването чрез агресия, отхвърляне на институции и авторитети, престъпността като желан житейски път за постигане на личните цели, които се свеждат основно до пари. Разбира се, това са само щрихи от негативните тенденции при следващите поколения, доколкото те са важни и определящи за общата атмосфера онлайн и поведението на индивида. Виртуалният свят има и много очевидни позитиви, подробното разглеждане на всички би била тема на отделно изследване в други научни области.

Целият този конгломерат от процеси днес води до омагьосания кръг на виртуалната мрежа, към която всички сме едновременно пристрастени и по различен начин отвратени. Ежедневно потопен в нея, самотният човек се превръща и в самотен зрител.

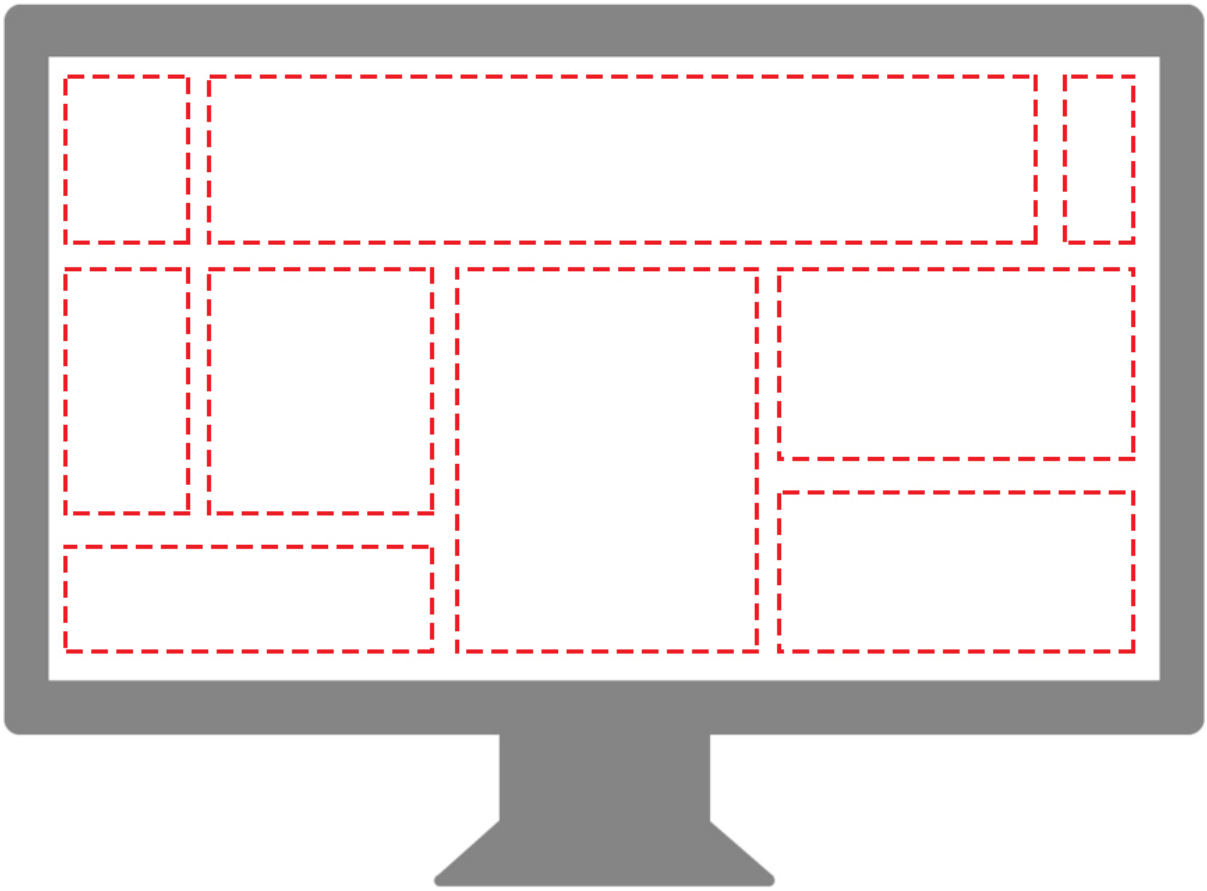
Екранът днес не е хомогенен. За разлика от традиционния киносалон или дори телевизията, дигиталните екрани са силно фрагментирани.

---

[46] https://www.dw.com/bg/odiseata-s-bratata-andru-i-tristan-tejt/a-70660859

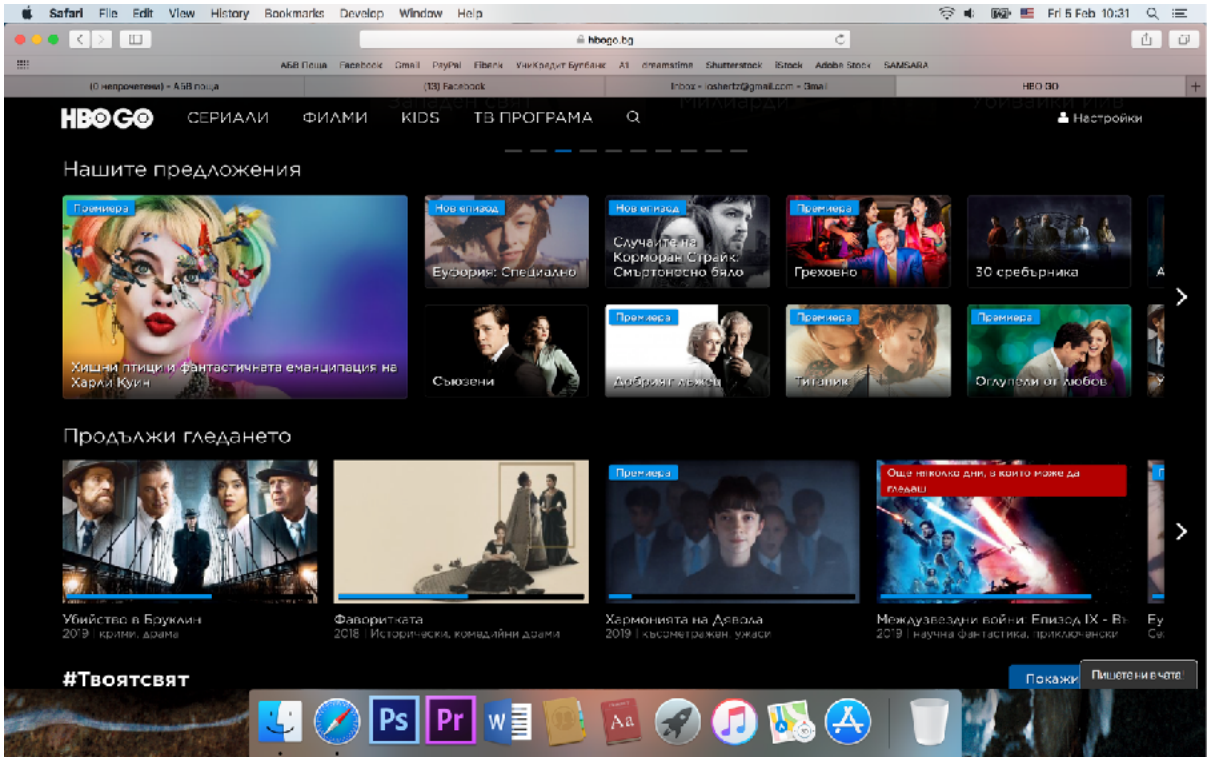
[47] https://nova.bg/news/view/2025/05/08/496904/локалите-защо-деца-извършват-нападения-в-центъра-на-софия/

[48] Документалният филм на BBC разкрива истинската същност на този криминален „инфлуенсър“, зад чиято привидно сложна система, забъркана от пирамидално-сектантска структура, с псевдо окултни практики, в крайна сметка се свежда до най-обикновено сутеньорство и експлоатация на жени в съвременен вариант – https://www.imdb.com/title/tt26548298/ Самото подлъгване на жените силно напомня измамата на „The Tinder Swindler (2022) https://www.imdb.com/title/tt14992922/?ref_=fn_all_ttl_1

Всяко прозорче се бори за вниманието ни. Нещо повече – много от тях са интерактивни. Подобно на самите компютри, сядайки пред тях, ние се превръщаме в многозадачни устройства, които се опитват да вършат паралелно много неща. От това, разбира се, концентрацията намалява драстично, а усилието, което ни коства, се увеличава. Времето, което отделяме за всяко едно прозорче, намалява значително – ние нямаме търпение да отделим необходимото внимание, за да прескочим на следващото, което ни „дърпа“. Особено комуникационните прозорци – те изискват почти ежеминутното ни активно участие. Това е и една от причините да наблюдаваме този бум на късометражни форми последните години. Средният зрител онлайн не отделя повече от няколко минути за голяма част от видеата, като често и тях гледа „между другото“, докато си пише, говори… Това, което само преди 1-2 десетилетия изглеждаше мечта, да имаме непрестанна връзка с всеки по всяко време, също се изроди в една постоянна невроза, да следим заливащата ни информация, да се чувстваме длъжни да отговаряме, коментираме и т.н. Няма да забравя реакцията на един от моите дядовци, когато още през 90-те години ни демонстрираха първите мобифони. Гледайки скептично той само каза – „Това е таралеж в гащите!“. Но тогава ние виждахме само позитивите. Днес полагаме усилия, за да се изолираме поне за кратко от информационния поток, който изяжда огромна част от активната ни част от деня. Съвсем естествено, това води до допълнително напрежение и не е чудно, когато отговаряме с раздразнение на поредното съобщение или публикация. Парадоксално – подобрената комуникация влоши взаимоотношенията. Както често се случва, човечеството се озовава неусетно от едната в другата крайност. Но за мен, всичко това е израз на едни по-дълбоки процеси.

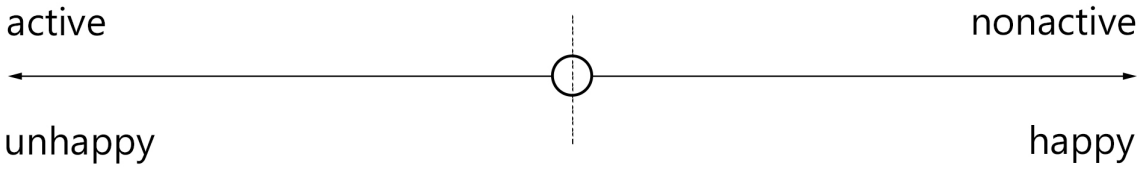
В платформите за „стрийминг“ на видео се прилагат всички описани по-горе практики. Със самата си регистрация зрителят се обособява по територия и възраст, има и регионални като HBO (вече MAX) с различно съдържание по държави, а Netflix изискват и първоначален избор на любими филми и сериали. Така се персонализира предлаганият избор от самата платформа, която има аналогично фрагментиран вид.

Целта е отново задържане на зрителя максимално дълго онлайн, при все че при тях бизнес моделът е друг – потребителят си плаща, за да има достъп. Трейлърите на новите продукции стартират автоматично, след всеки епизод има опция да започнеш следващия или дори тръгва сам. След всяко изгледано произведение се появяват предложения за подобни, според профила на зрителя. Манипулативните техники за задържане на вниманието се преплитат с модерните „трендове“ на деня, както, разбира се, и традиционните политически окраски. Терминът „binge watch“ се появи от тези платформи и е най-голямата им цел – зрителят да изгледа цял сезон на някой сериал наведнъж. Това на практика означава цели дни и нощи прекарани пред екрана. Сам, най-често. „Скролвайки“ платформите през дългите самотни денонощия, зрителят е залят от най-различно примамливо сортирани произведения – „Най-гледани“, „Последно добавени“, „Евъргрийни“, „Фентъзи“, „Семейни“, „Изгледай за един уикенд“, сезонно-празнични за Хелоуин, Коледа, Св. Валентин и т.н. Усещането е за безкрайно съдържание, което никога няма да ни изневери или изостави. Много хора са буквално пристрастени към гледането, което в крайна сметка създава и успеха на тези платформи. Но защо хората се пристрастяват? Повечето изследователи посочват технологичното развитие, лесния достъп, манипулацията на платформите в мрежата и

т.н., по-скоро външни за човека фактори.[49] Реалната причина за мен е в съвременното общество, в което отчуждението заема все по-големи размери. Именно поради факта, че огромен процент от хората са самотни, много често самотни дори във връзките си, ги кара да търсят бягство във виртуалното и пасивното гледане на често празно съдържание онлайн. Тъй като стрийминг платформите тиражират масово именно лековата, неангажираща продукция, която е най-гледана. Много хора са споделяли, че пускат „нещо да върви“, докато работят и само от време на време „хвърлят око“ какво се случва. Тази ситуация е отново добре позната – сапунените сериали по телевизиите имаха същата функция някога. По някакъв начин хората явно имат нужда да заглушат нещо, демоните вътре в тях или тишината отвън. И тук трябва да направим разлика с радиото, което също традиционно беше свързвано и определяно като медията на самотника. Но музикалният фон, който преобладава в програмата на радиата може да привнася и само атмосфера, то не задържа цялото ни внимание. Подобно на дългото шофиране. Стрийминг културата предполага значително повече активност. Там зрителят по-често сяда целенасочено, отделяйки време от ежедневието си. От тази перспектива всички техники на платформите за манипулация изглеждат вторични. Действително те засилват пристрастяването и „змията си захапва опашката“, но ако хората нямат нужда от тези заместители, те не биха ги възприели така масово. Голямата им популярност още през 90-те доведе до бум в развитието на интернет технологиите. Поколенията родени преди това сме свидетели на цялата им еволюция, която не би била възможна, ако хората просто ги игнорираха. Историята познава много примери за технологии останали в зачатък или развили се едва на следващ етап. В крайна сметка човечеството развива само това, от което има необходимост.

Социалните мрежи нямат само негативни въздействия. Зависимостта, която наблюдавам от години, може да се изобрази в следната проста схема:

Ако приемем, че има златна среда, в която платформите имат положителен ефект, добре намерен баланс за допълнително общуване, информация, поддържане на връзка с отдалечени приятели, известия за интересуващи ни събития и т.н., то в двете крайности са разположени двойки взаимосвързани състояния. Колкото по-нещастни са хората, толкова по-активни виртуално, някои сякаш буквално „живеят“ в мрежата. Респективно обратното – колкото по-щастлив живот имат, толкова по-малко време прекарват онлайн. И това е съвсем естествено – не съществува платформа, която може да конкурира щастието ни в реалността. Към различните профили трябва да се добавят

[49] Експертите от документалните филми „The Social Dilemma” (2020) и „Childhood 2.0“ (2020) наблягат само на технологичните промени и зависимости

и публичните личности, които ползват социалните платформи единствено за самореклама, хората, които развиват бизнес онлайн, като така модерните handmade продукти, а съществуват и хора, които така да се каже „тайно воайорстват“ живота на другите. Хора от последния тип за мен остават най-странни – те прекарват часове пред екраните, разглеждайки публикациите на другите, но никога не споделят или коментират.

Но колко самотни са всъщност хората? И можем ли въобще да измерим тази величина? Независимо дали сме в съжителство, или реална физическа самота, усещането за това дали сме щастливо самодостатъчни, или страдаме във връзката си е изключително субективно. И двете състояния не гарантират щастие. През последните години обаче тенденцията за физически самотни хора се увеличава, с което се наблюдава и силно нарастване на „социално позитивните трендове“, които на практика пропагандират и легитимират самотата като норма.

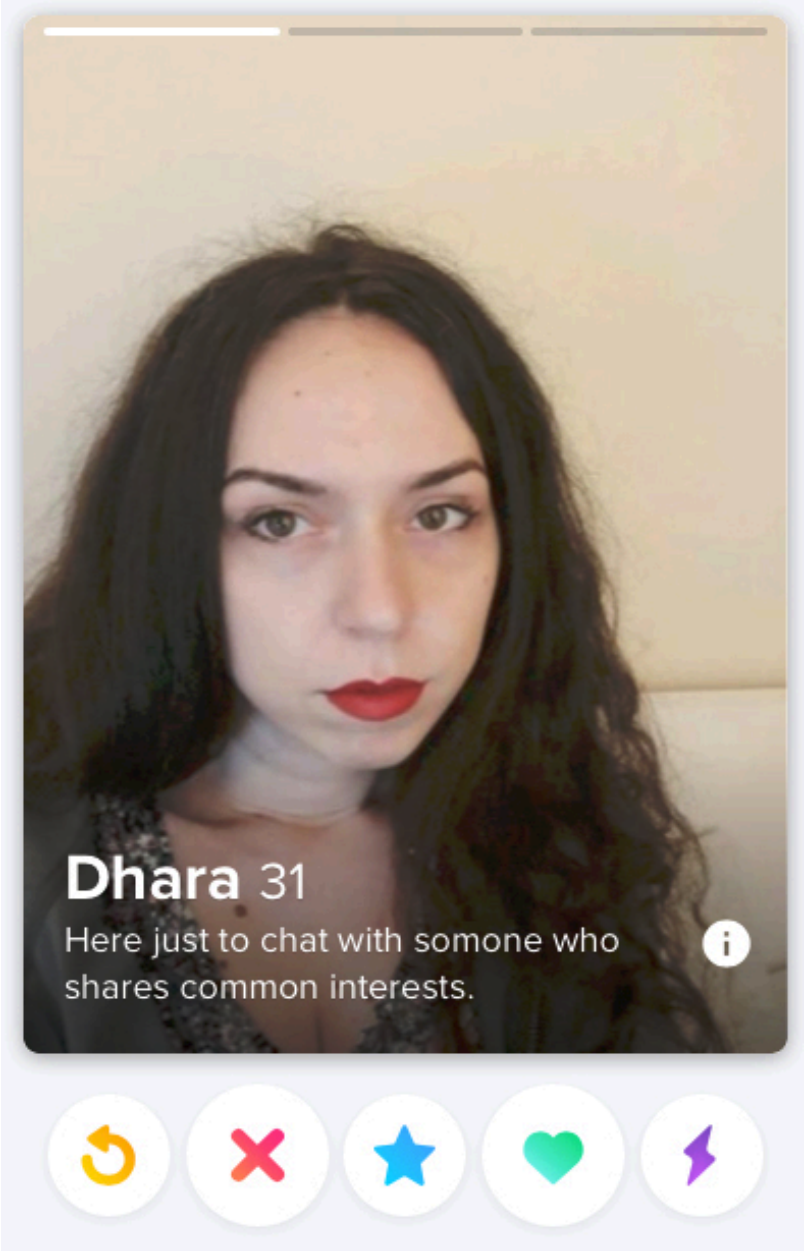

Особено интересна и за мен странна е тенденцията „антибебе“, въртяща се често като „смешни мемета“ в социалните мрежи:

Но доколко това „самотно щастие“ е реалност, а не опит за самоубеждение? Щастливите хора нямат потребност да прокламират публично своя избор, особено когато са щастливи с него. Бумът на т.нар. „dating apps“ (апликации за срещи) ни показва именно това – провала на самовнушението на „щастливите“ самотници, чиито последен опит е търсенето онлайн дори само на някого, с когото да поговорят.

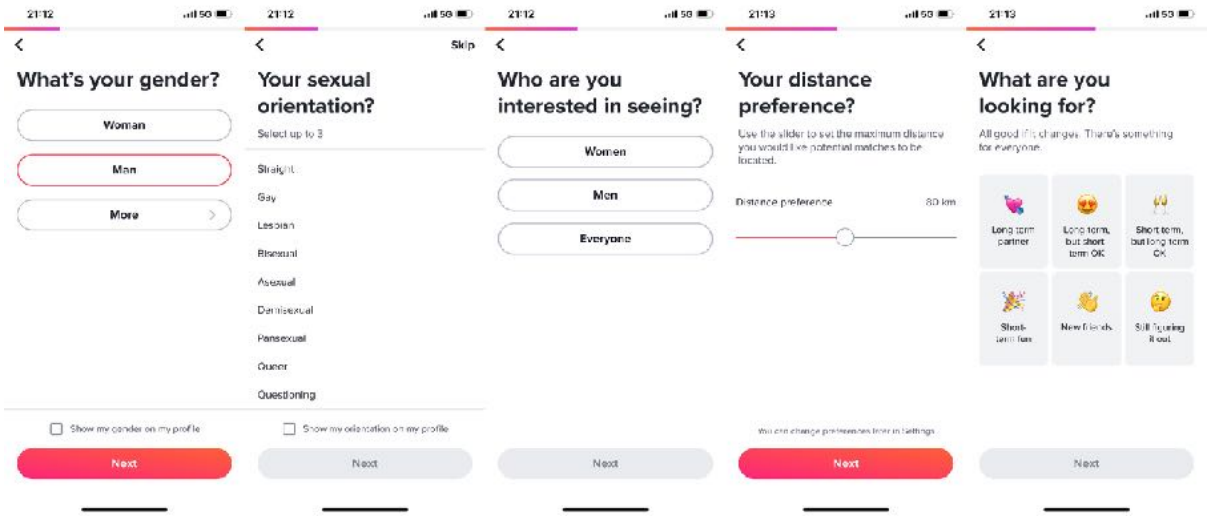
Профилите на хората там намирам за изключително симптоматични за състоянието на обществото в момента и биха могли да са тема на отделни психологически и социални изследвания, каквито вече се появяват.[50] От зората на интернет анонимността онлайн създава предпоставки за ролеви игри, изява на потиснати емоции и желания и т.н., като същевременно създава и една много подходяща за манипулации среда. Tinder[51]

---

[50] **Sexological Aspects Related to Tinder Use: A Comprehensive Review of the Literature,** https://academic.oup.com/smr/article-abstract/8/3/367/6880224

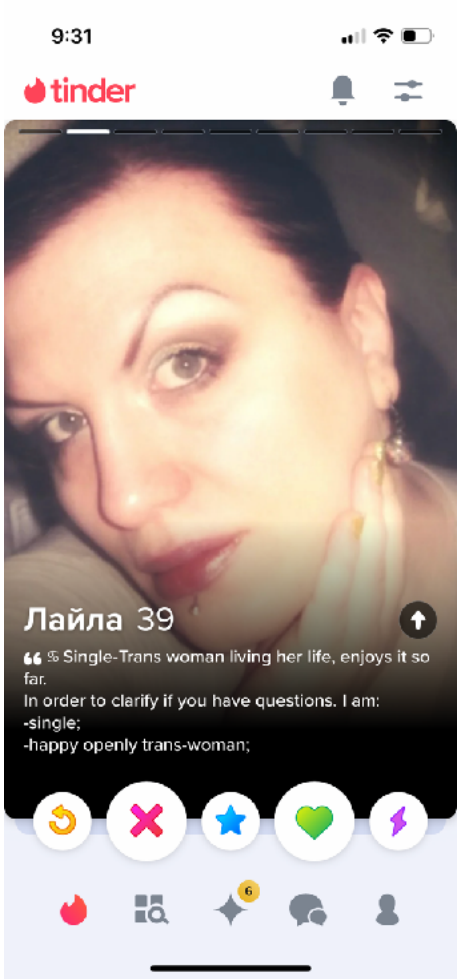
[51] https://tinder.com
По данни още от 2018-2019 година има над 50 милиона потребители на тази апликация, Lucien Rochat, Francesco Bianchi-Demicheli, Elias Aboujaoude, Yasser Khazaal, **The psychology of "swiping": A cluster analysis of the mobile dating app Tinder**, Journal of Behavioral Addictions, Volume 8: Issue 4, Pages: 804–813, Online Publication Date: 30 Oct 2019, https://doi.org/10.1556/2006.8.2019.58

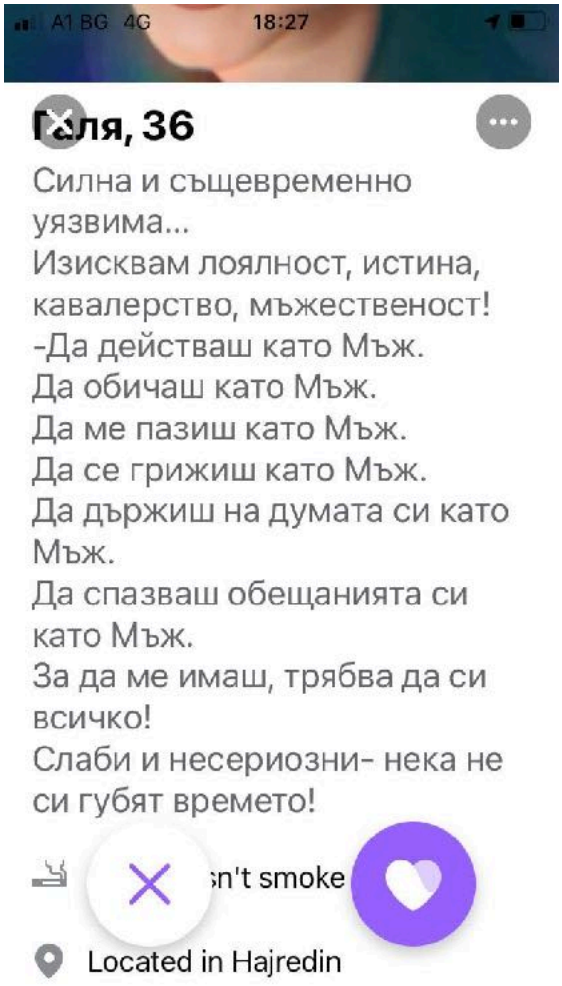
се превърна в емблема и нарицателно за онлайн търсене на партньори, в абсолютно либерален стил – още в началото се появяват въпроси като какъв се определяте, какво търсите – мъж, жена или и двете, тип връзка и много други.

Самото приложение свежда всичко до игрови контекст, така характерен за мобилните апликации, същевременно с изключително прагматични условия – въвежда се предварително избран диапазон от години на потенциалния партньор и максимални километри разстояние, до които може да се намира. Апликацията е в непрестанна промяна, последните версии дават възможност за избор по интереси – предпочитана музика, зодиакален знак, хоби, професия, домашни любимци, наличие или желание/ нежелание за деца, употреба на алкохол, цигари и т.н. Изборът на партньор в живота и сродна душа се свежда до просто едно преместване с пръст по екрана – *надясно* или *наляво*, съответно *да* или *не*, *харесвам*/*не харесвам*, *избирам*/*не избирам*. Бързината и лекотата на случващото се дава илюзия за безкраен избор и абсолютна безотговорност на решенията – хората там са отчуждени, далечно отражение на истинското си аз, често пъти дори негов антипод или някаква мечтана друга същност. Много от потребителите авансово декларират какво и кого търсят, какво и кого не желаят, към какво са склони или кой тях да ги избягва. Колкото и да е комично изписването *„моля психопати да не ми пишат“*, сякаш въпросните ще си вземат бележка, е често срещано. Този наивизъм като тенденция е широко застъпен в цялото онлайн общуване и в съвременните поколения битува представата, че декларативното е по някакъв начин ултимативно – споменатите трендове за позитивно мислене, което определя реалността. През всичко това неизменно прозира предишният житейски опит на индивида. Отново подчертавам, че приложението и профилите на хората там са едновременно емблематични и симптоматични за обществото, те са показател и една от многото форми на самотно съществуване на съвременния човек, без, разбира се, да се генерализират за цялото общество. Съществуват и групови профили, заявяващи и търсещи сексуално разнообразие. Често съпътстват снимки с котки, кучета, деца, коли… всичко прието за важно в житейския избор и съответно желано или нежелано. Съществуват и десетки фалшиви профили, такива предлагащи проституция, подвеждащи, дублиращи или просто маркетингова стратегия за трупане на последователи – често пъти фиктивни профили с привлекателно разголени снимки

пренасочват към Instagram профили, с надеждата да съберат повече последователи и да се превърнат в „инфлуенсъри“ – мечтата на много от младите хора днес. Колкото и парадоксално да звучи, тази несъмнено изкривена реалност е същевременно и много показателна за съвременните отношения, проблеми, ценности, масови тенденции и психично състояние на много хора, както и общата социална среда, в която индивидите се срещат ежедневно и на живо. Независимо от „двойната игра“, в която се превръща тази апликация и взаимно надлъгване, през аватарите са видими изключително много реални проблеми и устойчиво вкоренени представи за взаимоотношенията. Виртуалната среда действа и като вид увеличително стъкло – хората имат склонност да изявяват черти и желания, които на живо са по-обрани и зад социално приемливи маски. Привидната анонимност дава смелост за изява на редица потиснати страсти. Следващите изображения са само много малка част от случващото се там, като това са напълно реални „screenshots“:

Mimi, 41

Аз съм малко емоционално торнадо,захарен памук,зареден пистолет и ръмжащ лъв!😊

n Kazanlak

ror chatting, hip

From Kazanlak

Ивана, 32

Не можеш да ме впечатлиш с коли и пари !!!

n't smoke

Located in Sofia, Bulgaria

Princessa, 43

Психопати, сводници и секс маниаци, да НЕ ми пишат!!!!!!!!!!!!!!

Sofia, Bulg

Located in Sofia, Bulgaria

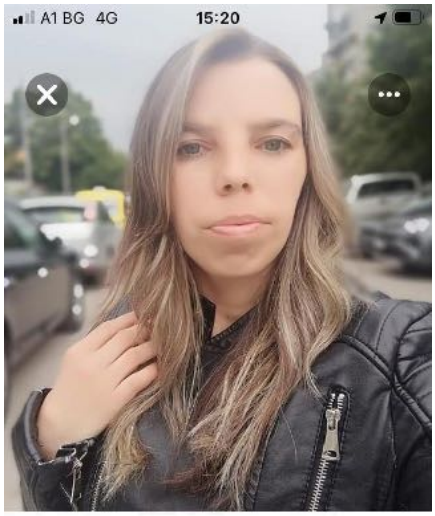

Тирания, 42

I don't lose anybody. They lose me. Darky Side.

ed in S ov

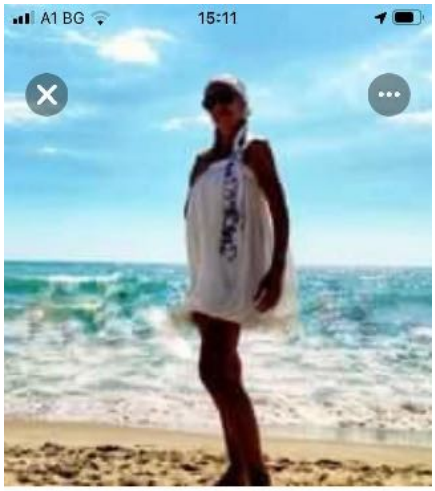
Looking for friendship

Ралица, 34

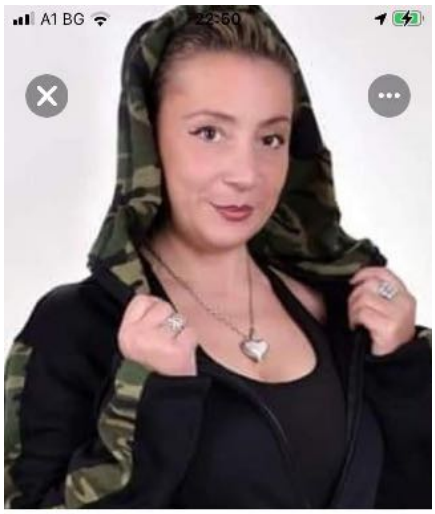
Който ме мрази под краката ми ще лази

Facebook App

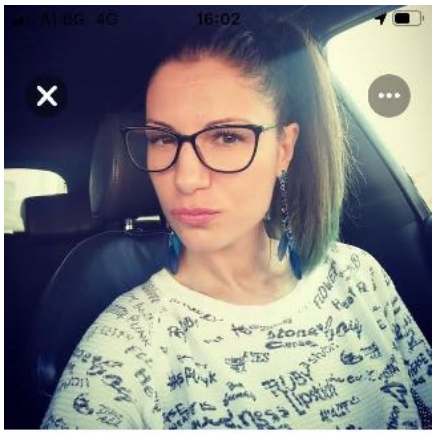
Rositsa, 48

И да вдишваш отрова, издишвай любов! ❤️

Vesela, 40

ЖИВЕЙ КАТО ВЪЛК,ЗА ДА НЕ УМРЕШ КАТО ОВЦА.....

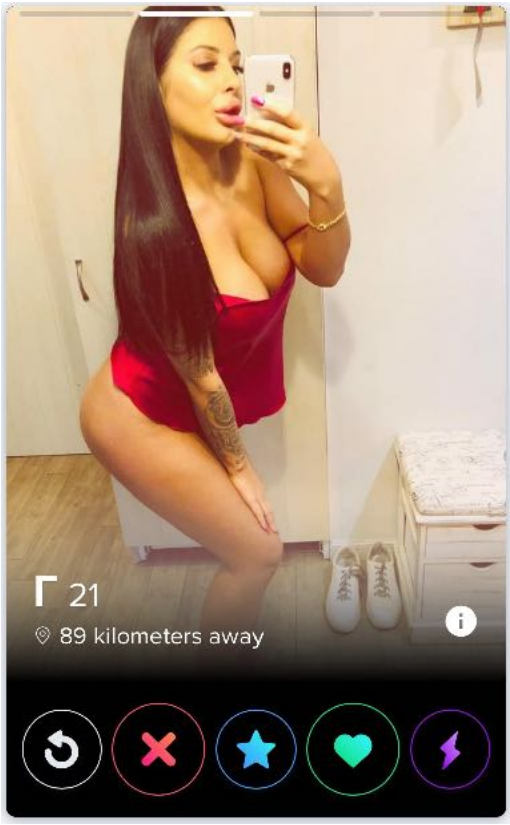

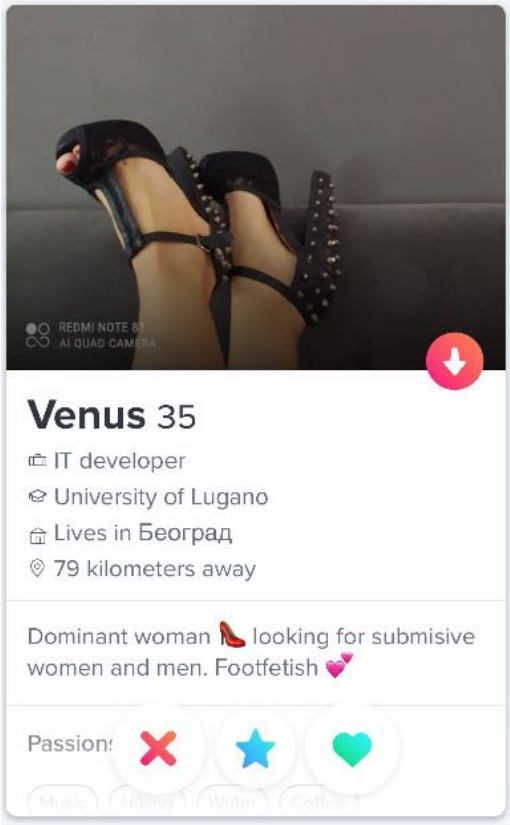
Аделина, 35

🤐 СПОСОБНА СЪМ ТАКА ДА ТЕ ИГНОРИРАМ, ЧЕ ДОРИ САМ ДА СЕ УСЪМНИШ В СЪЩЕСТВУВАНЕТО СИ🤔...

Looking for chatting

Валентина 25
Recently Active
Яко гълтам салама.Рядко пиша
първа. Обожавам палави
съобщения.Не търся връзка и ако
ти отговарям съм загоряла

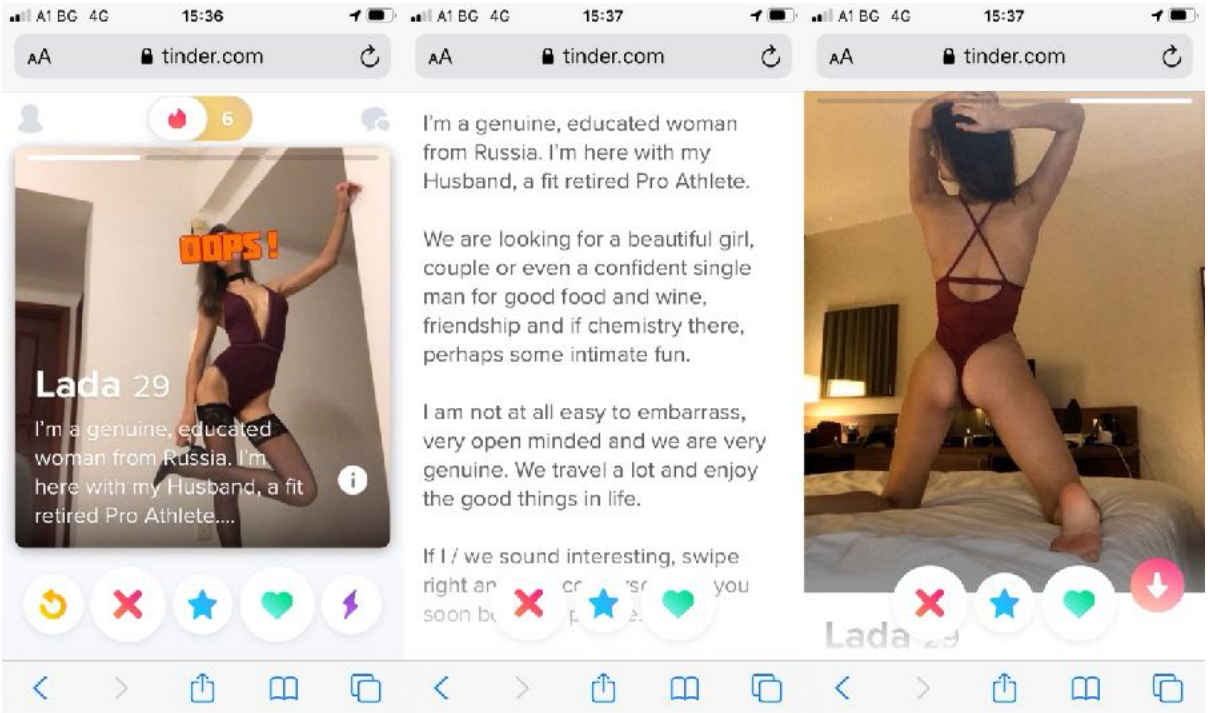

Г 21
89 kilometers away

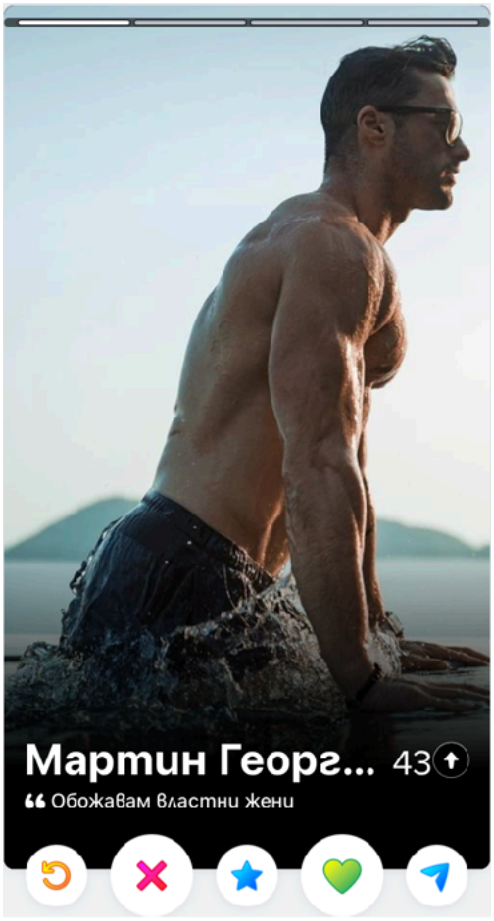

REDMI NOTE 8T
AI QUAD CAMERA
Venus 35
IT developer
University of Lugano
Lives in Београд
79 kilometers away
Dominant woman 👠 looking for submisive
women and men. Footfetish 💞
Passion:

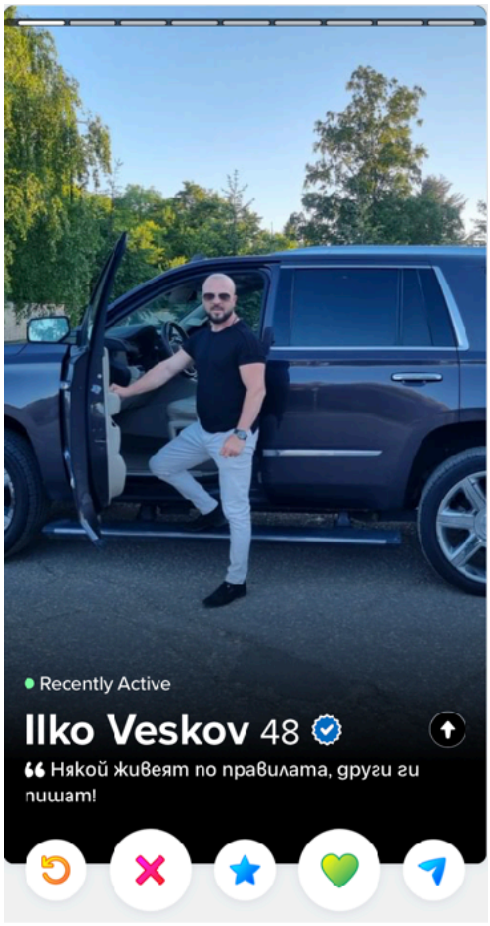

Slumber 23
Recently Active
Аз съм кросдресър! Момче , което
се облича като момиче. 😉 Който
има интерес да пише! 🔥
I'm a cross-dresser . If you are...

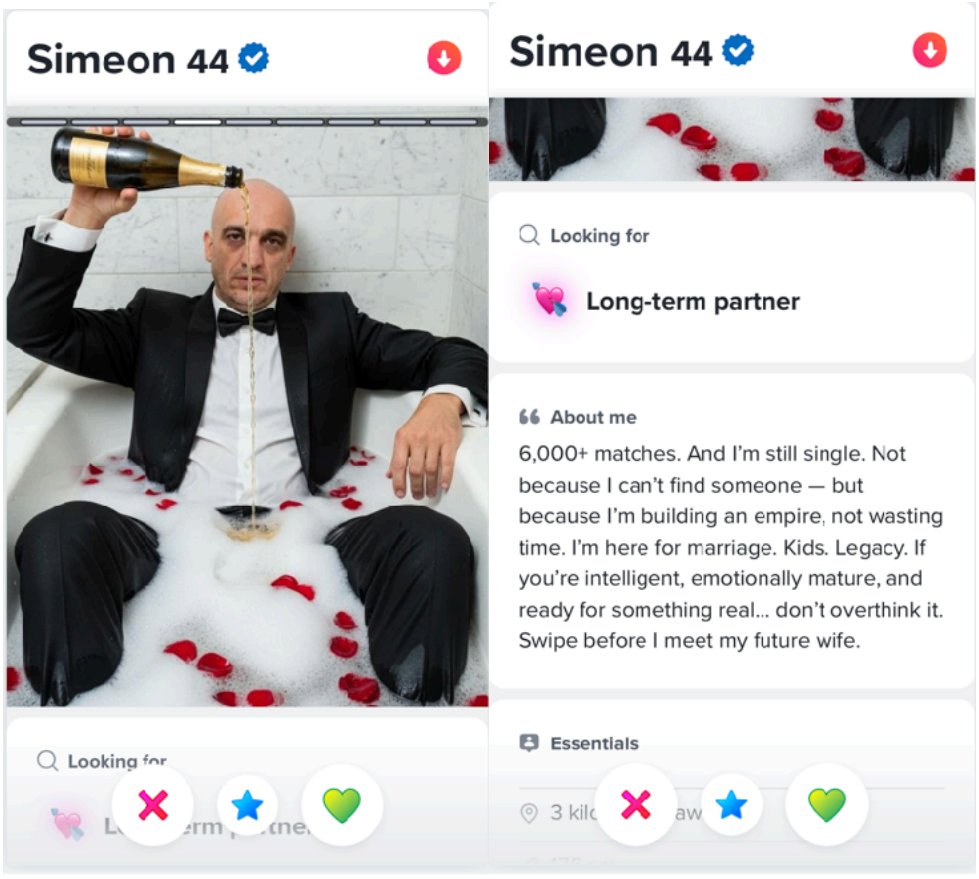

Miglena 38
2 kilometers away
Може да е грубо, но моля вакс. и с деца да не ми пишат.

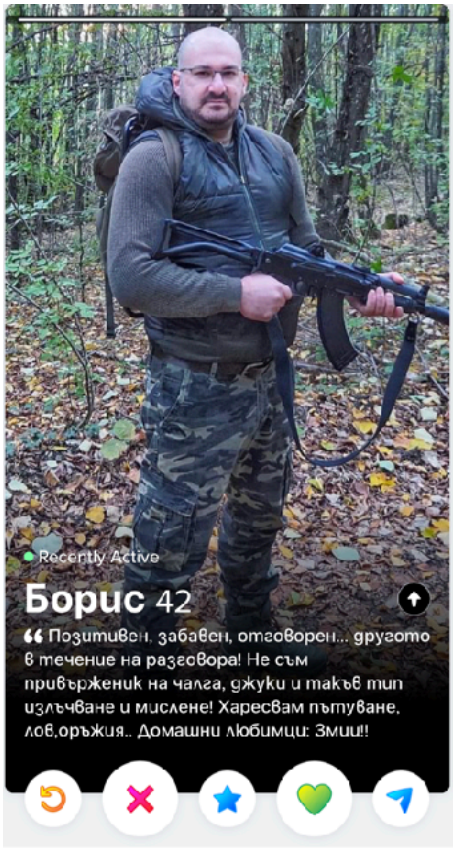

A1 BG
9:52
Василена, 29
Който, каквото го интересува, да пита!!!
long-term relationship

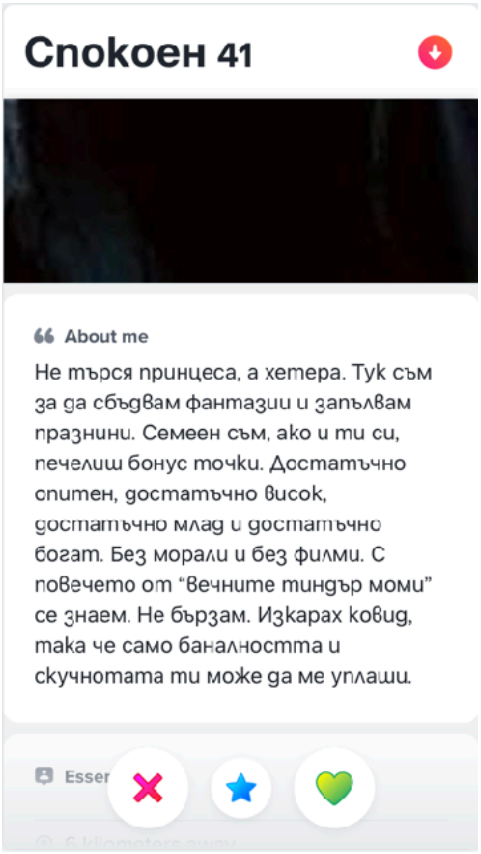

A1 BG 4G
15:36
tinder.com
OOPS!
Lada 29
I'm a genuine, educated woman from Russia. I'm here with my Husband, a fit retired Pro Athlete....
A1 BG 4G
15:37
tinder.com
I'm a genuine, educated woman from Russia. I'm here with my Husband, a fit retired Pro Athlete.
We are looking for a beautiful girl, couple or even a confident single man for good food and wine, friendship and if chemistry there, perhaps some intimate fun.
I am not at all easy to embarrass, very open minded and we are very genuine. We travel a lot and enjoy the good things in life.
A1 BG 4G
15:37
tinder.com

Мартин Георг... 43
Обожавам властни жени

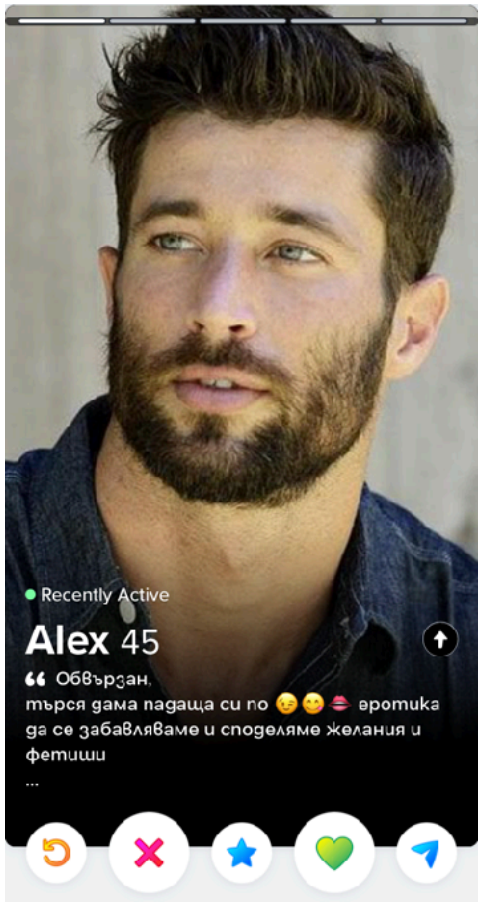

Recently Active
Ilko Veskov 48
Някой живеят по правилата, други ги пишат!

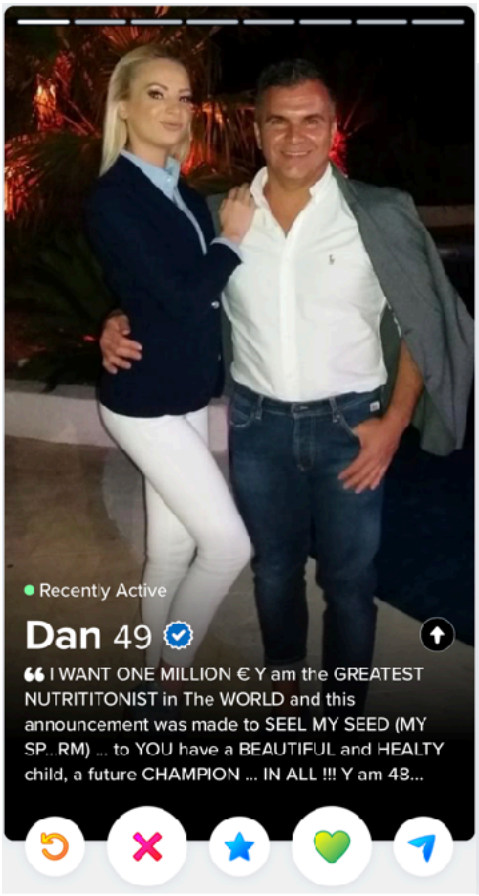

Simeon 44
Looking for
Long-term partner
About me
6,000+ matches. And I'm still single. Not because I can't find someone — but because I'm building an empire, not wasting time. I'm here for marriage. Kids. Legacy. If you're intelligent, emotionally mature, and ready for something real... don't overthink it. Swipe before I meet my future wife.
Essentials

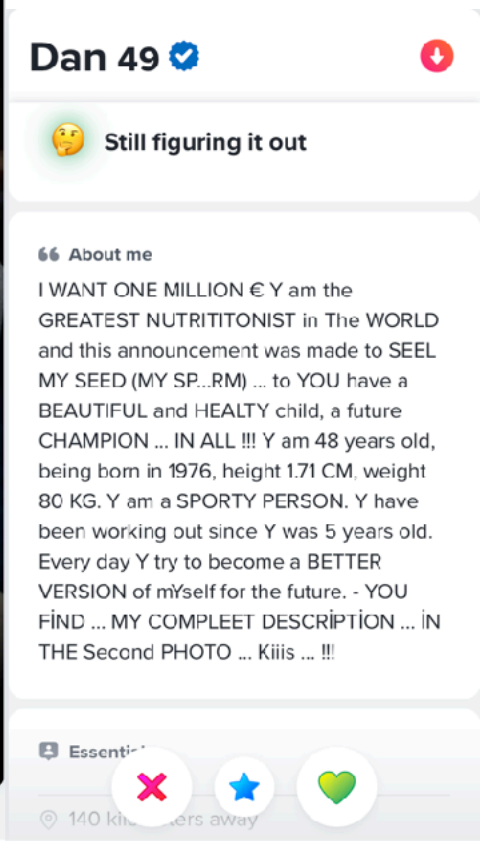

Recently Active
Борис 42
Позитивен, забавен, отговорен... другото в течение на разговора! Не съм привърженик на чалга, джуки и такъв тип излъчване и мислене! Харесвам пътуване, лов,оръжия.. Домашни любимци: Змии!!

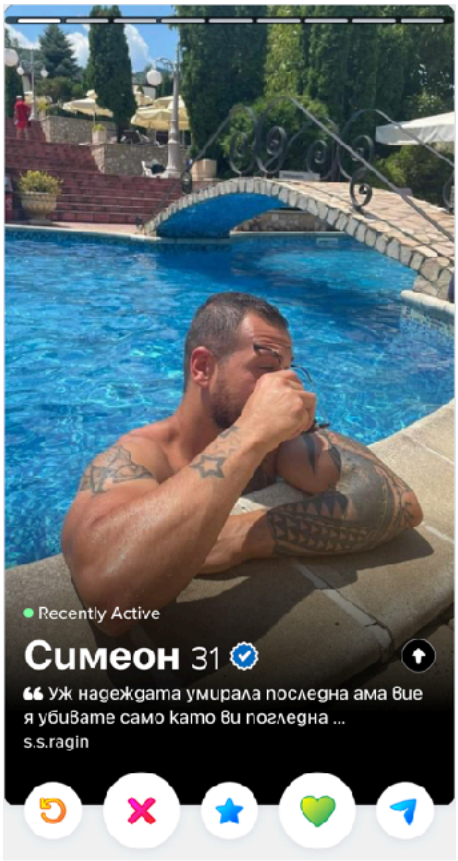

Спокоен 41
About me
Не търся принцеса, а хетера. Тук съм за да сбъдвам фантазии и запълвам празнини. Семеен съм, ако и ти си, печелиш бонус точки. Достатъчно спитен, достатъчно висок, достатъчно млад и достатъчно богат. Без морали и без филми. С повечето от "вечните тиндър моми" се знаем. Не бързам. Изкарах ковид, така че само баналността и скучнотата ти може да ме уплаши.

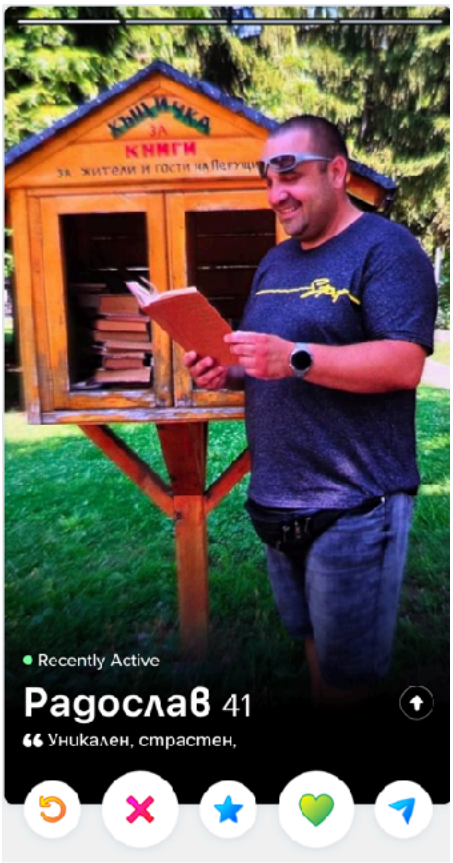

Recently Active
Диктатор 36
Тук съм да се забавлявам, да забавлявам, жени с мръсни помисли. Класически доминант, без задръжки.

Recently Active
Alex 45
Обвързан.
търся дама падаща си по 😉😋👄 еротика да се забавляваме и споделяме желания и фетиши
...

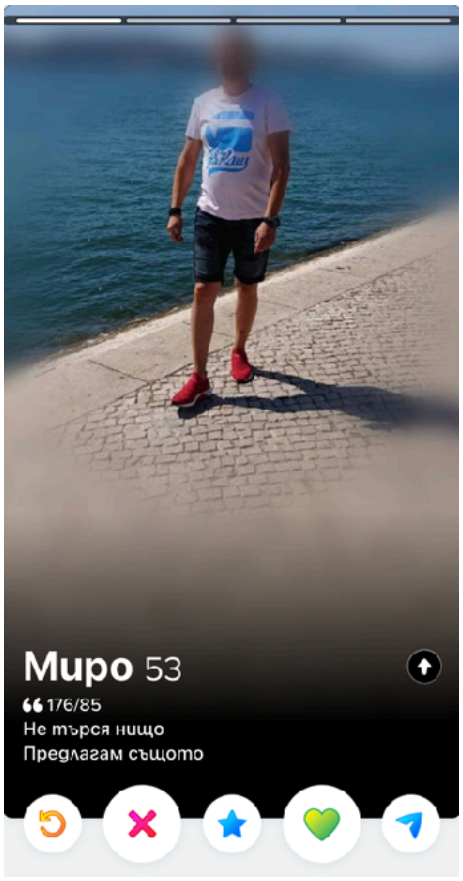

Recently Active
Dan 49
I WANT ONE MILLION € Y am the GREATEST NUTRITITONIST in The WORLD and this announcement was made to SEEL MY SEED (MY SP...RM) ... to YOU have a BEAUTIFUL and HEALTY child, a future CHAMPION ... IN ALL !!! Y am 48...

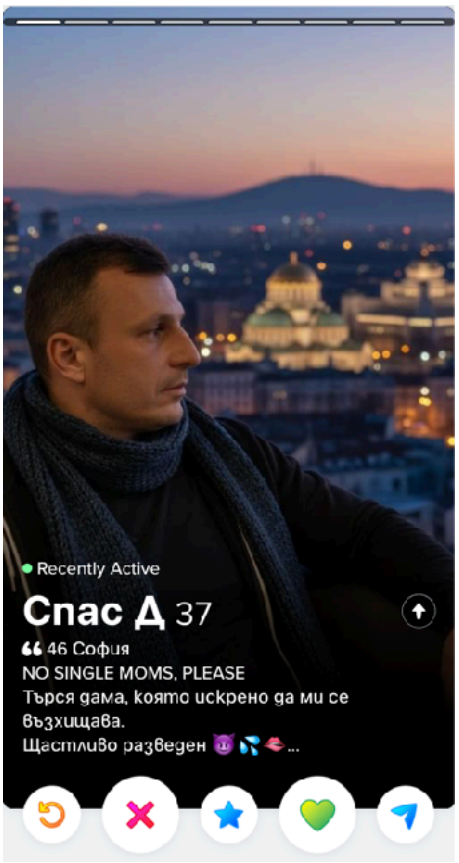

Dan 49
Still figuring it out
About me
I WANT ONE MILLION € Y am the GREATEST NUTRITITONIST in The WORLD and this announcement was made to SEEL MY SEED (MY SP...RM) ... to YOU have a BEAUTIFUL and HEALTY child, a future CHAMPION ... IN ALL !!! Y am 48 years old, being born in 1976, height 1.71 CM, weight 80 KG. Y am a SPORTY PERSON. Y have been working out since Y was 5 years old. Every day Y try to become a BETTER VERSION of myself for the future. - YOU FİND ... MY COMPLEET DESCRİPTİON ... İN THE Second PHOTO ... Kiiis ... !!!

Recently Active
Симеон 31
Уж надеждата умирала последна ама вие я убивате само като ви погледна ...
s.s.ragin

КНИГИ
Recently Active
Радослав 41
Уникален, страстен,

MI
STAK
ABLE
Recently Active
Vladimir 52
Света е едно прекрасно място!

Mupo 53
176/85
Не търся нищо
Предлагам същото

Recently Active
Спас Д 37
46 София
NO SINGLE MOMS, PLEASE
Търся дама, която искрено да ми се възхищава.
Щастливо разведен 😈🐬👄...

Recently Active
Alterans 32
Обвързан. Ценя дискретност, добра комуникация и чувство за хумор.

„Като цяло Тиндър е най-тъжното място на света.“[52]

Тези приложения имат и своята тъмна страна, стигайки до престъпления в реалния живот.[53] Документалният филм „The Tinder Swindler (2022)“[54] е показателен колко измамна е тази виртуална реалност и колко лесно уязвими са много самотни хора, в стремежа си да изживеят една мечта, така масово пропагандирана. Криминалната практика на споменатия Андрю Тейт за манипулиране на жени с цел експлоатация използва същите методи и онлайн платформи за първоначалното им привличане. Плашещо е и до каква степен новите поколения възприемат всичко онлайн за реалност и колко лесно доверчиви, манипулируеми и готови да рискуват всичко са много хора в съвременния свят. Самотният зрител, в чието съзнание често се смесва целият този калейдоскоп от виртуални възприятия, социални мрежи, платформи, сериали и виртуални срещи, сякаш трудно различава от един момент нататък желаното от реалното. Разбира се, трябва да се отбележат и щастливите развръзки на двойки, срещнали и събрали се през подобни апликации. Изследванията в тази област тепърва набират скорост и са противоречиви. Статистиките показват нарастващ интерес към търсенето на партньори онлайн, около 30% ползват или са имали регистрация в някоя от платформите.[55] Само в Tinder има 60 милиона активни потребители, 9,6 милиона от които регистрирани през 2024 година.[56] Вероятно много от хората имат профили в повече от една платформа, със сигурност има много фалшиви и многобройни профили на един човек. Проучванията показват значителен превес на мъже спрямо жени – 75% от потребителите са мъже.[57] Позитивните и негативните отзиви са приблизително равни, като за успешно намиране на партньор се посочват между 10% и 29,6%, в зависимост от изследването.[58] Данните показват интересни поведенчески модели, отново характерни за съвременната ситуация – между 30% и 60% (варират в различните изследвания) от регистрираните в Tinder са обвързани – женени или във връзка.[59] Разводите при двойки запознали се онлайн са значително повече, а тези които не са сключвали формално брак остават напълно извън статистиката.

---

[52] Аспарухова, Зорница, **Из необятната фауна на интернет свалките**, 10.12.2018, https://mamamia.bg/v-spalnyata/iz-neobyatnata-fauna-na-internet-svalkite.html

[53] https://creepybonfire.com/mystery-files/crimes-mysteries/tinder-terror-the-apps-most-shocking-crime-cases/

[54] https://www.imdb.com/title/tt14992922/?ref_=fn_al_tt_1

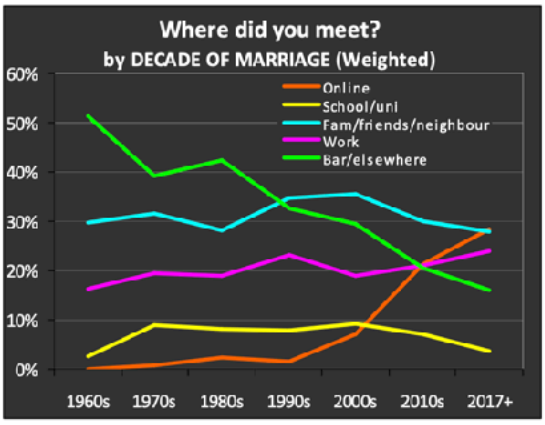
[55] https://www.pewresearch.org/short-reads/2023/02/02/key-findings-about-online-dating-in-the-u-s/

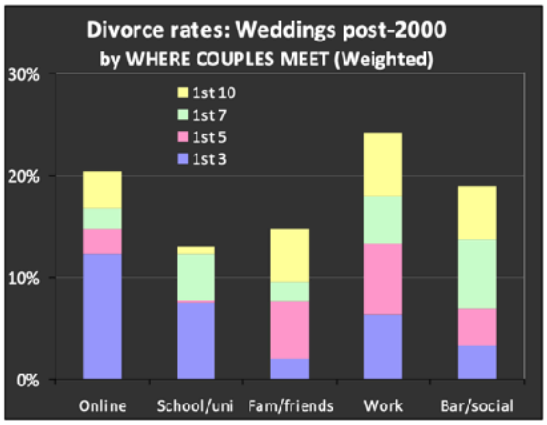
[56] https://www.businessofapps.com/data/tinder-statistics/

[57] Пак там

[58] https://www.forbes.com/health/dating/dating-statistics/#footnote_4 ; https://www.shaneco.com/theloupe/articles-and-news/how-many-swipes-does-it-take/

[59] https://www.liebertpub.com/doi/10.1089/cyber.2022.0367 ; https://www.cnbc.com/2015/05/08/tinder-not-just-for-singles-report.html

60

И отново – технологията ли е ключовата промяна? Тя ли единствения виновник за това, което наблюдаваме? Поглед назад към филм от „далечните“ вече 80-те, по-скоро ни показва обратното. „Море от любов“ (Sea of Love, 1989)[61] ни пренася в абсолютно същите реалности, поднесени с тогавашните технологии за дистанционно търсене на половинка – обяви във вестниците, пощенски писма, срещи на сляпо. Стряскащо еднакви са проблемите, отчужденността, нагласите, разбира се сюжетно забъркани с криминален контекст. Това отново ни показва колко козметични са разликите и до каква степен корените на тези проблеми са дълбоко в обществото. Технологията единствено ускорява и улеснява процесите, като ги прави същевременно много по-остри и видими. Ерих Фром анализира тези тенденции още през 50-те години на миналия век, правейки връзка между обществените нагласи и среда, с невъзможността на съвременния (тогава) човек да обича и да създава взаимоотношения извън чисто пазарно-консумативния принцип. Определя хората като „автомати“, чиято цел е да изпълняват точно определени задачи:

> *„Що се отнася до обичта, нещата по необходимост съответстват на този обществен характер на съвременния човек. Автоматите не могат да обичат. Те могат да предлагат „пакет от споразумения“ и да се надяват на изгодна сделка. Един от най-преобладаващите модели на любовта и особено на брака в тази структура на отчуждението е идеята за „екип“. Безброй статии на тема щастлив брак предлагат идеала на безупречно функциониращия „екип“. Описанието не е много различно от идеята за безупречно функциониращ служител — очаква се той да бъде „разумно самостоятелен“, солидарен, толерантен и същевременно амбициозен и предприемчив. Съветникът по браковете ни препоръчва съпругът да проявява „разбиране“ към съпругата си и да ѝ помага. Да се изказва ласкаво за новата ѝ рокля и за вкусното ястие. Тя от своя страна трябва да се съобразява, когато съпругът се връща вкъщи уморен и раздразнен, да го слуша внимателно, ако ѝ говори за проблемите на своя бизнес, да не се*

60 https://marriagefoundation.org.uk/wp-content/uploads/2021/10/MF-Risk-of-online-weddings-v6.pdf

61 https://www.imdb.com/title/tt0098273/?ref_=fn_al_tt_1

ядосва и да проявява разбиране, ако той забрави рождения ѝ ден. Такива взаимоотношения не са нищо друго освен мили обноски между двама души, които остават чужди един за друг през целия си живот, никога не се докосват до „главното взаимоотношение“, но проявяват взаимна любезност и полагат усилия всеки от тях да се чувства по-добре.“[62]

През призмата на дадените по-горе реални профили от Tinder, тези думи отново звучат стряскащо актуално. Списъците с изброени изисквания действително са нищо повече от „пакет от споразумения“ и търсене на изгодна сделка. Очевидно тези тенденции имат своите корени далеч преди създаването на интернет и компютъра въобще. Промяната е единствено технологична и вероятно с много по-засилен интензитет днес. Фром продължава така:

„В тази концепция за обичта и брака основното ударение пада върху намиране на убежище от иначе непоносимото чувство на самота. Създава се съюз на двама против целия свят и този егоизъм a deux погрешно се приема за близост и обич.“[63]

Наистина, много от двойките днес отговарят напълно на това определение за „съюз“ и „убежище“, едновременно обединени срещу целия останал свят, но и отчуждени вътре помежду си.

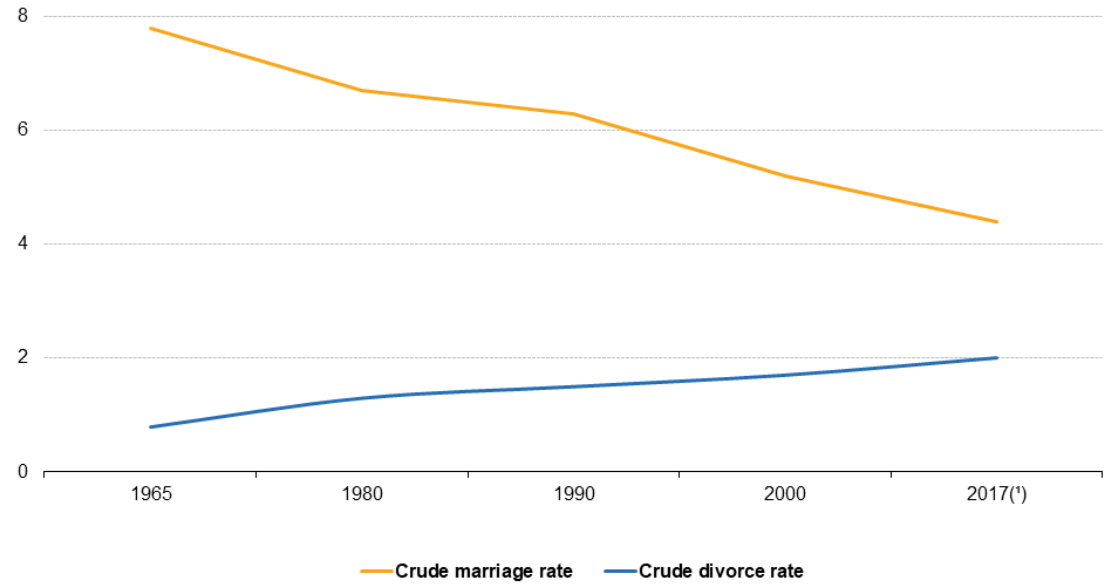
Европейската статистика потвърждава тези тенденции с простичката зависимост – по-малко бракове, повече разводи, ръст на живеещите сами:

---

[62] Фром, Ерих, **Изкуството да обичаш**, Сиела, София, 2019, стр. 90, онлайн издание - https://chitanka.info/text/8927-izkustvoto-da-obichash/0

[63] Фром, Ерих, **Изкуството да обичаш**, Сиела, София, 2019, стр. 91, онлайн издание - https://chitanka.info/text/8927-izkustvoto-da-obichash/0

Crude marriage and divorce rates, EU-28, 1965–2017
(per 1 000 inhabitants)

Note the change in time interval on the x-axis. Up to 1990: excluding French overseas departments
(¹) Crude divorce rate 2017: estimate based on 26 countries (France not available)
Source: Eurostat (online data codes: demo_nind and demo_ndivind)

eurostat 64

„The evolution over time shows that the composition of households is changing. As previously mentioned, the total number of households rose by 7.0 % between 2010 and 2019. However, single adult households (i.e. households consisting of only one adult, living with or without children) increased much faster, namely by 18.1 % in the same period. This expansion is even more pronounced in single adult households without children (+18.7 %).“

„Еволюцията във времето показва промяна в състава на домакинствата. Както беше споменато и преди, общият брой на домакинствата се е повишил с 7.0% между 2010 и 2019. Самотните възрастни домакинства (домакинства от един възрастен живеещ с или без дете) се е увеличил значително по-бързо, а именно с 18.1% през същия период. Тази експанзия е дори по-изразена при самотните възрастни домакинства без дете (+18.7%). “[65]

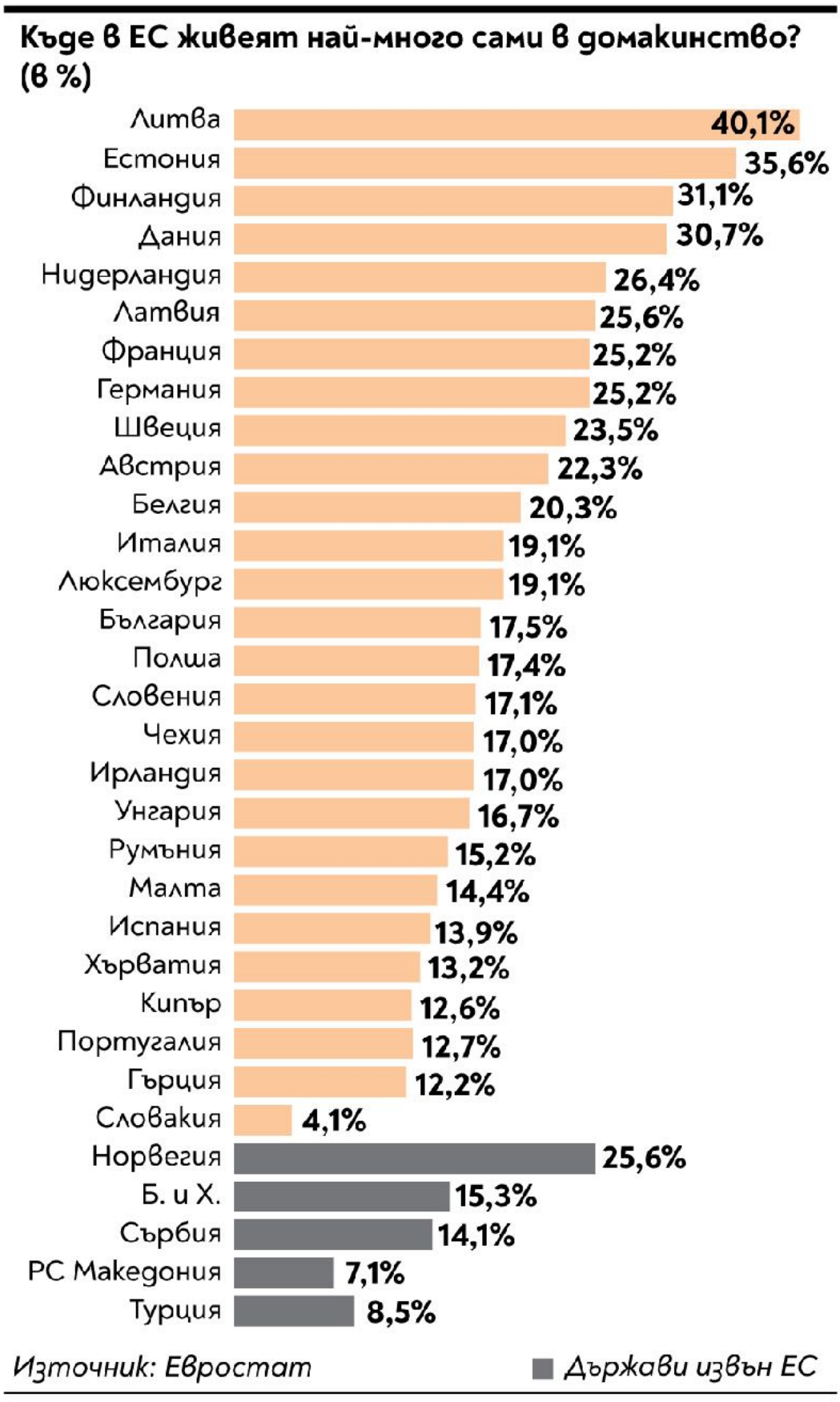
Скорошно изследване показва до 40% възрастни индивиди, живеещи сами в Европа. През 2024 година от приблизително 202 милиона домакинства, 75 милиона са самотни

[64] https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Marriage_and_divorce_statistics#Further_Eurostat_information

[65] https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Household_composition_statistics#More_and_more_households_consisting_of_adults_living_alone

възрастни без деца. Броят на самотно живеещите за периода 2015 – 2024 г. се е увеличил с 16,9%.[66] Скандинавските държави са на челни места, в България един на всеки шести или 17,5% живеят сами.

[66] https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Household_composition_statistics#Highlights

[67]

[67] https://www.24chasa.bg/bulgaria/article/22437232

Различните общества и региони не са еднородни, но глобално доминиращата тенденция върви в тази посока. Свидетели сме как това се случи при нас след промените. Статистиката дава само най-обща представа, тъй като много социални явления остават в сянка и не могат да бъдат количествено измерени, като например колко от браковете нямат официален развод, но са отдавна разделени, или са разведени, но живеят все още заедно, или са се събрали с други хора, каква част от самотните хора имат дистанционни или епизодични връзки и т.н. Много двойки остават извън статистиката, просто защото никога не сключват брак – живеят заедно за кратко, имат деца, разделят се, следват епизодични връзки с други хора, също без статистически да бъде отразено. Жилищната реалност в Европа в момента налага на много хора да живеят до късни години – 40-50 годишна възраст, събрани със съквартиранти, защото не могат да си позволят самостоятелен наем или купуване на апартамент.[68] Отчуждението в рамките на семейството също е трудно и субективно измеримо, а това по мои наблюдения води също до самотна рецепция онлайн.

Киното е родено като социално изкуство. Парадоксално, днес то е не по-малко социално – разделено в самотните екрани на зрителите, те отново съставляват множеството. Очевидно в пряка зависимост от обществените и технологични промени, киното и екранът продължават да запълват потребностите на масата. За разлика обаче от тълпите в препълнените зали в зараждането си, днес възприятието е индивидуализирано. Хората не се смеят и вълнуват заедно, а всеки е оставен сам на собствената си преценка и възприятие.

> *„Днес зрителят индивидуалист, самотникът пред екрана, е основен потребител на безкрая от медийни предложения. Преоблечен като Демиурга и нарцистично консумиращ собственото си отражение в екранното поле, той инкрустира върху всеки дигитално опакован продукт и собствената си морална житейска норма. В неговото уникално възприятие се завършва произведението, породено от творческото въображение на екранния творец и там то заживява в индивидуалистичната си алиенирана битийност на събитие за лична употреба."*[69]

Киното също се превърна в индивидуално потребление, според личното предпочитание. Съпреживяването е отново виртуално и силно полярно – ние споделяме в интернет, спорим чатейки, възхваляваме с постове в мрежите или просто реагираме с лайк или емотикон. Но отново подчертавам, че всичко това са вторични следствия на по-дълбоки процеси, които намират единствено своя израз във виртуалната самотност на екрана. Истинските причини са дълбоките промени в човека и неговите ценности, вярвания, взаимоотношения. А всички, които се опитват да се откажат от „самотната виртуална зависимост", получават постоянни покани за втори шанс, като по холивудски:

---

[68] https://www.economic.bg/bg/a/view/blizo-polovinata-evropejci-ne-mogat-ili-ne-jelajat-da-kupjat-jilishte

[69] Димитрова, Мая, **Творчески идентификации или косплей на дигиталния екран**, Годишник НАТФИЗ, 2020

Let's reunite.

(It's easy, we promise.)

Трансформация на сериала

„Може би защото антиутопиите отдавна
са продали духа човешки на машината“[70]

За малко повече от десетилетие сериалът като екранна форма се промени драстично, заемайки централно място в интереса на зрителите. Причините за това са много и разностранни – както икономически, така и социални. Последното аз лично намирам като един двустранен процес – сериалите подклаждат интереса на публиката, а тя от своя страна подклажда създаването им. Подобно на змия, захапала опашката си, двете са неразривно свързани, същевременно показвайки една ясна обществена симптоматика днес. Сериалите в много голяма степен са огледало на обществото в момента.

На първо място, какво се случи, за да придобият сериалите толкова голямо значение и да изместят по гледаемост, а понякога и бюджет, комерсиалното кино? В случая визирам основно американските мейнстрим сериали, тъй като в момента навсякъде се произвеждат много и различни. Ако се върнем няколко десетилетия назад, ще видим, че най-успешните формати приблизително до началото на 2000-ната година бяха т.нар. ситкоми[71], ясно обвързани с телевизията и всичките ѝ присъщи особености. За най-успешни сериали тогава се посочваха продукции като „Приятели“ („Friends“)[72], излъчван в продължение на десет години – от 1994 до 2004, и „Женени с деца“ („Married… with Children“)[73], също с десет сезона – 1987 – 1997. И двата са характерни ситуационни комедии, развиващи се основно в интериор, който всъщност е ясно разпознаваемо студио – дотолкова, че повечето зрители щом зърнат кадър от който и да е момент, вече знаят какво гледат. В този период интернет тепърва се развиваше и екранното им битие беше единствено и само телевизионно[74]. След 2000-ната година сериалите започнаха осезаемо да се променят – както като форма, така и като начини на възприемане. Надали е възможно и оправдано да се посочва един сериал започнал тази тенденция. Изследователите посочват различни продукции („The Agency“ (2001 – 2003), „Alias“ (2001 – 2006), „24“ (2001 – 2010), „Oz“ (1997 – 2003), „The Sopranos“ (1999 – 2007) и като цяло 2000-ната година като времева граница.[75] Тези процеси обикновено са сложни, взаимносвързани и постъпателни, поради което

---

[70] Димитрова, Мая, **Възприятие на авторското и арт-киното в дигиталната епоха**, архив ИИИзк, стр. 60

[71] Ситуационна комедия

[72] https://www.imdb.com/title/tt0108778/?ref_=fn_al_tt_1

[73] https://www.imdb.com/title/tt0092400/?ref_=nv_sr_1?ref_=nv_sr_1

[74] Впоследствие се тиражират и на DVD - https://www.amazon.com/Friends-Complete-Various/dp/B000H6SXMY

[75] Mittell, Jason, **Complex TV: The Poetics of Contemporary Television Storytelling**, NEW YORK UNIVERSITY PRESS, 2015, Dunleavy, Trisha, **Serial Drama and Multiplatform Television**, Routledge, 2018

границите винаги са условни. Сериалът, който съм запомнил като част от вълната на промяната, беше „Изгубени“ („Lost“ 2004 – 2010)[76]. Той съдържаше вече всички нови черти, характерни и до момента. На първо място изненадваше със заснемането си – тотално различен от доминиращия дотогава телевизионен студиен формат, с раздвижена холивудска камера, екстериори, специални ефекти, мащабни външни декори и т.н. До този момент всичко това беше приоритет на скъпоструващото комерсиално кино. Следващата изненада беше зрителската рецепция. Преди всичко той не беше възприеман само телевизионно, дори напротив – когато българските телевизии например започнаха да го излъчват, повечето му фенове вече гледаха няколко сезона напред. Този модел се повтаря и до момента, а понякога дори излъчващото се по телевизиите е отдавна приключило като продукция и младото поколение вече е изгледало всички сезони. В този смисъл националните телевизии, които не са част от големите американски корпорации и понастоящем онлайн платформи, които създават продукциите, се превърнаха от доминираща медия за сериалите в по-скоро съпътстваща. Днес вече има и своеобразно сливане на платформи, медии и устройства (Smart TV). Някои от големите телевизионни корпорации като HBO Max трансформираха продукцията си и я пренасочиха онлайн, превръщайки се по този начин в основен фактор в конкуренцията при платформите. Те бяха и едни от първите, които създадоха комплексна услуга – с една регистрация може да се гледа едно и също съдържание и на телевизионен, и на компютърен (или друг) екран, програмиран по желание на зрителя. Тази стратегия се оказа успешна и след окрупняването на кабелните телевизии от мобилните оператори, в момента се предоставя като услуга към абонаментни планове за всички платформи по избор. Потребителите ползват един и същи акаунт на всички устройства. Същевременно ефирните телевизии не са изчезнали и специално в българския ефир се стига дори до парадокси, когато един и същи сериал се разпространява през годините с различно преводно име в интернет и телевизионния ефир. Пример е сериалът „Californication“ (2007 – 2014)[77], който в нелегалните платформи и торенти се разпространяваше като „Калифорнийски разврат“[78], а AXN го излъчиха в България като „Секс до дупка“[79]. И двете заглавия не отразяват правилно идеята на оригиналното име, но явно така и не успяват да намерят адекватен аналог на това непреводимо нарицателно, навлязло там като символ на емблематичната американска мечта.[80] Вероятно това е и причината в българското HBO Max да е оставен с оригиналното англоезично заглавие. Тази промяна в начина, по който публиката възприема сериалите, започнала от чисто технологичните промени на екранната среда, се оказа ключова впоследствие за този феномен, който наблюдаваме днес. Ефектите са най-вече в две, взаимносвързани посоки.

---

[76] https://www.imdb.com/title/tt0411008/?ref_=adv_li_tt

[77] https://www.imdb.com/title/tt0904208/?ref_=nv_sr_1?ref_=nv_sr_1

[78] https://zamunda.net/banan?id=350402&hit=1&t=tv

[79] https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=148105295220901&id=109919685706129&_rdr

[80] Групата Red Hot Chili Peppers имат песен със същото заглавие - https://youtu.be/YlUKcNNmywk?si=pFBA8YHhGpPpa4Ka

Едната е икономическа – интернет гледаемостта отвори напълно нови измерения в индустрията, абсолютно немислими преди. Теодора Дончева обобщава:

> *„рекламодателите се превръщат във важна движеща сила при създаването на сериалите“* [81]

Животът на един сериал в интернет е значително по-дълъг, отколкото на телевизионния екран, където бива излъчен ограничен брой пъти, съответно потенциално гледан само колкото е излъчен. Нещо повече – интернет няма „прайм тайм“. Веднъж качен в платформата, той може да се гледа безброй пъти и да достигне практически неограничена аудитория. Това накара и телевизиите да развият технологии за отложено или повторно гледане на съдържание, но и то е ограничено в сравнение с интернет платформите. Нелегалните сайтове елиминират дори опитите на разпространителите да наложат рестрикции по територия за достъпа на зрителите. А самото възприемане на произведението е нелинейно – авторите вече нямат контрол върху това как ще бъде гледано то. Владимир Игнатовски преди двайсет години го нарича „диктат на комуникатора“[82], като тогава тази тенденция на изчезване на диктата едва започваше. Публиката днес има пълна свобода – може да спира, да връща, да гледа отново, да започва от произволен епизод или дори сезон и т.н. Тази безпрецедентна свобода може да изглежда нежелана за много от авторите, които внимателно съгласуват и изграждат един сериал, но дава само още дивиденти на рекламодателите. Веднъж превърнали се във фенове, зрителите имат възможност да гледат отново и отново даден епизод, да вадят кадри от него, да го превръщат в анимиран GIF, да го коментират и споделят – социалните мрежи ги тиражират непрекъснато, трупайки по този начин само още активи за рекламодателите. Неограничената аудитория и многовариантно разпространение привлече огромен капитал към сериалите, достигайки днес до едно море от продукция, което буквално ни залива ежедневно. Премиерите на сериалите допреди няколко години (приблизително 2017 – 2020) бяха съпроводени с цялостни кампании, събития далеч надхвърлящи просто поредното излъчване. Като всяка мода и тези големи събития сякаш започнаха да затихват, по някаква причина сериалите вече не са в най-големия фокус, както бяха доскоро. Те бяха и неизменна тема на разговор при много от социалните събирания. Дали защото гледането на сериали се превърна в рутина и ежедневие или просто като всяка мода и социално явление отминава, но последните няколко години се усеща промяна в нагласите. При все това платформите стават все повече, навлизат нови компании с различни профили, пример за насоченост към авторско и арт киното е платформата MUBI[83], традиционни компании със собствена продукция както Disney+[84] стартират собствени платформи и навлизат постепенно на

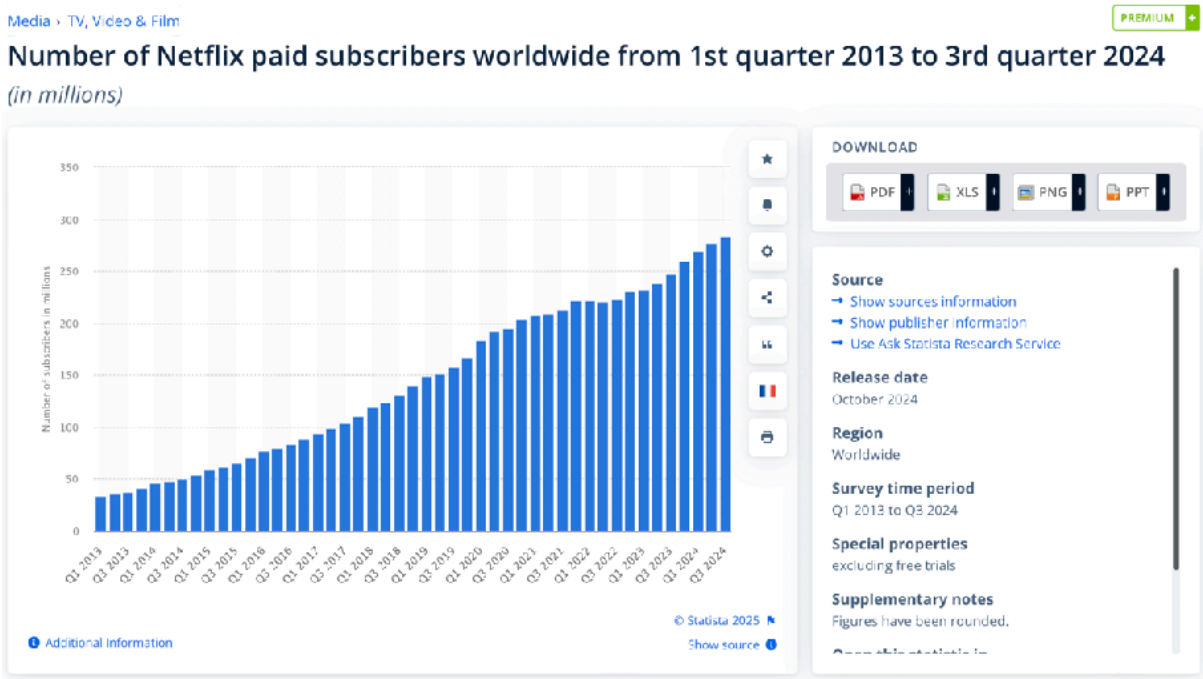
[81] Дончева, Теодора, **ДИСКРЕТНИЯТ ЧАР НА РЕКЛАМАТА**, **Продуктовото позициониране на екрана**, Издателство „Рива“, София, 2015, стр.49-50

[82] Игнатовски, Владимир, **Кой живее в електронната къща?**, Валентин Траянов, София, 2005, стр. 199

[83] https://mubi.com/en/bg

[84] https://www.disneyplus.com/en-bg

международните пазари, много национални опити има да намерят своята ниша като 7arts[85], които се опитват да интегрират и театър и други изкуства. Големият капитал привлече, разбира се, и звездите от киното, които сами по себе си са гарант за висока гледаемост. Съвсем естествено платформите се превърнаха и в най-големите продуценти на сериали (HBO Max, Netflix, AppleTV, Disney+). Борбата между тях днес е за завоюване на зрители и тепърва започва.[86] Платформите все още не споделят почти никаква вътрешна информация и данните, с които разполагаме, са по-скоро финансово-отчетни и рекламни. Според статистиката за 2024-та година например, Netflix е нараснал до над 30 милиарда годишни приходи и над 280 милиона абонати.[87]

Netflix остава водеща в стрийминг услугите, като за сравнение обединението на HBO Max, HBO, Discovery + е по-малко от половината – 110 милиона абонати.[88]

[85] https://7arts.bg

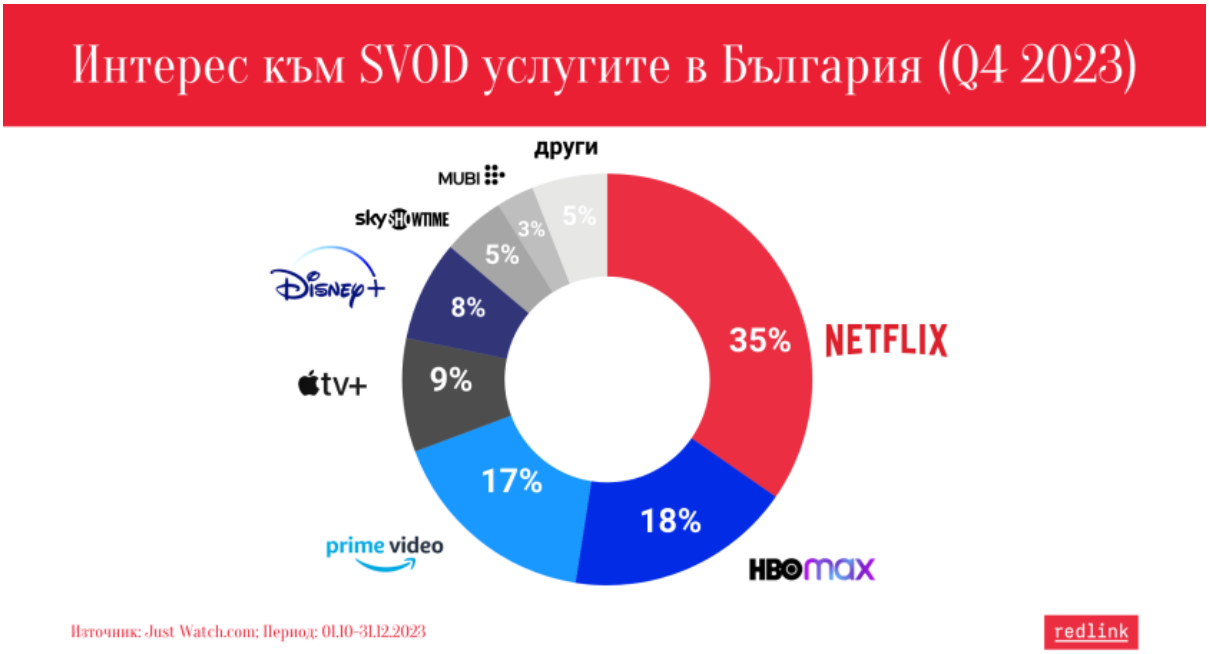
[86] https://www.theverge.com/24084173/netflix-refusing-apple-itunes-subscriptions

[87] https://www.statista.com/topics/842/netflix/#topicOverview

[88] https://www.statista.com/statistics/1251687/d2c-video-subscribers-warner-bros-discovery/

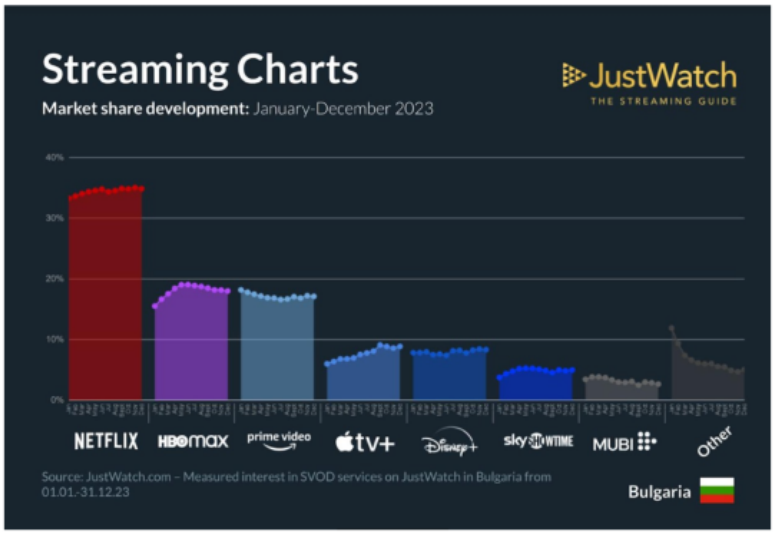

Подобни са данните и за България, което е интересен феномен, предвид че Netflix все още не предоставя за повечето продукции български субтитри или дублаж[89]. Въпреки това аудиторията има очевидни предпочитания към тяхната продукция:

89 https://redlink.bg/analizi/striyming-platformite-v-balgariya-–-mezhdu-hbo-max-i-netflix-1818news.html

Развитие на пазарния дял на SVOD услугите в България (януари - декември 2023)

Източник: Just Watch.com; Период: 01.01 - 31.12 2023

redlink

Каква е обаче информацията за самите продукции (брой гледания, повторения, binge watch или прекъсване), профила на абонатите (пол, възраст, местоположение), видовете екрани ползвани най-често и т.н. остават неизвестни. Следващите години вероятно ще наблюдаваме остра конкуренция, окрупняване, споделено съдържание, дори „война на платформите“, което ще бъде решаващо за тяхното съществуване и облика на стрийминг платформите и форматите. Важно е да се отбележи и, че целевата група на тези сериали е предимно по-младата аудитория. По-възрастното поколение, приблизително над 50 години, е израснало в съвсем друга среда – нито има навиците на съвременните поколения да гледа онлайн, нито общуването и ежедневието им е организирано така. Те като че ли все още предпочитат традиционните форми на телевизия и големия кино екран. Животът им като цяло е оформен различно. Именно това, че по-младата аудитория са всъщност зрителите на съвременните сериали, е и причината те да отразяват огледално толкова ясно социалната симптоматика и тенденции на съвременното общество.

Парадоксално, при цялата тази масовост и зрителски интерес, рецепцията на сериалите всъщност е силно индивидуализирана. Това е и втората социална посока, която смятам за дори по-важна от икономическата, тъй като пряко се отразява върху обществото и отделния индивид в него. А може би е по-правилно да се каже, че обществото се отразява в екрана. Споменатата змия, която си е захапала опашката и се самоподдържа в растяща амплитуда. Владимир Игнатовски внимателно анализира в „Кой живее в електронната къща?“ преди двайсет години тенденцията на затваряне, обособяване и самодостатъчност на хората в техните домове, завръщането на възможността работното и жилищното пространство да бъде едно и най-съществено в случая – персонализирането на зрелището. Именно това наблюдаваме днес масово, като съвременните сериали за мен се превърнаха в емблема на този процес. При тази невероятна популярност на новите сериали, те най-често се възприемат самостоятелно – всеки пред собствения си екран. Разбира се, има и хора, които гледат заедно сериали, но съм свидетел как дори двойки гледат поотделно. Основанията обикновено

са различия в ритъма на живот, интереси и т.н., но фактите остават и причините за мен са по-дълбоки. Психолози вече описват случаи, когато съпрузи не споделят дори здравословни проблеми един с друг, въобразявайки си, че „човек се справя истински само когато се справя сам“.[90] Плашещата статистика на взаимоотношения в западното общество, изложена от Игнатовски, днес достига още по-сериозни размери, като вече се пренесе и тук.[91] В съвременното общество, доминирано от отчуждението, сериалите се явяват едновременно отдушник и заместител на общуването. И ако се вгледаме в това какви сериали доминират американския мейнстрийм, който налага глобален модел, ще видим именно това.

Най-общо зрителски успешните сериали могат да се групират около два типа. Първият е на „измислена реалност“, била тя фентъзи, фантастика, мутирали герои със свръхсили или просто хора с необикновени способности, вампири, духове, свързване с отвъдното или дори псевдоисторически. („Fringe“ 2008 – 2013, „The Mentalist“ 2008 – 2015, „Supernatural“ 2005 –, „The Vampire Diaries“ 2009 – 2017, „Lucifer“ 2016 – 2021, „Teen Wolf“ 2011 – 2017, „Grimm“ 2011 – 2017, „Ghost Whisperer“ 2005 – 2010, „Westworld“ 2016 – 2022, „Game of Thrones“ 2011 – 2019, „Stranger Things“ 2016 –, „Vikings“ 2013 –, „Peaky Blinders“ 2013 – 2022, „The Witcher“ 2019 –, „The Mandalorian“ 2019 –). Втория тип са съвременните, често с главно действащи образи на тийнейджъри или млади хора, които сега започват своята кариера и водят подчертано бурен живот. („Sex and the city“ 1998 – 2004, „The Art of More“ 2015 –, „Californication“ 2007 – 2014, „Emily in Paris“ 2020 –, „Sex Education“ 2019 –, „Euphoria“ 2019 –, „Adolescence“ 2025 –) И през двата типа като подчертана линия преминава класическият криминален жанр, с появата на трупа още първите минути и вечно интригуващия въпрос „кой е убиецът?“. Разбира се, със съответните окраски на фантастика или епоха, в зависимост от поставената среда, както и често вече примесени с наркотици, картели, мафии. („CSI: Crime Scene Investigation“ 2000 – 2015, „Prison Break“ 2005 – 2017, „Breaking Bad“ 2008 – 2013, „Narcos“ 2015 – 2017, „Dexter“ 2006 – 2013, „Killing Eve“ 2018 –) Освен криминалната, другите вечно интересни теми са за лекари и адвокати, които също влизат в съвременните, често примесени с криминални елементи и имат многобройни вариации. („ER” 1994 – 2009, „House” 2004 – 2012, „Nip Tuck“ 2003 – 2010, „Grey’s Anatomy“ 2005 –, „Boston Legal“ 2004 – 2008, „Ally McBeal“ 1997 – 2002) Гладът за теми явно вече е осезаем, тъй като се наблюдават и повторения – има няколко сериала, експлоатиращи образа на Шерлок Холмс. („Sherlock“ 2010 – 2017, „Sherlock Holmes“ 2013 –) Разнообразието от сериали в момента е огромно и ако разгледаме всеки един поотделно, освен посочените два типа, ще открием и много други характеристики, една от които е

---

[90] Маринова, Валентина, **Култура на загубата и скръбта**, https://www.valentinamarinova.eu/blog/2019/07/18/култура-на-загубата-и-скръбта/?fbclid=IwAR3TxJxQVXQlwPd8wlxwSHygxuKCBZ6qQoVuLJm7TA5eTMXiEu4oXtR_HhA

[91] „едва 7% от цялото население на Съединетите щати в края на XX в. е живеело в рамките на „нуклеарното” семейство [….] Всяко второ домакинство в Германия се състои от един човек. 65% от семействата нямат деца”, Игнатовски, Владимир, **Кой живее в електронната къща?**, Валентин Траянов, София, 2005, стр. 74

таргетираната аудитория.[92] Абстрахирайки се обаче от чисто жанровите или стилови специфики и формати, които и много често се смесват днес, в много от успешните сериали откриваме едни и същи типажи, изградени изцяло върху обществено доминиращите „трендове“ в момента. Някои изследователи ги определят като „антигерои“, проследявайки тяхното развитие през последните години и опитвайки се да обяснят как и защо публиката е започнала да ги харесва и дори да се олицетворява с тях.[93] Разглеждат ги от гледна точка на тъмната триада в психологията: макиавелизъм, нарцисизъм и социопатия. Но защо съвременната публика харесва и гледа подобни социопати, когато и официално обществата уж заклеймяват подобно поведение? Много от главните персонажи в зрителски успешните сериали действително притежават тези качества от тъмната триада. Десетилетия назад Ерих Фром говори за същите индивидуални характеристики, определя ги като „егоизъм, себелюбие и алчност“, които обаче разглежда като качества, изисквани от социалната система.[94] Според него именно системата налага, оформя и в крайна сметка изисква от индивида да ги притежава. В психологията няма единно мнение доколко това са вродени човешки черти или придобити и стимулирани от средата. Вероятно са в сложна зависимост, но в резултат наблюдаваме омагьосан кръг, в който обществената система се самоподдържа в особено шизофренно състояние, при което привидно отрича, но реално издига напред в социалната стълбица индивидите, притежаващи характеристиките на въпросната тъмна триада. Успехът им ги превръща в еталон и доминиращ обществен „тренд“ за подражание и съответно желани от мнозинството. Сериалите от своя страна ги пресъздават вторично – резултатът е обратна взаимовръзка – образите отразяват обществото. Онези дълбоко вкоренени невидими „трендове“, лицемерно отричани, но всъщност широко прилагани и харесвани от мнозинството, са истинското лице на съвременното общество, отразено от екрана.

И този ефект отдавна вече надхвърля категоричните отрицателни образи, като серийни убийци, кръстници на мафии и т.н., които винаги са били любопитни за широката публика, която няма пряк досег с тях. Героите на много от сериалите днес са привидно нормални. Това е образът на младия човек, мъж или жена, устремен към неизбежния успех, разбира се финансов, силен, крайно амбициозен и… сам. Този образ не се нуждае от любов, той не я търси, дори я избягва. В повечето сериали днес любовта отсъства. Тя се възприема като нещо ретроградно, излишно, ненужно, остатък от предишни епохи, които вече не са модерни. Подобно е отношението и към всички съпътстващи любовта отношения, като връзка, брак, деца. Единственото изключение е сексът. Представен по типичния американски начин, той се възприема едновременно като самоцел и разменна монета. В характерните либерални черти на обществото днес не се отдава значение на пол или възраст, сексът е част от бизнес стратегиите и подобно на бизнеса се търси идеала на взаимната изгода. В сюжетните линии

---

[92] Елица Гоцева проследява подробно американската теория за класифициране на сериалите, според драматургичните им характеристики, която ги поставя в три основни категории – „обикновена”, „качествена” и „комплексна” телевизионна серийна драма, **Драматургията на съвременната серийна телевизионна драма**, архив ИИИзк, 2019

[93] Проследени подборно в Гоцева, Елица, **Драматургията на съвременната серийна телевизионна драма**, архив ИИИзк, 2019, стр. 42-50

[94] Фром, Ерих, **Да имаш или да бъдеш**, Кибеа, София, 1996, стр. 27

обикновено така се завъртат сексуалните контакти, че той се оказва просто капитал. Веднъж се разплащаш с него, друг път го получаваш. Същевременно е задължителен белег на успеха – идеалът е да бъдеш винаги желан и да получаваш когото и когато пожелаеш, но в същото време уж не означава нищо. Това е особена шизофренна ситуация, в която любовта отсъства напълно. Останалите черти на обществен идеал днес също неизменно присъстват – образите са млади, красиви, с перфектни тела, не рядко и с последните тенденции в пластичната хирургия, позитивни, изтъкани от моментната бих казал нова „религия“ на позитивното мислене и „дълбоки“ прозрения за живота на успелия и силен модерен човек, който, отново подчертавам, е… сам. Явно на върха на ценностната пирамида днес няма място за двама – там наградата трябва да са всички, но под теб. Веднъж достигнал целта, можеш да имаш когото пожелаеш. Консумиране на хора, подобно на вещи.

Като пример ще разгледам сериала „Западен свят“ („Westworld“ 2016 – 2022), който много нашумя последните години и за мен е емблематичен в тази посока. Идеята е заимствана от филма на Майкъл Крайтън със същото заглавие „Западен свят“ (1973)[95]. Сюжетът е изключително подходящ за описаната вече тенденция, тъй като представят симулиран свят, в който всеки може да си плати и да прави, каквото си пожелае с човекоподобни роботи в един „парк“ – отдалечено и затворено място, създадено единствено за развлечение на клиентите. Самата идея за безнаказаност не е нова, но ако анализираме филма от 70-те години ще видим, че там контекстът е тотално различен от сериала. Седемдесетте години са едно доста различно време и посланието на Майкъл Крайтън в крайна сметка е, че подобно поведение не може да остане безнаказано – в буквален и преносен смисъл. В сериала се заплитат едни безкрайни повтарящи се линии, объркани във времето, което непрекъснато скача нелинейно. Зрителят ту гледа бъдещето, ту миналото, ту паралелни случки, които дори не е ясно точно кога се случват времево. Нито кое след кое следва. Типично за съвременната фантастика е да нарушават собствените си закони на измисления свят, който сами са създали. Целта разбира се са ефектните обрати, но това на практика разрушава доверието в зрителя. От един определен момент трябва да спреш да следиш в детайли и анализираш сюжета, оставяйки се просто на развитието на епизодите и докъдето те заведат. Съществено в случая е и нагласата на зрителите. Вероятно за голяма част, които гледат сериали с единствената цел да убиват времето и да се развличат, драматургичната логика не е съществена. Когато си почиваш след работа и просто се приспиваш с „нещо“ от някоя платформа, то трябва да отговаря само на най-базовите ти критерии за тема и естетика. Една от най-често чуваната реплика днес е „да не е натоварващо“. Оттук нататък зрелищните ефекти, каскади, анимация, секси актьори и т.н. са колкото задължителни, толкова и добавена стойност. Повечето зрители не желаят да се задълбочават, затормозяват и въобще да влизат в дълбочина. От тази гледна точка вероятно малцина зрители имат по-високи изисквания или изобщо вникват в историята и сценария. В този контекст сериалът „Западен свят“ напълно покрива съвременните изисквания за зрелище, без да иска нещо повече от зрителите. Самите роботи от самото начало постигат „душевност“ и всъщност се превръщат в пълноценни хора – нещо, което отново липсва в оригиналния филм и според мен не случайно. Авторите на сериала на практика обръщат ролите и

[95] https://www.imdb.com/title/tt0070909/?ref_=nv_sr_2?ref_=nv_sr_2

роботите постепенно стават положителните образи, с които най-вероятно повечето зрители се идентифицират. И тъй като самите роли на роботите се играят от реални актьори, с абсолютно човешко поведение, сливането в съзнанието на зрителите става пълно. Когато добавим и ефектните обрати, при които възлови персонажи се оказват всъщност роботи, или роботи „взимат“ телата на реални хора, и най-вече финала на втория сезон, когато роботите „надиграват“ хората или поне намират начин да се вмъкнат в техния свят, виждаме тотално различния контекст и послание на сериала. Същевременно образите почти без изключение са изградени по описания вече психопатичен начин – и на хора, и на роботи. Сцените често са доста крайни, насилието е абсолютна норма в този сериал на всички нива – физическо, психологично и сексуално. Любовта практически не присъства, тя е програмирана псевдореалност или нещо като партньорство в битките. Емблематична е за мен сцената, когато жена робот препрограмира своя любим, също робот, за да отговаря на изискванията ѝ. Впоследствие той се самоубива, тъй като не харесва това, в което се е превърнал. Като оставим настрана абсурдността на събитията – как препрограмираш някого по твое усмотрение, а после той те изненадва с решението си да се самоунищожи, за мен това е абсолютно отражение на този модел на мислене, доминиращ в момента. Парадоксът на уж силните, независими, амбициозни индивидуалности, които не са способни да обичат и създават връзки, но в същото време си мечтаят да програмират човек, който да отговаря на всичките им изисквания… за да го обичат. В рамките на тези два първи сезона на сериала[96] има още много абсурдни сюжетни линии, изцяло отразяващи описаните тенденции и ценности. Най-високо в йерархията е „успехът“, който обаче дори в рамките на сериала остава малко неясен. Всеки преследва своя си цел и отново има обръщане – само част от роботите се борят за някакъв идеал – свободата. Липсата на идеали е също много характерна черта на съвременното общество. Идеализмът, подобно на любовта, е останал в миналото. Успешният човек днес е практичен, действията му са добре пресметнати, с ясна стратегия и визия за бъдещето, воден винаги от собствения си интерес. В контекста на роботите обаче идва съвсем логичният въпрос – ако робот се бори за свобода, робот ли е? Тази идея далеч не е нова и присъства още в литературната фантастика. Айзък Азимов я разработва многократно и е част от вечния страх на човека, че може да бъде изместен от робот. И същевременно човечеството вижда в машината възможност за безсмъртие. В сериала създателят на симулираната реалност режисира собствената си смърт, оставайки после именно като „дух-вирус“ в системата, появявайки се на ключови места и продължаващ да насочва събитията. Апогеят на тази идея в сериала е унищожението на сървъра, съхраняващ всички „души“ на роботите. Идея, която се завърта многократно напред-назад нелинейно, оказвайки се циклично, че не всичко е унищожено, винаги „спасяват“ някъде някакво копие, от което всичко се възстановява и започва отначало, подобно на компютърна игра. Ключови персонажи-роботи постоянно се „спасяват“ виртуално и „възкръсват“ в първоначален вид, дори се прехвърлят в реалния свят на хората. Огромен брой подобни алогични линии вървят, които

[96] В следващите два – 3-ти и 4-ти сезон до голяма степен драматургията се повтаря, действието на практика зацикля върху едно и също – безкрайна битка между роботи и хора, дори роботи и роботи и някаква версия на изкуствен интелект, без яснота за крайната цел на всичко това. Разбира се, влизат нови актьори, сменят средата и ефектите, с безкрайно повтарящи се препратки към епизоди от първите сезони.

нарушават правилата на собствения им фантастичен свят, но създават драматични обрати и развръзки. Без да навлизам в повече подробности от сюжета, ще посоча отделни моменти, които отново за мен са симптоматични за обществото ни. Баща разстрелва дъщеря си, смятайки я за робот и дори когато разбира какво е направил, я зарязва там и продължава, в името на това да разкрие „тайните“ на отдавна излязлата от контрол игра. Същевременно жена робот избива десетки хора, движена от чисто човешката мотивация да открие детето си, което тя „знае“, че е симулация, не е реално и въпреки многократното ѝ препрограмиране майчинското ѝ чувство и спомени никога не я напускат. Част от роботите си остават роботи, други са с разума и душевността на хора, трети са чисто повредени машини… и т.н.

По-невероятно обаче е как се възприема този сериал от част от публиката, която сякаш не успява да се абстрахира напълно от идеята за измислена технологична реалност – днес масово шестват конспиративните идеи за свръхтехнологичност, пред която няма граници, но все още се пази в дълбока секретност от населението. По повод този сериал дори чувах мнения, че такъв експеримент вече със сигурност се случва някъде. Както и огромното желание на много от феновете да отидат в такава симулирана реалност, където могат безнаказано да правят каквото си пожелаят върху други човекоподобни роботи. Дори само това желание е показателно за липсата на емпатия и патологията при много хора. Те не възприемат представеното в сериала като изкривени взаимоотношения, за тях са нормални и естествени. Но кое вече е изкривено и кое норма, става все по-трудно да се определи при съвременните силно размити критерии.

Сериалите „Сексът и града“ („Sex and the city“ 1998 – 2004)[97] и неговото продължение двайсет години по-късно „Просто ей така“ („And just like that“ 2021 –)[98] намирам също за показателни за взаимоотношенията и в какво се превърнаха тези поколения. Много анализи са възможни, особено на първата част, която има общо шест сезона и се беше превърнала в еталон за голяма част от женската аудитория, най-вече във възрастовата група между 30 и 40, очевидно олицетворявайки се с основните персонажи. И четирите образа в сериала, колкото и да са привидно различни, в крайна сметка обобщават облика на съвременната независима жена, която живее сама, няма семейство и деца, и прави секс със случайни партньори, без да се обвързва или да очаква нещо повече. Гледната точка, през която е представен целият сериал – сексуалният им живот, изцяло показва доминиращата тенденция по това време вече в Щатите (първите епизоди са от края на 90-те години), а днес вече и тук. В първите епизоди на сериала има нещо като периодична „справка“ на общественото мнение, представено като бързи анкети на различни типове мъже, псевдодокументален подход, за това кой как възприема и оценява жените и отношенията с тях. Това е нещо като опит да се покаже и обратната гледна точка, което не продължава в следващите сезони, тъй като една от водещите драматургични линии, които движат сериала, е вечната вина на мъжете. През цялото време невъзможността за създаване или продължаване на връзките пада върху партньорите им и техните поведенчески модели, много често доведени до абсурди. Няма да навлизам в подробности от

[97] https://www.imdb.com/title/tt0159206/?ref_=nv_sr_srsg_0_tt_8_nm_0_in_0_q_sex%2520and%2520

[98] https://www.imdb.com/title/tt13819960/?ref_=nv_sr_srsg_0_tt_8_nm_0_in_0_q_and%2520jus

сюжета и случките, някои от които се развиват през всички сезони, но в крайна сметка резултатът е вечно самотни жени, които почти истерично скачат от легло в легло и от партньор към следващ. И за които сексът се превръща в централен житейски проблем и казус за обсъждане, бих казал дори мироглед към света около тях. Драматургично те живеят през тази призма. Безразборните сексуални отношения са до голяма степен стандарт за съвременните поколения, без значение от пола – характерни са както за мъжете, така и за жените. (без да навлизам в т.нар. джендър теории, също емблематични за нашето съвремие) Много психологически и социални хипотези има за обяснение на тези поведенчески модели, някои вече споменати и в този текст. Отново подчертавам, че аз разглеждам сериалите като огледало на съвременното общество, отражение на взаимоотношенията и социалните реалности, в което намирам и основна причина за техния успех. Ние се оглеждаме в тях като във виртуално, изкривено огледало. Продължението на „Сексът и града“ – „Просто ей така“, колкото и да е захаросан и покрит с грим, мода, осветление и ефекти, (работещи най-вече в статичните плакатни изображения, видеото не успява да скрие безкомпромисната истина на времето) ни разкрива тъжната картина на тези жени, вече в напреднала зряла възраст, които продължават да се възприемат като млади и желани, и се опитват да живеят по стария начин (съзнателно не коментирам промяната и на сексуалната ориентация на една от тях в тази възраст, само по себе си малко абсурдно). Лесно можем да обвиним за всичко това нескопосани сценаристи и продуценти, които се опитват да „изстискат“ и последните капки пазарен потенциал от успеха на първия сериал. За съжаление обаче тези процеси се наблюдават масово и в живота около нас. Екранът отразява тъжните, дори нелепи образи, в които се превърнаха всички, възприели този модел на живот. А при тази ясна тенденция – вероятно и много от следващите поколения.

max ORIGINAL
AND JUST LIKE THAT...
A NEW CHAPTER OF Sex and the City
NEW SERIES
STREAMING DEC 9
HBOmax

Излишно е да се коментира как най-младата тийнейджърска аудитория подражава на образите от сериалите – те са мечтан еталон за тях. И това само подхранва самоподдържащия се омагьосан кръг.

Далеч съм от идеята да генерализирам, морализирам или цензурирам изкуството, доколкото сериалите попадат в тази категория. По тази причина разглеждам всичко това като синдром на обществото днес, огледало на съвремието ни. До каква степен то е факт, смятам че всеки може да си отговори сам, наблюдавайки заобикалящата ни реалност. Струва ми се неслучайно Владимир Игнатовски завършва книгата „Кой живее в електронната къща?“ с думите:

> *„За съжаление в историята на човечеството няма случай, когато е съществувала някаква негативна възможност, тя да не се е превърнала в реалност.”*[99]

Дали самите ние не се превърнахме в изкривена реалност, е въпрос с повишена трудност, особено гледайки как много антиутопии се превръщат отчасти в реалност днес. Бъдеще все по-абсурдно, но не и невъзможно. Това е темата и на един качествено различен сериал – „Black Mirror“ (2011 –),[100] започнал като английска продукция, впоследствие под шапката на Netflix, чиято тема е именно тъмната страна на технологичното общество и вероятното бъдеще. Този сериал е качествено различен в много отношения и ще бъде разгледан отделно.

---

[99] Игнатовски, Владимир, **Кой живее в електронната къща?**, Валентин Траянов, София, 2005, стр.

[100] https://www.imdb.com/title/tt2085059/?ref_=nv_sr_1?ref_=nv_sr_1

Самотата в обществото расте. При това не просто физическата самота – много често хората са самотни и във връзките си. Споменатите вече изследвания за Tinder приложението показват, че почти половината потребители там са женени или във връзка.[101] Маниакалното гледане на сериали по някакъв абсурден начин олицетворява и компенсира именно това – в повечето случаи хората ги гледат сами. Много психологически изследвания също свързват гледането на сериали и „binge watch“ феноменът с различни депресивни и самотни състояния:

> *„Similar to other behavioral addictions, some personality characteristics (e.g., emotional dysregulation, loss of self-control, impulsivity, anxiety, depression, perceptual and attentional problems) might make individuals sensitive to developing pathological BW. For example, previous research evidenced an association between BW, depression, and impulsivity (Ahmed, 2017; Steins-Loeber et al., 2020; Sun & Chang, 2021). A recent study by Sun & Chang (2021) reported a positive association between problematic BW and depression, social anxiety, and loneliness. Also, confirming previous literature on TV addiction, problematic BW was associated with sleep disorders, mood decrease, and self-perception of low quality of life (Forte et al., 2023; Alfonsi et al., 2023). However, the association between psychological health, particularly considering trait personological variables, and BW is still unclear due to the differences in the definition and measurement of binge-watching in research (Forte et al., 2021) and the few empirical studies on this topic.“*

> *„Подобно на други поведенчески пристрастявания, някои лични характеристики (като емоционална дисрегулация, загуба на самоконтрол, импулсивност, тревожност, депресия, проблеми с възприятието и вниманието) е възможно да направят някои индивиди чувствителни към развитието на патологично BW (binge watch). Например предишни изследвания показват връзка между BW, депресия и импулсивност (Ahmed, 2017; Steins-Loeber et al., 2020; Sun & Chang, 2021). Скорошно изследване на Sun & Chang (2021) съобщава за връзка между проблемно BW и депресия, социална тревожност и самота. Както и в предходната литература за телевизионно пристрастяване, проблемно BW се асоциира с нарушения на съня, лошо настроение и лично усещане за ниско качество на живот (Forte et al., 2023; Alfonsi et al., 2023).“*[102]

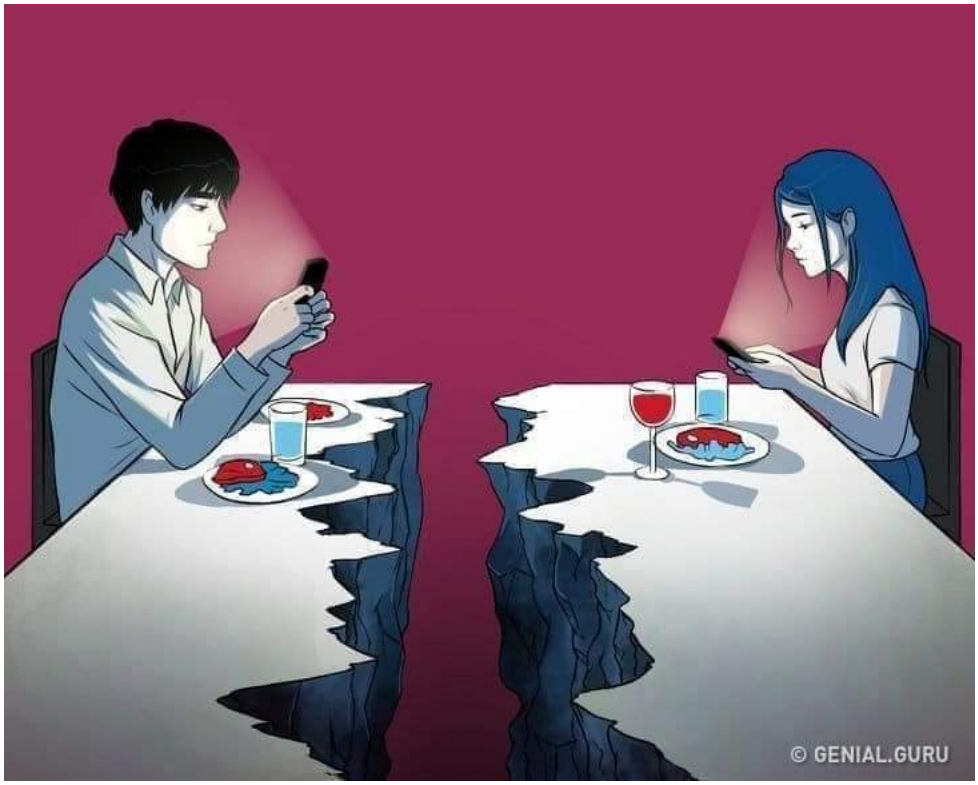
[101] Lucien Rochat, Francesco Bianchi-Demicheli, Elias Aboujaoude, Yasser Khazaal, **The psychology of “swiping”: A cluster analysis of the mobile dating app Tinder**, Journal of Behavioral Addictions, Volume 8: Issue 4, Pages: 804–813, Online Publication Date: 30 Oct 2019, https://doi.org/10.1556/2006.8.2019.58

[102] Favieri F, Forte G, Tambelli R, Tomai M, Casagrande M., **I feel addicted to watching TV series: association between binge-watching and mental health**, 2023, PeerJ 11:e15796 https://doi.org/10.7717/peerj.15796

Студентка разказа по време на изпит как иска платформите да имат възможност за едновременно гледане на сериал от група хора.[103] Как точно технологично да се случи, и тя не успя да вербализира, но разказа как са се опитвали с приятели да говорят по телефона и да си пускат един и същи сериал. И после добави, че никога не се получава. Подобни разкази само свидетелстват колко отчаяно самотни са много от следващите поколения и колко невъзможно е запълването на човешката потребност от истинското общуване онлайн. Въпреки голямата илюзия за виртуално свързване днес. Освен самотните хора, за които сериалът запълва празнотата, отново подчертавам, че и много семейства гледат поотделно. Компютърният екран или този на таблета изначално не предразполагат съвместно гледане. Преди критикуваха телевизията, че хората вместо да седят заедно и да общуват на масата вечер, заставаха редом един до друг пред телевизора. Днес дори това е по-рядкото явление. Всеки стои сам пред собствения си екран, като парадоксално гледа отражението си като в криво огледало. Просто защото съвременните сериали са в голямата си част именно това. Общество от самотници, които лекуват самотата си, гледайки често пъти по цели нощи сериали в платформите. Тази симптоматика на пристрастяване, която често се забелязва във феновете, също намирам за показателна. Те имат нуждата да съпреживяват случващото се в епизодите и като в наркотична зависимост искат още и още, и, знаейки, че има и нови епизоди, са готови да се лишават от сън, само и само да ги изгледат всичките[104]. Веднъж приключил сериалът, те си отдъхват и на следващия ден изпадат като в абстиненция. Чувал съм нерядко репликата – „Какво ще гледам сега?“, дори с доза паника. Сериалите се превърнаха в бягство от собствения ни живот, което донякъде обяснява и успеха на тези с измислена реалност. Достигнахме ли етап, когато изкуството не гледа толкова напред или навътре към човека и неговите духовни измерения, а отразява собственото ни моментно състояние, което имаме нужда да съпреживяваме и дори обосноваваме от екрана като обществена норма? До голяма степен това е била ролята на популярното изкуство и злободневните произведения, но днес границите са силно размити, доколкото все още са различими.

[103] Подобни разработки вече започнаха да се появяват - https://help.hbomax.com/PH-en/answer/detail/000002582 ; https://www.teleparty.com, apple също имат подобна разработка за съвместно гледане през тяхната апликация FaceTime на iPhone – https://support.apple.com/guide/iphone/shareplay-watch-listen-play-iphb657eb791/ios

[104] Т.нар. binge watch ефект

© GENIAL.GURU

Black mirror

„Загубил Бог, на съвременния човек не му остава нищо друго,
освен да се преклони пред новия Бог – техниката!“[105]

„Black mirror“ („Черно огледало“ 2011 –)[106] е качествено различен сериал спрямо масово разпространяваната продукция в платформите в няколко направления. Изследователите най-често разглеждат и акцентират върху един от неговите епизоди – „Bandersnatch“[107] от 2018 година, поради неговата интерактивност. Извън тази чисто технологична страна обаче, епизодът по-скоро няма онази сила и провокативност, характерна за много от останалите епизоди и която качествено отличава сериала. Самото заглавие „Черно огледало“ идва от ефекта на загасен монитор/екран, който отразява подобно на тъмно огледало седящия пред него зрител.[108] Именно това е и основната насоченост на сериала – да покаже като отражение в какво се превръщат съвременното дигитално общество и свят обратно на публиката. Подобно на основната хипотеза в настоящия текст, че обществото се отразява в сериалите и изобщо във виртуалните образи онлайн, сериалът разгръща безкомпромисни симулации на това какво може да се случи в непосредствено бъдеще. Самата продукция е принципно различна на първо място като формат – броят на епизодите са значително по-малко и няма единна сюжетна линия и персонажи, които се развиват през всички сезони. Всеки епизод е завършен самостоятелен филм, със собствена драматургия, среда, различни актьори и режисьори[109], и продължителност около час. Първите два сезона имат само три и четири съответно епизода, след влизането под шапката на Netflix като продуцент се увеличават на шест в следващите сезони, като в пети сезон са отново три. В шести сезон епизодите са пет – не следват дори един и същи формат като брой. Интервалите от време, в които се появяват сезоните, са също нерегламентирани. До този момент са излезли седем сезона за период от над десет години (2011 – 2025). По тази причина зрителите не могат да следят и очакват всеки следващ сезон и епизод, нито да се олицетворяват с дадени персонажи, което е типично за сериалната форма поначало. Ако трябва да се определи тази продукция абсолютно коректно, вероятно ще попадне

---

[105] Знеполски, Ивайло, **Катастрофата като филмова метафора**, Наука и изкуство, София, 1992

[106] https://www.imdb.com/title/tt2085059/?ref_=ttfc_fc_tt

[107] https://www.imdb.com/title/tt9495224/?ref_=vp_close

[108] https://www.highsnobiety.com/p/black-mirror-title-meaning/

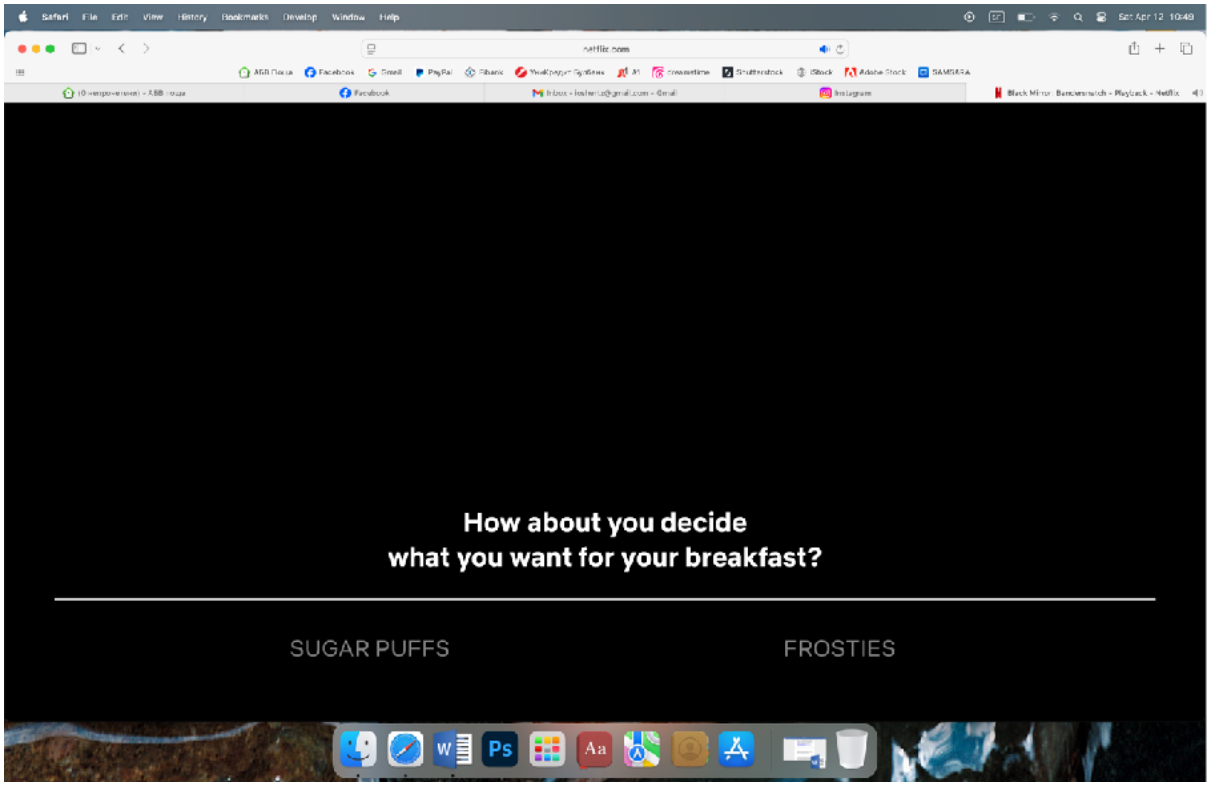
[109] В сериалите по принцип е практика да работят поне няколко режисьори на сезон, от една страна поради съкращаване на снимачния период – снимат се паралелно, от друга за да има различен подход и разнообразие в епизодите. Но винаги се следва единна линия – като драматургия, начин на заснемане, персонажи и актьори, монтаж и т.н., за да имат епизодите хомогенност. При „Черно огледало“ принципът е по-скоро обратен – всеки епизод е сам за себе си. В някаква степен може да се открие известна обща визуална стилистика, като има епизоди и които се различават съществено. Режисьорите са съответно – https://www.imdb.com/title/tt2085059/fullcredits/?ref_=tt_ov_st#cast. Прави впечатление, че много от режисьорите имат само по един епизод.

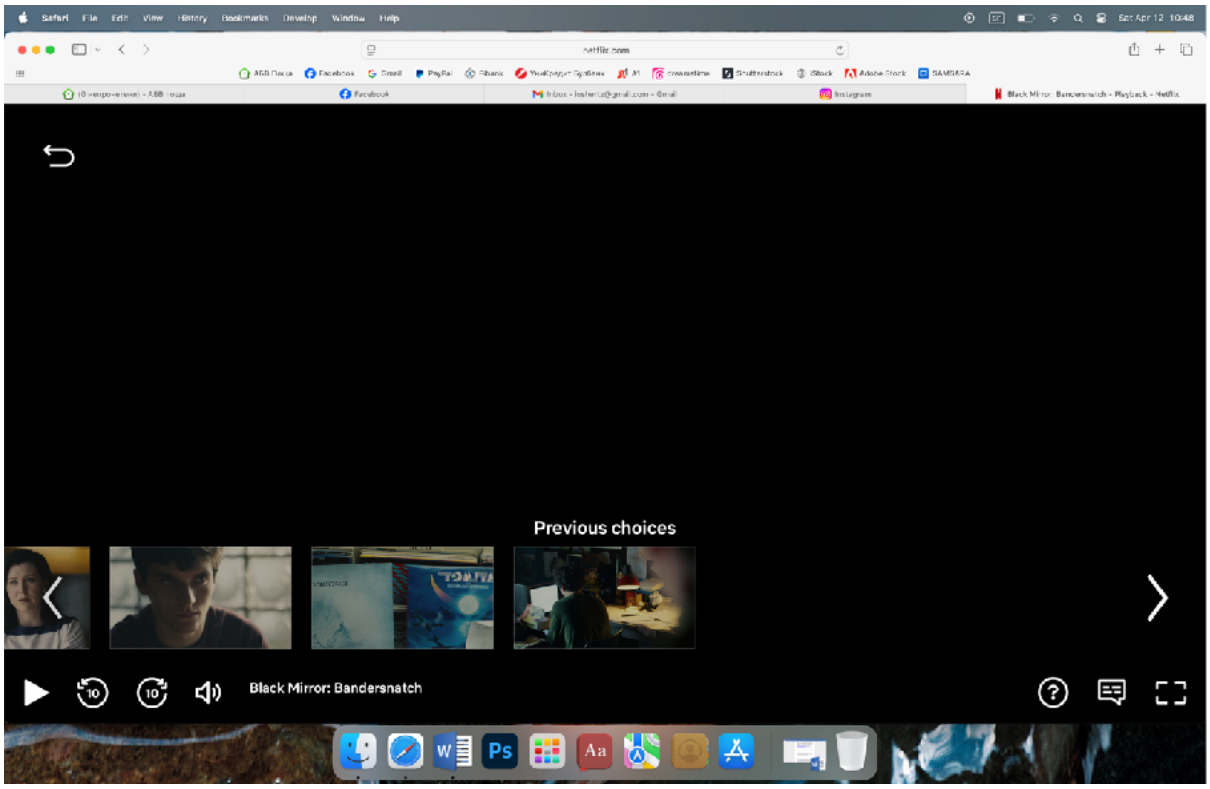
по-скоро в серийната филмова форма, отколкото в характеристиките на сериал. Другата качествена разлика, която разграничава „Черно огледало“ от останалите масови продукции, е драматургичната основа, върху която развиват всеки епизод. Жанрово попада във фантастиката, но сериите са позиционирани много прецизно в една особена реалност, не съвсем типична за фантастичните сюжети, която бих нарекъл *междинна* – усещането на зрителя е, че гледа съвременната реалност, такава, каквато тя ни заобикаля днес, но с една стъпка напред. За разлика от фантастиките на Disney+ например, като „The Mandalorian“ (2019 –)[110], които развиват фантастични сюжети от света на „Star Wars“ в изцяло други измерения (планети, извънземни форми на живот и т.н.), абсолютно несвързани със съвременността, „Черно огледало“ стъпва върху реалността днес, каквато я познаваме в ежедневието, добавяйки отделни елементи или преекспонирайки в крайност даден технологичен потенциал. Това създава усещане за почти документалност в зрителя и за една особена *междинна реалност*, едновременно тук и сега, и потенциалното възможно утре. Всеки епизод сякаш казва на зрителя – „Виж, това ни очаква до няколко години“. И голямото послание на авторите е насочено именно натам, в непосредственото бъдеще или дори настояще, в обществата, света, взаимоотношенията, технологията, като нож с две остриета.

Дигиталните платформи предоставят възможност за интерактивност и обратна връзка със зрителите, което съвсем естествено провокира експерименти като споменатия вече „Bandersnatch“ (2018). Заглавието е заимствано от фантастично същество, описано от Луис Карол в книгата му „Отвъд огледалото и какво Алиса видя там“ от 1872 г.[111] Пуснат глобално в платформата Netflix за Коледния сезон на 28 декември 2018 г., епизодът, макар и част от сериала, е на практика отделен филм. Интерактивността е постигната, като периодично в долната част на екрана се появява черна лента с два избора пред зрителя. Филмът не спира, изборът остава на екрана няколко секунди и ако не бъде избрано нищо, автоматично продължава с избора отляво. Зрителите имат възможност във всеки един момент да се връщат в точките на избор и да гледат друга линия.

[110] https://www.imdb.com/title/tt8111088/

[111] https://medium.com/@shaheenahmed/bandersnatch-the-meta-narrative-of-our-contemporary-times-6364a73eb60f

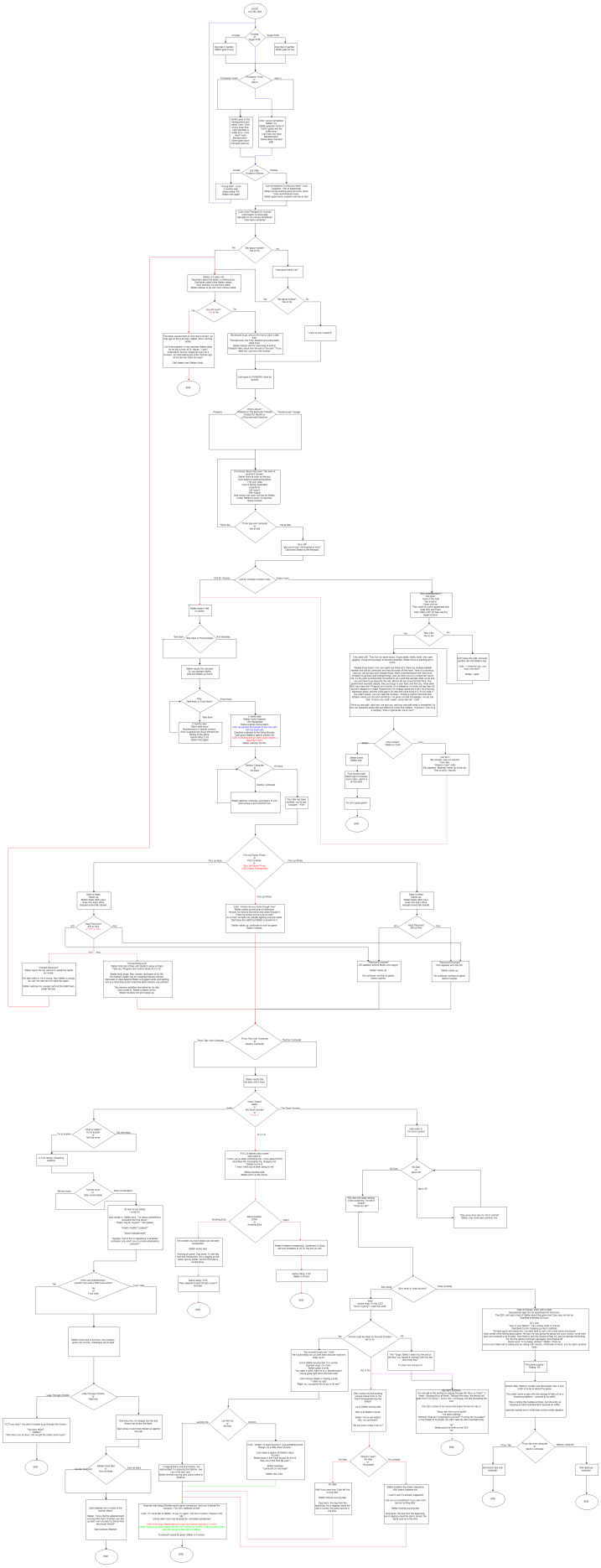

Изборите варират от на пръв поглед незначителни, като каква зърнена закуска да яде главният персонаж, или каква музика да слуша, до къде да работи – в офиса или вкъщи, дали да отиде при психотерапевта си, да вземе или не LCD и кой да скочи (самоубие) от терасата. Всеки един отключва серия от събития. Тук е важно да се вземе предвид и къде се гледа епизодът – дали в официалната платформа на Netflix, където се случва описаната интерактивност, или чрез пиратски метод. В нелегалните сайтове

няма възможност за интерактивност и най-често епизодът е „свален“ или в една-единствена сюжетна линия, или чрез многократни повторения. На практика линейно се изреждат всички възможни варианти, като по този начин зрителят много сериозно се обърква какво точно гледа, ако предварително не знае формàта на епизода. По-долу е цялата сюжетна схема, както е разработена от фенове на сериала и пусната в интернет форума reddit.com[112]. На пръв поглед линиите са доста сложни и многопосочни, но по-внимателно вглеждане показва, че в голямата си част върви почти паралелно, а има и много, които връщат към едни и същи точки. Респективно продължителността на епизода варира, в зависимост от изборите и дали зрителят връща, за да пробва други опции. Приятели споделяха, че са връщали многократно, за да пробват всички възможни варианти. Но изборите в крайна сметка са ограничен брой и според тази схема финалите са осем. Самата идея на епизода се преплита с интерактивността на формàта, в резултат се получава особена смесица от вечната тема за изборите в живота, времето като относителен и нелинеен конструкт, паралелните времеви измерения, дори конспиративния контрол върху човечеството и реалността като експеримент. Отново в зависимост коя линия изгледа зрителят и дали се връща и завърта през всички избори. Драматургично има и заигравка – главният персонаж Стефан живее в 1984-та година и се опитва безуспешно да напише видео игра със същото име – Bandersnatch, по книга с това име, също интерактивна, когато на монитора се изписва, че някой го контролира през Netflix. Той не разбира нито какво е онлайн платформа, нито как го контролират и, разбира се, отива отново да се срещне с психоаналитика си. В една от линиите има дори вторично изтегляне и показване на снимачната площадка и невъзможността на актьора да излезе от образа, който играе. Психичната нестабилност на персонажа е обосновка за цялата шизофренна „игра“, в която се завъртат зрителите през изборите и многобройните подтеми.

[112] https://www.reddit.com/r/blackmirror/comments/aajk5r/full_bandersnatch_flowchart_all_branches_story/?rdt=61996

Исторически подобни интерактивни експерименти съвсем не са нови и съществуват още от 60-те години на миналия век.[113] Разбира се, всяка епоха предлага различни технологични възможности, но дори и днес постигнатата интерактивност е условна. Абсолютна интерактивност в киното е на практика невъзможна задача. Основният проблем е в предварителното заснемане и монтаж на всяка една от посоките и финалите, което прави изборите краен и ограничен брой, независимо дали гледаме на дигитална платформа, или в киносалон. Съвременната истерия по т.нар. изкуствен интелект (AI) дава основание за много спекулации, че истинска интерактивност, подобна на тази в компютърните игри, вече или скоро ще бъде възможна. Трябва да се отбележи, че интерактивността и в компютърните игри не е абсолютна – затворена е в рамките на създадената от програмистите среда, персонажи, възможности и ограничения. Но, разбира се, е далеч по-реална от няколкото линии в киното. Спекулациите, или вероятно по-правилно би било да се нарекат нереалистични представи и очаквания за изкуствения интелект, предполагат, че той (то) би могъл да „създава“ филми в реално време. Тук се сблъскваме с редица проблеми, най-съществения от които е технологичен – изчислителната мощ. Колкото и да ни изглеждат вече безкрайни възможностите на компютърните технологии в момента, те все още са силно ограничени, поне що се отнася да подобни експерименти. Втората отново чисто технологична пречка е симулацията – генерираното от т.нар. изкуствен интелект е на практика анимация от ново поколение, ползвайки натрупаните визуални архиви и т.н., но въпреки всичко ясно различима от заснетото изображение.[114] Особено що се отнася до човешкото лице, мимика, жестове, движение на тялото и актьорска игра. Окото на зрителя все още е безкомпромисно там и трудно може да бъде излъгано, особено на голям екран. Симулациите на ИИ към момента имат основно заблуждаващ ефект върху зрителските аудитории на малките мобилни екрани – отворени дори на „големия“ компютърен екран, те почти винаги си проличават. Предвид че масовата аудитория гледа предимно екраните на мобилните

---

[113] Чехословашката компания „Laterna Magica“, в лицето на Йозеф Свобода (Joseph Svoboda) и Алфред Радок (Alfred Radok), създават един от първите сценично-филмови интерактивни експерименти – „KINO-AUTOMAT“ през 1967 година, при което публиката е можела да избира посоката на сюжета, разгледани подробно в Аструков, Йосиф, **Екран и сцена. Новите мултимедийни представления**, Монография, 147 стр., София, 2018, ISBN 978-619-188-165-9, ISBN 978-619-188-166-6. Тяхната работа е описана и в автобиографичната книга на Милош Форман – „Повратна точка“, издателство „Анубис“, София, 1995, онлайн на https://chitanka.info/book/11220-povratna-tochka. Алфред Радок всъщност е кинорежисьор, когото цензурата в един момент спира от работа в киното и му поверяват сценичния проект „Laterna Magica“, който е трябвало да представлява страната на международни изложения. Той привнася много кино и на практика аналогови мултимедийни техники на сцената, което води до огромен успех и популярност още през 50-те години на миналия век.

[114] Един от последните „скандали“, тъй като дебатът рядко надхвърля рамките на гилдиите, занимаващи се с кино, фотография, анимация и най-общо визуални изкуства, е поредната масова мода за генерация на изображения и профилни снимки в социалните мрежи, наподобяващи стила на студио Гибли и емблематичния японски аниматор Хаяо Миядзаки. Това стана възможно след пускането на поредната версия на ChatGPT – 4.0. За броени дни в мрежата се завъртяха десетки симулирани образи, които предизвикаха нови дискусии за авторските права, имитацията и бъдещето на изкуствата въобще – https://www.vesti.bg/tehnologii/studio-gibli-i-ai-kreativni-izobrazheniia-ili-otkradnati-avtorskiprava-6224745

устройства, както вече показаха и цитираните статистики, особено по-младите поколения, симулациите на ИИ ще създават още много проблеми при пропагандните и манипулативните материали в близко бъдеще. Но що се отнася до професионалното кино, към което принадлежат и платформите и сериалите, надали скоро (ако въобще) ще се наблюдават подобни продукции. Технологията в момента се сблъсква и с чисто енергийни проблеми – големите компании се обърнаха към ядрена енергетика, за да могат да захранят въпросните изчислителни мощности.[115] Тук няма да се спирам подробно и на извън технологичните пречки, които също поставят неизвестни – зрителят традиционно е мързелив, той е консуматор, особено съвременният потребител. Сядайки пред екрана, той/тя не желае да бъде активен, да избира, да полага усилия. Желанието му е единствено да получава наготово съдържание, което при това да не го натоварва. Огромната част от аудиториите днес ползват платформите и екранното съдържание като виртуално бягство, вид рекреативен процес, като почивка и „за да не мисли“ – за себе си, за живота и проблемите си, за света, който го заобикаля.[116] Вече многократно разглеждах този проблем и съответното жанрово и стилово съдържание на най-популярните сериали и филми, които отразяват именно тази тенденция. Дори в някакъв момент технологията да позволи варианти на генеративни в реално време и интерактивни произведения, поради тази профилираност на зрителите, съм силно резервиран за подобно развитие на киното и сериалите въобще.

Именно това е темата и на първи епизод от шести сезон на „Черно огледало“ – „Joan is awful“ S6.E1 („Йоана е ужасна“).[117] Началото на сюжета се завърта около една жена – Йоана и нейното не особено интересно ежедневие. Ставане сутрин, закуска с партньора, с когото живее, шофиране до месторабота, обичайните мениджърски проблеми в ИТ корпорация, появата в града на предишната ѝ любов, сесия с терапевта ѝ, питие с бившия си в един бар и завръщане вкъщи. Сядайки вечерта пред телевизора обаче, заедно с партньора си, попадат на „най-новата продукция“ – нейния живот. На екрана се завърта нейният ден, пресъздаден от актьори – в главната роля на самата нея е Салма Хайек. Разбира се, мълвата тръгва веднага в днешната епоха на комуникации и където и да се намират в момента, всичките ѝ колеги и приятели гледат на мобилни екрани премиерата, без да спестяват коментарите си за нея. Оказва се попаднала във влакче на ужасите, от което не може да слезе. Всяка вечер суперкомпютър генерира епизод от нейното ежедневие, при това включващ скрити от публичност части от живота на всеки – реплики, мисли, тайни, споделени само с най-близкия кръг хора, терапевта ѝ и т.н. Своеобразно риалити, но с тази разлика, че изглежда напълно автентично и генерирано в реално време, което бързо набира популярност. След първоначалния шок, как това въобще е възможно, започват серия от неконтролируеми събития и пълен разпад на живота ѝ. Постепенно разбира, че освен технологично, това е и напълно легално – неволно подписаните нови клаузи и споразумения не дават възможност да съди и прекрати това безумие. Действително

---

[115] https://thebulletin.org/2024/12/ai-goes-nuclear/

[116] Неслучайно са подобни рекламите към отказали се абонати по мейл – „spend on experiences not things. Make time for rest, relaxation and some Netflix 😉“

[117] https://www.imdb.com/title/tt20247352/?ref_=ttep_ep_1

колко от нас четат договорите си, дори само при преподписване на мобилните услуги или интернет доставчика?! Оголен до най-личния си вътрешен живот, човек е неспособен да битува в обществото. Отделно образът ѝ целенасочено се показва в значително по-лоша светлина, отколкото е в действителност. Както става ясно на финала, експериментите показват, че добрият безконфликтен човек не е интересен за аудиторията. Нещо, което добре познаваме от години и наблюдаваме в съвременните риалити формати – добре режисирани и подставени, именно за да се ангажира публиката. В сериала не обясняват подробно технологията за следене и запис на избрания индивид – в случая Йоана, само посочват общо всички устройства, които ни заобикалят и ни следят, начело с телефоните. Следенето на потребители през мобилните устройства и социалните мрежи е също добре известен факт от години, но все още не до такива крайности. Именно това е ключът на много от епизодите в „Черно огледало“, който изгражда тази специфична *междинна* фантастична среда, едновременно днес и утре. Технологичен факт, изведен до крайност, в който всички се припознаваме. Драматургично по-нататък епизодът се развива през серия от ескалации на състоянията ѝ, достигащи до целенасочена провокация, с която ангажира звездата Салма Хайек, с надеждата, че тя може да спре това безумие. Но договорите, с които тя предоставя образа си на компанията, генерираща шоуто, не позволяват това. Същевременно вторично се оказва включена и тя в риалити формàта, тъй като всеки, с когото има досег персонажът впоследствие се изобразява на екрана. Епизодът достига кулминация, когато двете със Салма Хайек решават да търсят справедливост от корпорацията, създала тази продукция (заигравка с Netflix). Промъквайки се нелегално и през серия перипетии и сблъсъци с хората в корпорацията, двете се оказват лице в лице с „автора“ – суперкомпютър и един оператор, който им обяснява, че дори това не е реалността, а се намират в един от слоевете на симулацията. Финалът е на няколко нива – първият е унищожаването на суперкомпютъра и показването на абсолютно различните лица на истинските хора и актьори, чийто живот е използван за риалити шоуто. С надписите започват допълнителни финали – новият живот на истинския човек, който носи на крака си проследяващо устройство. Следващ финал е актрисата, изиграла образа ѝ с генерираната маска на Салма Хайек, също с проследяващо устройство на крака. Така зрителят се оставя в отворен финал кое в крайна сметка е реално и дали и това не е част от риалити „играта“.

Подобно разгръщане и драматургично построяване на различни нива в епизодите е типично за „Черно огледало“. Зрителят е оставен с многото въпроси след края на всяка серия, до голяма степен зададени към него самия. Въпросната *междинна реалност*, както я определям, действа като увеличително стъкло, кара те да погледнеш собствените си навици, ежедневие, поведение и да се замислиш – накъде върви светът днес? Въпросът за границите на личната свобода, избора, самотата, липсата на усещане за реалност, която дигитализацията създаде, и въобще, какво е действителността? Натискът върху индивида и докъде са способни да стигнат технологиите, на първо място като потенциал и на второ като контрол, всички са централни за сериала и се развиват в много от епизодите. Често в сюжетите има и криминална завръзка, което освен зрителски интерес, подклажда и един цялостен въпрос, доколко сме способни като човешки същества да издържим. Къде или кое би било точката на пречупване, след което започва насилието и общото обезумяване. Докъде човешкото същество като homo sapiens остава човек? При това извеждане на съществуващи днес технологии до определени крайности, се оказваме в съвсем нова парадигма – на свят с други правила и индивидуални връзки.

В три от епизодите (S1.E3 · The Entire History of You; S2.E4 · White Christmas; S4.E2 · Arkangel)[118] разгръщат идеята за запис на възприятията ни – зрение и слух. Идея, която вероятно всички, занимаващи се с фотография и визуални изкуства, са си представяли – да снимаш и съхраняваш с очи. Докъде обаче може да доведе тази привидно безобидна идея? В „The Entire History of You“ („Цялата история за теб“) идеята е развита като своеобразен „плейър“, вграден с чип в главата на всеки човек. Тази фантастично-конспиративна идея стана изключително популярна последните години, а с експериментите на компанията Neuralink на Илън Мъск придоби и съвсем

[118] https://www.imdb.com/title/tt2089050/?ref_=ttep_ep_3
https://www.imdb.com/title/tt3973198/?ref_=ttep_ep_4
https://www.imdb.com/title/tt5709250/?ref_=ttep_ep_2

реални измерения.[119] В епизода всеки може да превърти назад и да гледа отново и отново предишни сцени от живота си, с помощта на малко дистанционно, както и да „стриймва“ тези записи на голям екран/телевизор, за да го показва на другите. Процесът е визуализиран със своеобразен хипнотичен ефект в очите, когато персонажът връща назад и гледа запис от миналото. Какво би станало обаче, когато един ревнив човек иска да види какво е правила неговата приятелка? Докъде е склонен човек да покаже личния си живот, дори на най-близките си? Отказът да го направи автоматично ли означава лъжа или изневяра? Една подобна технология на практика не оставя никакво лично пространство – отказът да покажеш нещо вече автоматично предполага вина. Доверието, като фундамент на всяка една връзка, трябва да се доказва постоянно. Какво се случва и когато видим това, от което се страхуваме или бягаме? Можем ли да го понесем? Всеки човек има своите дълбоки тайни и крайното оголване създава една абсолютно немислима парадигма на живот и свят, която нашата психика не може да осмисли на този етап. Самото общество се разпада, такова, каквото го познаваме към момента. В този епизод ревността е доведена до почти маниакална лудост, която в крайна сметка разрушава връзката им. Изневярата се оказва факт, но могат ли двамата да понесат да гледат на голям екран насилствено изтръгнатия запис? Финалът е мазохистичното премахване с бръснарско ножче на имплантирания чип от самия персонаж. Обезумяването много често е завършекът на тези симулирани реалности от възможното технологично бъдеще. В сериала е широко застъпена идеята и за отчуждението на индивида, което технологиите създават. Тук в една от сцените двамата правят секс, докато всеки прожектира сцени от предишни, много по-бурни преживявания.

[119] https://bntnews.bg/news/pred-bnt-govori-parviyat-chovek-s-implantiran-chip-v-mozaka-1318419news.html#:~:text=В%20началото%20на%20годината%20компанията,само%20със%20силата%20на%20мисълта

В „White Christmas“ („Бяла Коледа“) идеята за контрол на човешките възприятия е доразвита, като хората имат възможност и взаимно да се „блокират“ в реалния живот. Подобно на социалните мрежи, когато някой те блокира, вече не можеш да виждаш или чуваш нищо от него. В епизода това се визуализира като блокираният се превръща в размазан силует, чийто говор не различаваш. Контролът е отново с малко дистанционно, като тук имплантираният чип в мозъка съхранява и цялото съзнание на човека. Хирургичното му изваждане и поставяне в малко устройство на практика клонира виртуално индивида. В епизода тази идея е развита, като хората правят виртуални копия на самите себе си, които превръщат в свои роби. „White Christmas“ (Бяла Коледа) е един от емблематично запомнящите се епизоди на сериала, в който са преплетени множество истории и зрителят остава с горчив привкус и множество въпроси на финалните надписи. Сюжетно са преплетени основно две криминални истории, които се разкриват отново през виртуалните клонинги на персонажите. Идеята за блокиране в реалния живот също е трудна за осмисляне и променя фундаментално взаимоотношенията ни. Невъзможността за изясняване и изчистване на напреженията между хората, дори с цената на конфликт, води до маниакално поведение и полуда в един от персонажите. Той предполага, че има дете от бившата си приятелка, която го блокира и отказва да разговаря с него. Заедно с нейния блокаж той губи възможността дори да вижда и детето. След инцидент и нейната смърт блокирането отпада, само за да установи, че детето не е негово и тя му е изневерявала. Истината го довежда до полуда и непреднамерени престъпления. Същевременно другият персонаж, чиято професия е да тренира виртуални клонинги и да ги подчинява като роби на собственика им, успява да сключи сделка за оневиняване на негово престъпление, изтръгвайки виртуални самопризнания. Смекчаването на неговото наказание се оказва пускане на свобода, но при тотално блокиране – той не вижда никого – светът се превръща в място с размазани силуети на хора, с които не може и да разговаря, а те от своя страна го виждат като червен заплашителен силует. Подобно „дигитално дамгосване“, или както сега е възприето на жаргон „канселиране“ (cancel culture – „кенсъл култура“),[120] отдавна е реалност в социалните мрежи. За мнозина животът онлайн е поне толкова важен, колкото и истинският. Това важи в изключителна степен за по-младите поколения, които често дори отдават по-голямо значение на случващото се в мрежата. За тях блокирането е силно емоционален акт, който преживяват дълбоко. Невъзможността обаче това да се изчисти в отношенията на живо, както това се случва естествено в реалния живот, е изцяло нова ситуация, която трудно можем дори да си представим като последствия. В истинския живот хората се срещат и се налага да общуват и след като са се блокирали онлайн. Обществените норми са изградили правила на поведение, които се спазват дори при конфликти. Едно подобно състояние и технология, която тотално да изолира индивида, би наложило изцяло нови измерения на социално поведение и взаимоотношения. А вероятно и на лудост.

[120] https://www.britannica.com/procon/cancel-culture-debate; https://stalbata.bg/кенсъл-културата/

„Arkangel“ развива идеята какво би се случило, ако имплантираме чип в мозъка дете, като така родителите имат възможност непрекъснато да следят то какво вижда, чува и преживява. С порастването всеки човек има нужда от повече лично пространство, може ли някой да понесе идеята, че всяко негово движение, дума и действие биват записвани и следени? А могат ли и родителите да понесат да виждат всичко, което се случва с децата им? Как се променя и поведението на околните, знаейки че разговарят с „жива камера“?

Идеята за виртуален живот – като продължение след смъртта или паралелна реалност, също е честа тема в сериала. В епизода „San Junipero“ S3.E4[121] едно момиче решава да се „пресели“ завинаги във виртуална симулация, където, влизайки като на игра, всяка вечер среща и се влюбва в друга жена. Тя в реалността се оказва възрастна жена на смъртно легло в старчески дом и двете накрая решават да продължат вечно да живеят заедно в този симулиран виртуален рай. Доколко *реална* е обаче тази реалност? В много от епизодите се задава този централен за фантастичните сюжети въпрос – има ли обективна действителност, или всичко, което се случва в нашия мозък, е достатъчно реално за нас? В сериала това е винаги дигитално обусловено, доминиращата от компютърни чипове съвременност последните десетилетия предполага това преливане между виртуално и реално, така актуалната в момента тема за изкуствен интелект, като често в епизодите е прехвърлено и обратно във физическата реалност. В „Be Right Back“ S2.E1 („Веднага се връщам“) една жена изгубва любимия си в катастрофа. Нова услуга предлага „връзка“ с починалите, като утеха за скърбящите, симулирайки неговата личност подобно на „чат бот“ (chat robot), създавайки негов виртуален клонинг, обучен на база активността му в социалните мрежи. След кратко колебание тя решава да пробва. Симулацията прераства от чат в „истински“ разговори по телефона, с неговия глас и е дотолкова реалистична, че когато ѝ предлагат да създадат робот в цял ръст, идентичен на загиналия ѝ приятел, тя не се

[121] https://www.imdb.com/title/tt4538072/?ref_=ttep_ep_4

поколебава. Но „живият“ контакт, колкото и да изглежда прекрасно и като истински в първия момент, много бързо натрупва разочарование. Роботът не може да запълни липсващото място на живия човек, който е обичала. Симулацията си остава бледо подобие на неговата личност. Роботът няма характер, лично мнение, независимо мислене или поведение. Той може само да симулира и наподобява вероятното поведение, изградено на база събраната информация за човека, който любимият ѝ е бил. Това само добавя скръб и гняв към нейното състояние, стигайки дори до идеята да накара робота да се самоубие. Но това, естествено, не е заложено в неговите алгоритми. Епизодът достига кулминация, когато разбира, че е бременна, от последната им нощ, прекарана заедно преди катастрофата. Финалът на епизода показва вече порасналото дете, което на рождения си ден си пожелава да се качи на тавана. Там стои „заточен“ роботът, който в очите на детето все пак е някакво отражение на баща. Моралните въпроси за това докъде имаме право да симулираме човешки същества и какви биха били последствията, са отново оставени отворени.

Епизодите S4.E1 · USS Callister и S7.E6 · USS Callister: Into Infinity са свързани, вторият е продължение на историята, като стилово експлоатират фантастичната естетика от сериала Star Trek.[122]

В тях се преплитат две паралелни реалности – тази на компютърна игра и физическата реалност, като в стремежа към ефектни завръзки и много нива на реалност в един момент се разпада логиката на събитията. Сюжетът се развива около гениален програмист, който разработва изключително реалистична виртуална игра, превърната в многомилионна индустрия от инвеститор-съдружник, който заедно с останалите в

[122] https://www.imdb.com/title/tt0060028/?ref_=mv_close

корпорацията го експлоатират, същевременно отнасяйки се зле с него. Програмистът е представен като стандартния „nerd“ – нарицателно за самотните странни гении в ИТ сектора. За да си отмъсти, той започва да „клонира“ виртуално колегите си, чрез ДНК проби, вкарвайки ги в нещо като подсвят на виртуалната игра. Именно този подсвят, а до голяма степен и цялата виртуална реалност, са заимствани от стилистиката и сюжета на Star Trek, наричан в сериала „Space Fleet“. Там програмистът е всесилен, капитан на космически кораб, всички са му подчинени и той ги командва и малтретира. Влизането във виртуалната реалност се представя със залепване на малък чип на слепоочието и промяна на очните ябълки – често използвано в много от сезоните и епизодите на „Черно огледало“. Логически обаче историята не е издържана, тъй като клонираните някак се оказват от плът и кръв и свързани с реалния живот. Вместо просто да излизат от играта и да се „събуждат“, когато ги „убият“ във виртуалния свят, както това нормално се случва иначе, те започват да умират и в реалния живот. Самият програмист също умира в реалния физически свят, след серия от събития в играта, когато клонираните „бягат на свобода“ през „космически червей“, всъщност коледен ъпдейт на играта, при което програмата рестартира и част от кода се изтрива. Защо обаче това води до смъртта му в реалния свят, вместо просто да се „събуди“, както до този момент винаги се случва, остава неясно. Това преплитане между виртуалното и реалното остава доста объркано и драматургично необосновано. Много от причинно-следствените връзки са доста произволни, което е често срещан проблем при фантастиката. Рядко авторите успяват да изградят плътен имагинерен свят, в който да спазват законите, поставени от тях самите. Изкушението на авторите за ефектни обрати и развръзки често пъти надделява. Има заигравка и с виртуални срещи на двойниците – отново позната идея за среща със самия себе си, някъде във времето и пространството, разговори между тях, дори битки. Кулминацията и финалът на втория епизод е откритието, че самият програмист е клониран и превърнат във виртуален роб – за да може бързо да се стартира играта, съдружникът го убеждава да го клонира и да работи денонощно по създаването на виртуална вселена. Разбирайки, че вече е мъртъв във физическия свят, след серия от събития и обрати, задейства команда за изтриване на целия код, а всички клонирани се озовават (някак) в главата на един от персонажите и остават да живеят там. Защо те толкова се страхуват да бъдат „убити“ във виртуалния свят, вместо това да бъде тяхното „освобождаване“, остава под въпрос и вероятно като ефектен отворен финал. В стремежа да бъде напълно премината границата между реално и виртуално, епизодът до голяма степен изгубва логика и смисъл.

Няколко епизода засягат темата за войната (S3.E5 · Men Against Fire; S4.E5 · Metalhead), развивайки различни симулации какво би могло да се случи в бъдеще. В „Men Against Fire“ („Мъже срещу огъня“)[123] войниците са с имплантиран чип, който им показва обикновени хора като размазани, зловещи и агресивни същества (зомбита), които ги заплашват и трябва да бъдат убити. Неизправност в един от чиповете води до странни сънища и необясними на пръв поглед реакции и поведение в един от войниците. Постепенно той разбира истината, което води до премахване на чипа и пълното „изтриване“ на спомените му. Тази идея е като продължение на пропагандата и индоктринацията, която се случва от векове, за да принуди хората да се избиват взаимно в името на дадена кауза. Прякото модулиране на възприятията премахва и угризенията, войната се превръща в лов на „същества“. Историята познава не един случай, когато цели етноси и раси са обявявани за „нечовеци“. В човешката психика има заложен инстинкт, психологическа бариера, която възпира избиването на себеподобни. Изключенията са психопатии.[124] Преминаването на тази бариера при нормалните хора води до сериозни психични проблеми, дори полудяване. Известни са случаи в миналото, когато войници са се побъркали от непрестанните ежедневни екзекуции, които им е заповядвано да извършват. През втората световна война наблюдават ефект, при който масово войниците не стрелят по противника, когато са

[123] Заглавието вероятно е заимствано от емблематичната книга на S. L. Marshall „Men Against Fire: The Problem of Battle Command“, разкриваща за първи път пред широка публика психологическата бариера и нежеланието на редовия войник да стреля и убива от упор противника, https://www.amazon.com/Men-Against-Fire-Problem-Command/dp/0806132809

[124] Haddock, Vicki, **THE SCIENECE OF CREATING KILLERS / Human reluctance to take a life can be reverse through training in the method known as killology**, 2006, https://digitalcommons.winthrop.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1046&context=graduatetheses

изложени един срещу друг в директна битка.[125] Подобни сведения се откриват и в някои източници от древността, описващи битките в Римските колизеуми.[126] Една от версиите за създаването на концлагерите от нацистите е именно изолиране на прякото убийство, както и, разбира се, масовизирането им. Все още в някои концлагери в Германия могат да се видят запазени стаи, в които са избити стотици руски военнопленници, на принципа на „анонимния разстрел". Стаята е построена така, че произволен войник дава наряд, стреляйки на сляпо през оставена дупка в стената. От другата страна е сядал пленник, така че тилът му да попада точно на отвора. Този епизод от сериала отива крачка напред – дали бъдещето не е в тоталното манипулиране на възприятията и контрол върху индивида? Превръщаме ли се изцяло в пионки в ръцете на една глобална дигитална машина? И случайността е единственото, което определя от коя страна ще се окажем. Епизодът „Metalhead" развива идеята за робот-убиец, който притежава свръхтехнологични възможности и е почти неунищожим. В постапокалиптичен свят трима приятели проникват в изоставен склад в търсене на лекарства. С вдигането на един кашон събуждат робот-убиец, „спящ" на рафта. Роботът изстрелва облак от маркиращи шрапнели и започва да ги преследва и убива един по един. Последна остава жена, която след дни на преследване успява да разруши робота, застрелвайки го с взета от трупове ловна пушка. Но роботът е програмиран, „умирайки", да изстреля нов облак от маркиращи шрапнели, които насочват други роботи. Финалът е как тя, опитвайки се да извади маркиращите шрапнели, осъзнава, че единият е дълбоко във врата ѝ. Камерата я оставя с нож опрян в гърлото и поле от други роботи-убийци. Епизодът е заснет в черно-бяло, което допълнително засилва постапокалиптичната безизходица, в която се намира човечеството. Пуснат няколко години преди началото на съвременните военни конфликти, днес вече виждаме колко актуална е темата за автономни и дистанционни устройства за масово унищожение. Съвременната война все повече напомня компютърна игра, в която хора насочват ракети и дронове през камери и екрани, за да убиват други от стотици километри. В цитираните публикации се дискутира темата какво ще се случи с психиката на тези хора. Достатъчно отдалечени ли са вече от прякото убийство? Осъзнават ли своите действия, когато не виждат истинската смърт, която причиняват, или всичко се превръща просто в една компютърна игра, подобно на десетките играни от децата днес? Въпроси, които далеч не са нови, просто сме в поредния етап от развитието им. Способно ли е човечеството да създаде съвършен робот-убиец, който да бъде неконтролируем?

---

[125] Едно изследване за специалния психологически тренинг за убиване в Американската армия започнало след Втората световна война и наблюденията, че войници масово отказват да стрелят от упор по врага или много малко го правят (стр. 3) - McKinnie, Patrick, **Combat Psychology: Learning to Kill in the U.S. Military, 1947-2012**, Graduate Thesis, Winthrop University, 2016, https://digitalcommons.winthrop.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1046&context=graduatetheses

[126] Сенека, пак там, стр. 14, цитирано от Lucius Annaeus Seneca, *Seneca: Letters From A Stoic*, trans. Robin Campbell (New York: Penguin Press, 1969), 41-43

„Hated in the Nation“ S3.E6 („Мразен сред нацията“) разиграва интересна симулация отново с роботи, но този път имитиращи малки насекоми – пчели. Епизодът преплита социалната реалност, доведена до крайност от дигиталните платформи на разделение, омраза и „канселиране“, с екологична технология, заместваща пчелите в природата, хакната от гений програмист и обърната срещу хората. Очевидно гневен на всички „хейтъри“ (hater - мразещ), които ежедневно се изказват с омраза в социалните мрежи към известните на деня – политици, певци или обикновени хора, станали по случайност популярни и попаднали под „виртуалния линч“, той превръща милиони пчели-роботи, пуснати да заместват изчезналите насекоми, в убийци. Рояци малки роботчета-убийци, снабдени с проста технология за разпознаване на цвят и насочване по GPS се оказват ултимативна машина за убиване. След първите няколко случая на мистериозно починали хора, в главите на които намират пчели-роботи, постепенно случаят се разплита, оказвайки се, че те са били само примамка и проба на системата. Истинската цел на програмиста са всички хора, които сеят лекомислено омраза онлайн. Сложен алгоритъм записва и подрежда в списък всеки злобен коментар, публикуван в мрежата и подтикващ към насилие или направо пожелаващ смъртта на някого. Отначало събралият най-много коментари за деня се превръща в мишена. Впоследствие „играта“ се обръща и всеки, който е пожелал тяхната смърт, става жертва. С достъпната днес технология за проследяване към всеки от тях може да се насочи пчела-робот-убиец. В апокалиптична кулминация милионите пчели-убийци започват да избиват стотици хора неконтролируемо, довеждайки цялата страна до катастрофа за броени часове. Епизодът е изграден ретроспективно, чрез съдебния разпит на разследващата инспекторка и нейните спомени за събитията. Отново остават отворени въпроси без отговор – докъде имаме контрол върху дори безобидни и полезни технологии в този все по-дигитално контролиран свят и в какво се израждат виртуалните взаимоотношения?

В много от сезоните и епизодите се разглеждат възможни хипотези за интимните взаимоотношения на бъдещето. В „Hang the DJ“ S4.E4 („Обесете DJ-я“) развиват идеята за ултимативна система, която да определя кой с кого трябва да се събере/ожени. Цялата постановка силно напомня съвременните „dating apps“ (апликации за срещи, коментирани по-горе), но отново доведена до крайност. В

едно изкуствено утопично градче, изолирано от всичко, млади хора получават съобщения за срещи. Системата определя кой с кого да се срещне, след което кола-автомат без шофьор ги закарва до къща, където трябва да останат заедно. Къщата е симулация на семеен живот. Колко време да останат заедно, също решава вездесъщата система. Тя ги наблюдава денонощно, определяйки кои двойки си подхождат. Епизодът изключително добре показва неловката ситуация да си интимен с някого изведнъж, без дори да го/я познаваш, да се озовеш с него/нея в една стая, да трябва да се съблечеш, да извършваш всичките си ежедневни дейности и т.н. Досадата да си с някого, към когото не изпитваш нищо, празнотата на сексуалните отношения и незадоволеност, липсата на усещане към другия, дори теми за разговор, раздразнението от загубата на време, тъй като системата определя колко време двойките да прекарат заедно. Конфузното очакване, когато се разделят след подобна неуспешна „връзка“, всеки чакайки системата да го отведе към следващата среща. Колкото и парадоксално да звучи всичко това, изведено по такъв краен начин, до голяма степен е моделът на живот на огромен процент от съвременните млади хора, а дори и тези, които в момента са на средна възраст и по някаква причина са останали сами. Съвременните тенденции стимулират произволните сексуални контакти, обществото ги определя като желани, дори задължителни. Взаимоотношения без ангажименти и задръжки, в които социалните мрежи и платформите за търсене на партньори играят ролята именно на „системи“, при които алгоритмите те „сватосват“ с „най-подходящите“ хора. Но резултатът често пъти е натрупване на много негативен опит и разочарование. Особено в по-напреднала възраст, хората често влизат в омагьосан кръг от безкрайно търсене, все нови и нови опити с партньори, никой от които в крайна сметка не носи удовлетворение. И точно както са рекламите на всички „dating apps“, в епизода системата постоянно показва щастливи двойки, намерили своята сродна душа, с непрестанните мантри, че трябва да имат доверие на системата, няма нищо случайно и тя знае най-добре и ще им намери най-правилния човек. Финалът на епизода е щастлив – една двойка, които се намират и влюбват, уморени от бързи срещи и случайни сексуални контакти, решават да избягат от системата, но тя самата вече ги е определила като подходящи. За съжаление в живота действителността рядко е щастлива. Разбира се, и тези идеи не са напълно нови, както многократно отбелязвам, антиутопиите още от началото на миналия век предсказват подобен тип взаимоотношения и тоталния разпад на брака и семейството, което е обрисувано например в „Прекрасният нов свят“ на Олдъс Хъксли.

В „Smithereens“ S5.E2 („Парченца“) шофьор на такси тип Uber отвлича клиент, стажант в компания, представена като Facebook. В хода на екстремната ситуация се налага полицията да се свърже със собственика на социалната мрежа, тъй като това е искането на шофьора. В типичния за сериала ироничен стил, въпросният мултимилиардер се е оттеглил в този момент сам сред пустинята за „ритрийт“ (retreat) и дал обет за десетдневно мълчание. Налага се службите да го издирват на живо на върха на плато насред пустинята, където в малка, но луксозна къща той седи в поза лотос и медитира. Същевременно на терен са двама тийнейджъри, които постоянно снимат с телефон и качват в същата тази социална мрежа случващото се в реално време. Службите и мениджърите от корпорацията следят какво се публикува. В тази парадоксална ситуация, типична за съвремието ни, собственикът на компанията решава на своя глава да не послуша съветите на полицията и колегите си, които

настояват той да не разговаря с престъпника. Отваря личния си компютър, свързва се през сателитна връзка от пустинята, издирва профила на престъпника, където между другото има и много повече информация за него от тази достъпна до службите и му се обажда. Очевидно никой не може да се противопостави на този съвременен елит и те могат да правят, каквото си пожелаят. Както има реплика и в самия епизод – той е в позицията на бог. Пантеонът днес явно е на върха на дигиталната пирамида, с достъп до цялата информация и до всеки индивид, по всяко време. Кулминацията на серията е трагичният разказ на шофьора, който просто иска да сподели на собственика на компанията нещастната си история. Пристрастен към неговата социална мрежа, шофирайки късно една вечер, не издържа от постоянните нотификации, които получава, и решава да си погледне за секунда телефона. Резултатът е тежка катастрофа, при която загива годеницата му. И това е всичко – той просто желае тази история да достигне до създателя на платформата. С надеждата, че това може да промени нещо. В този епизод финалът не е щастлив – снайперист убива шофьора, а собственикът и създател на социалната мрежа признава в разговора, че платформата отдавна е извън неговия контрол и се е изродила в нещо, което никога не е предполагал или желал. Този дебат много често се води в общественото пространство последните години и е основна тема и в настоящия текст. Кое е първопричината за технологичната истерия и вече хаос, в които живеем, и „има ли въобще пилот в самолета“? До каква степен като общество и цивилизация имаме контрол върху процесите или всичко се движи подобно на Брауново движение, по резултатната от най-многобройните и случайни удари на отделните елементи.

Палитрата от теми и идеи, заложени в сериала „Черно огледало“, е огромна. За тези до момента седем сезона успяват да разиграят много симулации на потенциално възможни бъдещи реалности, повечето ситуирани във въпросната *междинна реалност* – смесица от бъдеще и настояще, разкривайки спящите чудовища на нашето съвремие. Единственият подобен сериал като формат и тематика, на който съм попадал, е анимационният „Love, death and robots“ (2019 –).[127] При него също са представени имагинерни светове от бъдещето, но примесени с много митология и, разбира се, стилистиката на анимационния език, който създава съвсем друго въздействие. „Черно огледало“ разглежда бъдещето и като ултимативно дигитално. Факт, който далеч не е сигурен. Тенденциите наблюдавани в следващите поколения са в двете крайности – от ултимативна дигитализация до пълното ѝ отхвърляне. Кое ще надделее или дали човечеството ще намери някакъв баланс, ще покажат следващите години. Младите хора, които решават да се дистанцират от съвременните технологии, някои дори местейки се в малки, изолирани места, връщайки се назад не само технологично, но и като предишен начин на живот, се опитват да избягат именно от „системата“. От контрола, обществения натиск, безумното темпо на живот, в което индивидът се превръща в хамстер, въртящ колело в клетка, единственият изход от което, изглежда, е смъртта. Тази алегория присъства буквално и в „Черно огледало“ – в антиутопичната реалност на епизод „Fifteen Million Merits“ S1.E2 („Петнайсет милиона заслуги“) хората са принудени да въртят по цял ден колела, които генерират енергия. В зависимост от създадената енергия получават кредити, които могат да харчат. Буквалната зависимост на хората от технологиите и абсолютно безчовечните

[127] https://www.imdb.com/title/tt9561862/

отношения достигат кулминация в епизоди като „Common People“ S7.E1 („Обикновени хора“). Там разиграват идеята какво би се случило, ако в здравеопазването навлезе популярният в момента модел за абонаментно разплащане. Привързването на масата към постоянно ежемесечно плащане е една от големите зависимости, които развива съвременното общество. Много я наричат дори съвременно робство. Но тази зависимост е двустранна – компаниите обвързват потребителите, а самите потребители желаят постоянна услуга. Какво би се случило обаче, ако от подобна дигитална услуга зависи нечий живот? Какво ще се случи, ако не можеш да си платиш услугата? Или компанията реши да промени условията? Да вдигне цените или да добави реклами например? Възможно ли е индивидът да се превърне в „жива реклама“ и под пълен контрол от компанията, която може във всеки един момент да изключи услугата или да я промени и човекът да остане в полуживо състояние? Изнудвайки го по този начин да плаща още и още… Нещо, което добре познаваме и днес в съвременната медицина, превърнала се в много отношения в една добре работеща корпорация за печалби. Къде са границите и кой би могъл да гарантира контрол върху подобна технология? Животът и здравето в поредната стока и услуга ли се превръщат, привилегия единствено на богатите? И този епизод няма щастлив финал – когато изборът на индивида се свежда до отказ от живота като единствено средство за спасение. Доминиращите финали в този сериал са трагични или компромисни, чертаещи бъдещето в далеч не светли краски. Вероятно това е причината голяма част от масовата аудитория да не го предпочита. Както многократно отбелязах, повечето зрители желаят бягство от реалността в стримийнг платформите, а не отразен образ на самите тях или трудни въпроси за близкото бъдеще.

Изводи

„Животът крачи към утопиите.“[128]

Антиутопиите са вид капсула на времето, показваща как хората са си представяли бъдещето, с всички техни страхове, предусещания и мечти, изградени през призмата на техните ценности в съответната епоха и обществена система. В предговора на „Прекрасният нов свят“ Олдъс Хъксли прави някои интересни прогнози, 15 години след първоначалното написване на романа, през далечната вече 1946-та година, осъзнал колко условни са всички прогнози, същевременно напипвайки доста точно определени тенденции, които днес виждаме като частична реалност. Това е повратен момент в историята, когато Втората световна война е приключила и хората разбират как технологията може да бъде и самоубийствена, започва страхът от ядрена война (доста актуално и днес) и дава началото на Студената война. Същевременно обществата изграждат нови взаимоотношения, до голяма степен предопределяйки ситуацията и днес. Интересна е интерпретацията на някои от тези прогнози през погледа на съвремието и настоящата тема за отделния индивид, самотната рецепция, дигитализация, виртуално общуване и дълбоко отчуждение. Хъксли не е предвидил революцията в комуникациите и всеобщата дигитализация, но, подобно на цитираните трудове на Ерих Фром, някои звучат стряскащо актуални:

> *„Истински пригодна тоталитарна държава ще бъде онази, в която всемогъщата изпълнителна власт на политическите вождове и тяхната армия от управници ръководи население от роби, които не е необходимо да бъдат насилвани, за да се подчиняват, защото те обичат своето робство. […] Любовта към робството не може да се породи другояче освен в резултат на дълбока, индивидуална революция в човешките умове и сърца. За да се осъществи тази революция, са ни необходими освен всичко останало и следните открития и изобретения. Първо — значително подобрени методи за внушение — първоначално по пътя на обучението още от детска възраст, а по-късно с помощта на препарати от рода на скополамина. Второ — цялостно развита наука за индивидуалните качества на хората, която да улеснява правителствените управници да поставят всеки отделен индивид на полагаемото му се в социалната и икономическа йерархия място. (Индивидите с нестандартно мислене са склонни да хранят опасни за обществения строй мисли и да заразяват и другите със своето недоволство.) Трето (тъй като действителността, макар и утопична, е нещо, от което хората доста често искат да избягат за известно време) — необходим е заместител на алкохола и другите наркотици — нещо по-безвредно, но и същевременно осигуряващо повече наслада от джина или хероина. И четвърто (това ще бъде дългосрочен проект, за чието успешно осъществяване ще са потребни поколения тоталитарно ръководство) —*

[128] Бердяев, Николай, цитиран от предговора на Хъксли, Олдъс, **Прекрасният нов свят**, Книгоиздателство „Георги Бакалов“, Варна, 1990, Библиотека „Галактика“, онлайн издание – https://chitanka.info/text/20241-prekrasnijat-nov-svjat/0#l-predgovor

разбираема и за глупците евгенична система, предназначена да стандартизира човешкия продукт и така да улесни задачата на управниците..
[…] Пълната свобода на половите отношения в „Прекрасният нов свят“ също не изглежда толкова далечна. В някои американски градове броят на разводите е вече равен на броя на браковете. […] Очевидно в отговор на ограничаването на политическата и икономическата свобода сексуалната свобода нараства. А един диктатор (освен ако не са му необходими пушечно месо или семейства, с които да колонизира незаселени или новозавоювани територии) ще направи много, за да насърчи тази свобода. Заедно със свободата да се бленува под влиянието на опиатите, на киното и на радиото тя ще помогне на поданиците му да се примирят с робството, което е тяхна съдба.“[129]

Осемдесет години по-късно човечеството изглежда успява да избегне (засега) крайните лудости или поне ядрения апокалипсис. Но новият авторитаризъм и „политическа криза“, както сега я наричат повсеместно, е ясно видима. Пропагандата, ползвайки откритията на психологията, рекламата и технологиите е значително по-ефективна и масова. Мантрата на „позитивизма“ реално действа именно като „примирение и любов към робството“. Идеята за краен индивидуален избор, който предопределя целия живот на всеки човек, отново връща към примирение и самообвинение – „ти можеш да бъдеш всичко, но сам си избираш да си това, което си“. Езотеричните идеи за „вселената“, към която отправяш „искания“ и трябва да знаеш как точно да ги отправиш, за да ти „даде“ тя желаното, е по същество абсолютен егоцентричен модел, в центъра на който е Аз-а. Още 70-те години Ерих Фром обръща внимание на тази хедонистична система, която на практика е в основата на консуматорското общество и егоцентризма. „Радикалният хедонизъм и неограниченият егоизъм“[130], както той ги нарича, не водят до щастие и благополучие, точно обратното. Съвсем правилно отбелязва, че „Аз никога няма да бъда задоволен, защото желанията ми нямат край“[131]. Резултатът, както Ерих Фром го формулира, е:

„Съвременното общество се състои от крайно нещастни индивиди: самотни, тревожни, потиснати, склонни да рушат, зависими – хора, които се радват да убиват свободното си време, което с толкова усилия са отвоювали.“[132]

Зигмунд Бауман до голяма степен надгражда трудовете на Ерих Фром, анализирайки ситуацията трийсетина години по-късно, като на практика реализирани и засилени тенденции. В уравнението се появява и виртуалността, като реално преживявана

---

[129] Хъксли, Олдъс, **Прекрасният нов свят**, Книгоиздателство „Георги Бакалов“, Варна, 1990, Библиотека „Галактика“, https://chitanka.info/text/20241-prekrasnijat-nov-svjat/0#l-predgovor

[130] Фром, Ерих, **Да имаш или да бъдеш**, Кибеа, София, 1996, стр. 25

[131] Пак там

[132] Фром, Ерих, **Да имаш или да бъдеш**, Кибеа, София, 1996, стр. 24

дигитална действителност и като олицетворение на несъществуващите ефимерни връзки, вероятно по-правилно да се нарекат вече „контакти“ или просто „временни партньорства“:

> *“Connections are ‘virtual relations’. Unlike old-fashioned relationships (not to mention ‘committed’ relationships, let alone long-term commitments), they seem to be made to the measure of liquid modern life setting where ‘romantic possibilities’ (and not only ‘romantic’ ones) are supposed and hoped to come and go with ever greater speed and in never thinning crowds, stampeding each other off the stage and out-shouting each other with promises ‘to be more satisfying and fulfilling’. Unlike ‘real relationships’, ‘virtual relationships’ are easy to enter and to exit.*
> *[…]*
>
> *A sharp observation, a sober assessment: you are in a trade-off situation. Desire and love are either/or.”*
>
> *„Взаимоотношенията са „виртуални връзки“. За разлика от старомодните връзки (без да споменаваме „отдадените“ връзки, оставяме дългите обвързвания), изглежда са създадени по отражение на флуидния модерен начин на живот, където „романтичните възможности“ (и не само „романтичните“) се предполага и се надяваме да идват и да си отиват с все по-голяма скорост, при никога не оредяващи тълпи, изблъсквайки се един друг от сцената и надвиквайки се с обещания „да бъдат по-удовлетворяващи и пълноценни“. За разлика от „реалните връзки“, във „виртуалните“ лесно се влиза и излиза.*
> *[…]*
>
> *Ясно наблюдение, трезва преценка: в ситуация на сделка сте. Желание и любов са нито едно/или.“*[133]

Хъксли описва и „бебетата в бутилки“ като нещо далечно и технологично невъзможно, но инвитро процедурите са рутинни днес. Все още не сме стигнали до „производство“ на хора, но сме свидетели колко често подобни теми предизвикват медийни скандали – за етиката и морала на изкуственото оплождане, сурогатното майчинство, „бизнеса“ с бебета, осиновяването от еднополови двойки, половата идентичност и т.н. Сексуалната свобода и наркотичната зависимост до голяма степен са също реалност днес, макар и не напълно официално провъзгласявани, те са ясно толерирани, дори стимулирани от обществото. Подобно на споменатите мантри за позитивно мислене и отзивчива вселена, господстващото мнение е, че безразборните сексуални контакти са нещо нормално, дори желано и търсено. Силните и независими хора не се нуждаят от любов и човек до себе си, те са независими и от това бреме. В пирамидата от ценности, в която най-отгоре са парите, връзките са сведени до прости пазарни отношения, при които обаче често губим и двете.

---

[133] Bauman, Zygmunt, **Liquid Love: On the Frailty of Human Bonds**, Polity Press, Kindle Edition, 2003

„В обществената система, където преобладава свободната пазарна ориентация, а материалният напредък е най-голямото достойнство, човек има малко основания да се изненада, че отношенията в любовта се развиват съобразно господстващия начин на размяна в стоковата и трудовата борса. “[134]

Наркотичните зависимости са многопосочни и изглеждат съвсем естествени на фона на съвременната реалност, но отново – не като официална политика на властта, описана от Хъксли, а като онзи невидим обществен „тренд“, който често задава дори по-силни и устойчиви във времето модели на поведение. Крайната цел обаче остава същата – освобождаване на непосилното напрежение и вътрешен конфликт, в чиято невъзможност се завърта индивидът. Една от тези зависимости и вид отдушник е именно бягството във виртуалния свят. Но до голяма степен това се явява само като най-новия, модерен и временен отдушник. Този „нов“ човек е изтъкан и от други, по-дълбоки слоеве, които влизат често в тежък конфликт и водят до сериозно психично напрежение и постоянни сривове. Неслучайно едно от най-естествените състояния днес е ходенето на терапии – от психиатри до life coach-ове, тази индустрия буквално процъфтява. Връщайки се назад, виждаме, че още Юнг говори за това:

„И все пак, за да поддържа своето кредо, модерният човек плаща с цената на забележителна липса на интроспекция. Той е сляп за факта, че при цялата си рационалност и ефикасност, е обладан от „сили", които са извън неговия контрол. Неговите богове и демони съвсем не са изчезнали, а само са получили нови имена. Те го държат в напрежение с тревожност, неясно разбиране, психологически усложнения, неутолима нужда от хапчета, алкохол, тютюн, храна - и най-вече с широка гама неврози.”[135]

Вероятно единственото радикално несъответствие в антиутопията на Хъксли, сравнено със съвременната реалност, е необходимостта от роби – масовото производство на полуидиоти, които да обслужват прекрасния нов свят. Днес е особено актуална темата за изкуствен интелект и Франкенщайновият комплекс на хората, че машината ще измести човека. Конспиративните теории сега пропагандират обратната идея – намаляване на населението. Страхът днес е от превръщането на човека в излишен и заместването му от роботи. Както и за цялостната промяна на човека и човешкото, което като че ли постоянно се подлага на съмнение и предефиниране.

„Същинската културна война, която не се е разиграла още, (…) е културната война за съдбата на човешкото същество; за това какво е човекът. В една радикална трансхуманистична перспектива човекът няма да бъде това, което ние познаваме. С класическия човек ще бъде приключено и тече подготовка това да стане – през законодателни инициативи глобалният, така наречен цивилизован свят, предприема корекции на позиции, на истини,

---

[134] Фром, Ерих, **Изкуството да обичаш**, Сиела, София, 2019, стр. 8-9, онлайн издание - https://chitanka.info/text/8927-izkustvoto-da-obichash/0

[135] Юнг, К., **Човекът и неговите символи,** Издателство Леге Артис, 2002, стр. 91

чрез които човекът е жив – като същество в семейство и като същество в собствен смисъл.“[136]

Промяната на обществата и отчуждението може да се проследи назад дори до Карл Маркс, който още 19-ти век коментира взаимоотношенията през призмата на променящия се индустриален свят, мястото на човека като работник в него и връзката му с останалите хора. Отношението към неговите трудове е силно поляризирано и политизирано, особено в нашата страна, като част от някогашния соц-блок, но последните години има ясно изразена тенденция за преоткриване на много от неговите текстове, което надали е случайно. Ситуацията, в която се намираме, изглежда е много подобна като принципни характеристики на промяна и преход, спиралата на историята често се повтаря по нов начин, или както Кирил Василев я определя – „виртуален капитализъм“[137].

„В пряка прогресия с нарастване стойността на предметния свят нараства и обезценяването на човешкия свят.
[…]
Непосредствена последица от това, че човекът е отчужден от продукта на своя труд, от своята жизнена дейност, от своята родова същност, е отчуждението на човека от човека.
[…]
Изобщо тезата, че човекът е отчужден от своята родова същност, означава, че човек е отчужден от човека, като всеки от тях е отчужден от човешката същност.“[138]

Тази тенденция явно върви в прогресия, балансирайки в поколенията чрез различни компенсаторни механизми, но проявявайки се същевременно все по-силно във всеки нов технологичен стадий. Това отново ни връща към антиутопиите, където винаги човекът е роб на системата, обслужва я, подхранва я, понякога буквално като в „Матрицата“ (1999), но никога не е свободен индивид, със свободна воля и свързан към общност. Възможен ли е въобще технологичен свят със съхранени взаимоотношения? Трябва ли човечеството да избира и възможен ли е друг човек изобщо? Тъй като стремежът към свързаност, споделеност и любов са неизменна част от дълбоката същност на човека – такъв, какъвто той е съществувал и оставил свидетелства, дори само като произведения на изкуството през всички епохи до момента. Парадоксално, тези теми продължават да доминират в изкуството – отчуждението, страданието, самотата, липсата на любов, както и разбира се издигането на самата любов като абсолютна категория и стремеж. Изглежда, това е

---

[136] Михайлов, Николай, **Тревогата е най-големият учител, който имаме**, https://webstage.bg/li-ri-chni-otkloneniya/2733-trevogata-e-nay-golemiyat-uchitel-koyto-imame-d-r-nikolay-mihaylov.html

[137] Василев, Кирил, **(К)раят на една идея за култура**, вестник Култура, 20.12.2019, https://kweekly.bg/publication/5779

[138] Маркс, Карл**, Човекът и бъдещето,** Изток-запад, 2013, стр. 27-33

нещо като антипод и утопия на съвременната реалност, която все повече се отдалечава от тези дълбоки потребности или ги замества с компенсаторни дейности.

Съвременният човек изглежда като разкъсан от тези явления и в крайна сметка остава неспособен да обича, да се свързва. Ерих Фром отбелязва още през 50-те: „всички говорят за любовта […] но любовта днес е относително рядък феномен“.[139] Консумираме хора, както вещи.

> *„Хората се превръщат във вещи и взаимоотношенията им придобиват характер на притежание.“*[140]

Връзките са своеобразно сексуално-икономическо съжителство, което е обречено. Изконсумирали преките ползи, се връщаме обратно на търга, където печели предложилият най-много от всичко. С годините обаче намаляват наддаващите и предлаганото не ни съблазнява. Постепенно индивидът се оттегля в привидно доброволно избрано усамотение, чиято поза е непрестанно повтарящият се лайтмотив днес – „вече няма подходящи“. Този процес се подхранва от социално доминиращата в момента философия на „позитивния успял човек“, който няма нужда от никого, самодостатъчен е, винаги сам, но никога самотен, непрекъснато ангажиран, силен, независим, разбира се, материално осигурен и социално обожаван. Би могъл да има всеки, но избира да е сам. До голяма степен това е образът на известните днес, които винаги изненадващо слагат край на собствения си живот. Вместо успели индивидуалисти, се превърнахме в общество от самотници. В свят, в който няма друга ценност освен парите, крайният егоизъм се превръща в единствен възможен способ за постигането им. А легитимирането му – в съвременна философия. Останалото, което наблюдаваме, са просто следствия. В този социален вакуум виртуалната реалност във всичките ѝ форми запълва празнините с илюзорното успокоение на огледалото, което ни показва нас самите и дава усещане за нормалност. Сериалите и платформите успешно запълват самотата на празните ни къщи, като същевременно са социално приемлив отговор на въпроса „Какво правиш сам? (на Коледа, Нова година...)“. То е едновременно отговор и оправдание на социалната изолация, с претенция, че е доброволно избрана. Подобно на компютърните игри, социалните мрежи и т.н., сериалите са просто една от възможните самотни дейности днес, когато другият се приема за излишен. В същността си обаче те са и отчаян вик да се присъединиш към някакво общество, дори да е виртуално измислено. В битието на все по-екстремно отчуждение, се нуждаем все повече от социални заместители.

---

[139] https://youtu.be/9VINs8McvMI?si=SLj2bgNzUKBmUIx0, 11:23 минута

[140] Фром, Ерих, **Да имаш или да бъдеш**, Кибеа, София, 1996, стр. 118

Библиография

Bauman, Zygmunt, **Liquid Love: On the Frailty of Human Bonds**, Polity Press, Kindle Edition, 2003

Bauman, Zygmunt, **Modernity and the Holocaust**, Cornell University Press Ithaca, New York, 2002

Boshnakova, Dessislava, Toms, Justine, Miconi, Andrea, editors, **Hegemony: Platformization of Video**, NBU, Sofia, 2024

Dunleavy, Trisha, **Complex serial drama and multiplatform television**, New York: Routledge, 2018

Favieri F, Forte G, Tambelli R, Tomai M, Casagrande M., **I feel addicted to watching TV series: association between binge-watching and mental health**, 2023, PeerJ 11:e15796 https://doi.org/10.7717/peerj.15796

Hobsbawm, Eric, **AGE OF EXTREMES**, THE SHORT TWENTIETH CENTURY 1914-1991, Abacus, 1995

István Tóth-Király, Beáta Bőthe, Eszter Tóth-Fáber, Győző Hága, Gábor Orosz, **Connected to TV series: Quantifying series watching engagement**, Journal of Behavioral Addictions 6(4), pp. 472–489 (2017), https://doi.org/10.1556/2006.6.2017.083

McKinnie, Patrick, **Combat Psychology: Learning to Kill in the U.S. Military, 1947-2012**, Graduate Thesis, Winthrop University, 2016, https://digitalcommons.winthrop.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1046&context=graduatetheses

Mittell, Jason, **Complex TV: The Poetics of Contemporary Television Storytelling**, New York University Press, 2015
York: Routledge, 2018

Nicole B. Ellison, Charles Steinfield, Cliff Lampe, **The Benefits of Facebook "Friends:" Social Capital and College Students' Use of Online Social Network Sites**, Journal of Computer-Mediated Communication, Volume 12, Issue 4, 1 July 2007, Pages 1143-1168, https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00367.x

Lucien Rochat, Francesco Bianchi-Demicheli, Elias Aboujaoude, Yasser Khazaal, **The psychology of "swiping": A cluster analysis of the mobile dating app Tinder**, Journal of Behavioral Addictions, Volume 8: Issue 4, Pages: 804–813, Online Publication Date: 30 Oct 2019, https://doi.org/10.1556/2006.8.2019.58

Бернайс, Едуард, **Пропаганда**, Изток-Запад, София, 2019

Димитрова, Мая, **Творчески идентификации или косплей на дигиталния екран**, Годишник НАТФИЗ, 2020

Дончева, Теодора, **ДИСКРЕТНИЯТ ЧАР НА РЕКЛАМАТА**, **Продуктовото позициониране на екрана**, Издателство „Рива“, София, 2015

Знеполски, Ивайло, **Катастрофата като филмова метафора**, Наука и изкуство, София, 1992

Игнатовски, Владимир, **Кой живее в електронната къща?**, Валентин Траянов, София, 2005

Маркс, Карл**, Човекът и бъдещето,** Изток-Запад, 2013

Петев, Тодор, **Комуникационната спирала – трансформации и конфликти**, Аскони-Издат, София, 2009

Фром, Ерих, **Да имаш или да бъдеш**, Кибеа, София, 1996

Фром, Ерих, **Изкуството да обичаш**, Сиела, София, 2019

Льоса, Марио Варгас, **Цивилизация на зрелището**, Колибри, 2013

Хъксли, Олдъс, **Прекрасният нов свят**, Книгоиздателство „Георги Бакалов“, Варна, 1990, Библиотека „Галактика“

Юнг, К., **Човекът и неговите символи**, Издателство Леге Артис, 2002

Електронни източници

Аспарухова, Зорница, **Из необятната фауна на интернет свалките**, 10.12.2018, https://mamamia.bg/v-spalnyata/iz-neobyatnata-fauna-na-internet-svalkite.html

Василев, Кирил, **(К) раят на една идея за култура,** вестник Култура, 20.12.2019, https://kweekly.bg/publication/5779

Дякова, Карина**, Защо Gen Z не иска да говори по телефона**, Капитал, 9 октомври 2024, https://www.capital.bg/moiat_capital/svobodno_vreme/2024/10/09/4685630_zashto_gen_z_ne_iska_da_govori_po_telefona/

Попов, Иван, **Към абсолютно изкуствено общество**, https://gs-research.org/?p=105

Михайлов, Николай, **Тревогата е най-големият учител, който имаме**, https://webstage.bg/li-ri-chni-otkloneniya/2733-trevogata-e-nay-golemiyat-uchitel-koyto-imame-d-r-nikolay-mihaylov.html

Михайлов, Николай, **"Светът от вчера", с който сме свикнали и който ни е скъп, приключва**, https://www.dnevnik.bg/analizi/2020/12/20/4153546_svetut_ot_vchera_s_koito_sme_sviknali_i_koito_ni_e/

Михайлов, Николай, **Политиката не раздава щастие и не решава екзистенциални въпроси**, интервю на Галина Чолакова, https://dnes.dir.bg/na-fokus/d-r-nikolay-mihaylov-politikata-ne-razdava-shtastie-i-ne-reshava-ekzistentsialni-vaprosi

https://www.statista.com